K. PRAAKLI J. VALGMA

Eesti keele õpik

VIII

K. PRAAKLI J. VALGMA

EESTI KEELE ÕPIK

VIII KLASSILE

9. TRÜKK

KIRJASTUS «VALGUS»
TALLINN 1972

4E
P75

Kunstiliselt kujundanud S. Liiberg.

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
TARTU RIIKOOLI
RAAMATUKOGU
229449

6—6—1

1. LAUSEÕPETUSE KORDAMINE JA SÜVENDAMINE.

1. TEGUSÕNA KÄÄNDELISED JA PÖÖRDELISED VORMID.

Öeldis.

Meenuta tabeli varal tegusõna käändelisi ja pöördelisi vorme.

Käändelised vormid		Pöördelised vormid	
1. lugema lugemas lugemast lugemata	*ma*-tegevusnimi ja selle käänded	1. loen, loed, loeb jne. lugesin, lugesid, luges jne. olen, oled jne. lugenud olin, olid jne. lugenud loetakse, loeti, on loetud oli loetud ma ei loe jne.	Kindel kõneviis
2. lugeda lugedes hakata hakates käia käies	*da*-tegevusnimi ja *des*-vorm	2. loeksin, loeksid, loeks jne. oleksin, oleksid jne. lugenud loetaks, oleks loetud ei oleks jne. ei loetaks, ei oleks loetud	Tingiv kõneviis
3. lugev, lugeva lugevat jne. loetav, loetava, loetavat jne.	*v*- ja *tav*-kesksõna	3. loe, lugegu, lugege loetagu ära loe, ärgu lugegu jne. ärgu loetagu	Käskiv kõneviis
4. lugenud (õpilane) loetud (pala)	*nud*- ja *tud*-kesksõna	4. lugevat, olevat lugenud loetavat ei lugevat, ei olevat lugenud ei loetavat	Kaudne kõneviis
Käänduvad täielikult, osaliselt või on muutumatud. On lauses kõrvalliikmeks või aluseks.		*Pöörduvad aegades, kõneviisides ja tegumoodides.* On lauses alati **öeldiseks.**	

Ülesanne. 1. Ütle, missugused tabelis toodud pöördelistest vormidest on umbisikulises tegumoes?

2. Moodusta aluseta lauseid, kasutades umbisikulise tegumoe vorme.

3. Moodusta lauseid, milles käändeline vorm on lause kõrvalliikmeks, näit.:

a) täiendiks (*Vaadeldava pildi maalis tuntud kunstnik.*);

b) määruseks (*Traktorist tuli kündmast.*).

Harjutus 1. Mis lauseliikmed on sõrendatult trükitud tegusõnade vormid? Missugused laused on umbisikulised, s. o. aluseta?

A. Maleva tööplaani on võetud kolhooside abistamine heinatööl. «Siin ongi töökäsi tarvis,» oli kolhoosi esimees öelnud. «Olgugi meil tänavu niisugune masin, mis niidab kümne meetri laiuselt, kulub pioneeride abi marjaks ära.» Imehästi lõhnab niidetud hein. Tüdrukud kaarutavad lõhnavat heina, poisid töötavad hoburehadel. Kui mindi loogu võtma, andis brigadir juhtnööre: «Kui reha taha on kogunenud paras hulgake, astuge jalaga pedaalile. Reha tõuseb üles ja maha jääb piklik heinapeenar ehk vaal. Tagasi sõites peab reha üles tõstma täpselt kohastikku juba alustatud vaaludega.» Kõhklemata asuti tööle. Keegi ei mallanud oodata.

B. Enn sunnib hobust kiiremale sammule. Juba on sõidetud paras maa. Vajutades jalaga pedaali, jälgib ta mahajäävat heinakogust. Ennu tähelepanu on pööratud sellele, et saaks aga kiiremini sõita. Nii ei saa head tööd. Kokkuriisutud vaalud on kõverad. Vaalude vahele on jäetud riisumata heina. Sinna saabunud brigadir ütleb: «Kuule, poiss, kas see mõni töö on! Nii palju mahajäetud heina! Vaata ise, nagu sea songermaa.» Need etteheitvad sõnad torkavad Ennu valusalt. Enn otsustab edaspidi töötada kiirustamata. Kui õhtul tuldi vaalamast, lõhnas kokkupandud hein väga meeldivalt. Niitmata tükil aga laulsid veel rukkirääkgud.

(*R. Vaidlo järgi.*)

Ülesanne. 1. Meenuta aluse ja öeldise ühildumise reegleid. 2. Ütle, miks öeldis antud lauseis on ainsuses.

Salk õpilasi läks aeda. Kolm nõu piima saabus kauplusse. Kolhoosnikke koguneb koosolekule. Vead tuleb parandada. Toas oli diivan, mõned toolid ja klaver.

Harjutus 2. Kasuta sulgudes antud tegusõna öeldisena kindla kõneviisi olevikus.

1. Grupp töölisi (õppima) kultuuriülikoolis. 2. Saali seintel (rippuma) kallihinnalised maalid. 3. Osa naisi (talitama) ja (toimetama) farmis. 4. Mõned pioneerid (hüppama) kaugust, muist (heitma) ketast. 5. Lüpsmisel (sattuma) bakterid piimasse, need (põhjustama) muide piima hapendumise. 6. Paljude pisikute toimel (tekkima) nakkushaigused. 7. Toad (tulema) hoolega tuulutada. 8. Ooteruumis (tukkuma) reisijad. 9. Vead (tulema) homseks parandada. 10. Põrandad (tulema) uuesti üle värvida. 11. Salk pioneere (marssima) mööda tänavat. 12. Osa seemneid (kukkuma) paesele pinnasele. 13. Hulk tüdrukuid (harjutama) saalis, mõned aga (lippama) õues. 14. Tänapäeval (hukkuma) laevu tormis väga harva. 15. Seitse jahimeest (sõitma) hundijahile. 16. Kilo kartuleid (maksma) 8 kopikat. 17. Õpilasi, töölisi ja sõdureid (jalutama) pargis. 18. Mis kell tunnid (lõppema)?

Harjutus 3. Moodusta lauseid, kasutades antud tegusõna nõutavas ajas. Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise ühildumine.*

1. Tünn kapsaid (keldris olema — *lihtmin.*). 2. Viis tünni heeringaid (kohale jõudma — *lihtmin.*). 3. Rühm pioneere (õppima — *ol.*). 4. Parv linde (lendama — *ennemin.*). 5. Vend ja õde (ootama — *ennemin.*). 6. Kümme kilo porgandeid (maksma — *lihtmin.*). 7. Inimesi (ruttama — *ol.*). 8. Hulk ekskursante (sõitma — *ol.*). 9. Rahvas (rääkima — *lihtmin.*). 10. Sada töölist (ületama — *lihtmin.*). 11. Soov (tekkima — *ol.*). 12. Oksad (rippuma — *ol.*). 13. Põllud (tulema künda — *ol.*). 14. Kalu (hukkuma — *ol.*). 15. Rahvas (ruttama — *lihtmin.*). 16. Asjad (tulema kohale panna — *ol.*). 17. Lagi ja seinad (pehastuma — *ennemin.*). 18. Kõik kirjad (tulema posti viia — *lihtmin.*).

Ülesanne. 1. Millised tegusõna käändelised vormid käänduvad ja millised on muutumatud?

2. Missuguste tüüpsõnade järgi käänduvad *v*- ja *tav*-kesksõnad?

3. Missuguse tüüpsõna järgi käänduvad *matu*- ja *tu*-liitelised sõnad (*lahendamatu, vallatu*)?

Harjutus 4. Kääna peakäändeis (suuliselt): *õitsev lill, mängitav marss, keetmata kartul, surnud mõisnik, murdumatu tahe.*

Harjutus 5. Kasuta sulgudes olevaid täiendeid õigesti.

1. Meie koolis töötavad kaks ordeniga (autasustatud) õpetajat. 2. Vaatasin päikeses (sillerdav) merd ja (liuglev) purjekat. 3. Kalasadamas (tiirlev) kajakate kisa kostis kaugele. 4. Viisteist internaadis (õppiv) tüdrukut kuulasid pioneeritoas koolile (kingitud) raadiot. 5. Meil pole enam sõjas (purustatud) maju. 6. Tšitšikov ostis mõisnikelt (surnud) hingi, s. o. (surnud ja mahamaetud) talupoegi. 7. Nimeta Eesti NSV kolm (laevatatav) jõge. 8. Kas oled näinud (sammuv) ekskavaatorit? 9. Kes küll suudaks alistada meie (vankumatu) tahet! 10. Rõõm on vaadata (elurõõmus õppiv) noorust.

Harjutus 6. Alljärgnevas harjutuses on 9 täiendi ühildumisviga. Leia need ja kirjuta laused õigesti.

1. Inimene uurib taevakehi, mis on mõõtmatute kauguste taga. 2. Iga tema samm väljendab laitmatut käitumist. 3. Kohtasime tuntuid kirjanikke. 4. Ekskursioonil kogutud materjali oli rohkesti. 5. Õnnitleme esimesele kohale tulnut Rajamäed. 6. Tervitasime õnnelike kojusaabunuid. 7. Saadud vastust tuleb kontrollida. 8. Unkast paistis tükk pilvitut taevast. 9. Vilumatu töötajate käes ei lähe töö kuigi kiiresti. 10. Pole meeldiv kohata joobnuid inimesi. 11. Tühine ebaõnnestumine, aga tema tundis end õnnetuna inimesena. 12. Seda soostunut maad hakkas kolhoos kuivendama. 13. Tervitati saabunuid külalisi. 14. Pühendan selle oma armsa õpilasele. 15. Keegi ei suuda purustada meie murdumatut liitu.

Harjutus 7. Ütle lisand ja selle põhisõna.

Kolhoos «Helge Tee»; kolhoosiesimees Marandi; pealinn Tallinn; E.Vilde romaan «Mahtra sõda»; kondiitrivabrik «Kalev»; onu Juhan; õpilane Kuuseoks; Nõukogude Liidu pealinn Moskva; A. Laikmaa, tuntud maalikunstnik; «Torm», kolhoosi mootorpaat; Merihein, lugupeetud kirjanik ja luuletaja; Andres Kaasik kui eesrindlik õpetaja; Tiit Kuusik kui kuulus ooperilaulja; Läti NSV pealinn Riia; armastatud romaan «Kuidas karastus teras»; Arno, mu sõber; papa Kiir; Katarina, tema teinepool; Tamme-Anu tütar Kadri; «Edasi», Tartu ajaleht; «Noorte Hääl», meie noorte häälekandja; D. Vaarandi kui nõukogude luuletaja; ta vend, pikk poiss; elektrijaam, neljakorstnaline hiiglaehitis.

Ülesanne. Ütle lisandi kirjavahemärkide reeglid (põhisõna ees ja järel olev lisand koos oma laienditega, *kui*-lisand).

Pane tähele! Ka täiendid, kui nad väljenduse ilmekuse pärast on asetatud põhisõna järele, eraldatakse põhisõnast komaga (esineb paus nagu lisandi puhulgi).

Näit.: Kuskil kaugel vilkusid tulukesed, kollased ja arglikud. *(Fr. Tuglas.)* Öö saabub, pime ja pilkane. *(G. Suits.)*

Harjutus 8. Tõmba lisandile üks joon, lisandi põhisõnale aga kaks joont alla ning pane koma, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Lisand.*

1. Kas sina oled Kaarel Nõu vana tuntud meister? Ma tean, vanal meistril Nõul on palju kogemusi. 3. Sm. Kaske meie õpetajat ja klassijuhatajat autasustati Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjaga. 4. See on sm. Pihlakas Paasoja sovhoosi direktor. 5. Jaan kui väiksem vend õpib veel lugemist. 6. Eesti NSV pealinnas Tallinnas on ca 360 000 elanikku. 7. Moskvas NSV Liidu pealinnas on maailma nägusaim metroo. 8. Mu korter vana talutuba polnud kaugeltki mugav. 9. Ega Peeter kui julge mees sellest kohkunud. 10. Ema vaikne vana inimene läks kohe magama. 11. Juhan Kalju eesrindlik lukksepp on tuntud ka ratsionaliseerijana. 12. Kalevipoeg eesti muinaskangelane sammus mitu korda läbi Peipsi. 13. Vennad Niinemäed mu lähemad naabrid käivad sageli meil külas. 14. Õpilane Mikk on elanud Musta mere äärses suurimas sadamalinnas Odessas. 15. Hugo Laur meisterlik sõnakunstnik esitas A. Tšehhovi lühijutu «Kameeleon».

Harjutus 9. Vali vasakpoolses tulbas olevatele põhisõnadele õige lisand parempoolsest tulbast ja moodusta neist laused, kus oleks a) lisand põhisõna ees, b) lisand põhisõna järel, c) *kui*-lisand (igast liigist 5 lauset).

1. Fr. R. Faehlmann	tuntud isamaalaulik
2. Fr. R. Kreutzwald	teose «Eesti muistendid» autor
3. L. Koidula	rahvaeepose «Kalevipoeg» koostaja
4. E. Vilde	armastatud noorsookirjanik
5. A. H. Tammsaare	ajaloolise triloogia autor
6. O. Luts	romaani «Tõde ja õigus» autor
7. J. Smuul	inglise kuulsaim näitekirjanik
8. A. Puškin	Ukrainast pärinev vene kirjanik
9. N. Gogol	dekabristide armastatud laulik
10. L. Tolstoi	kuulus revolutsioonilaulik
11. M. Gorki	Antarktikas käinud kirjanik
12. V. Majakovski	romaani «Sõda ja rahu» autor
13. N. Ostrovski	kuulus saksa luuletaja
14. W. Shakespeare	nõukogude kirjanduse suurmeister
15. H. Heine	terasest iseloomuga kangelase looja

5. ÜTE.

Ülesanne. 1. Ütle, mis on üte.

2. Leia üte ja ütle, missuguseid kirjavahemärke tuleb kasutada.

a) *Mis mulle jutustad koidikutuul?*
Tere lõoke kevadise taeva esimene laulik!
Nüüd naaber Hans võime rahus üksteisega kõnelda.

b) *Kallis vend Õnnitlen Sind selle hiilgava saavutuse puhul! Lp. sm. Ojasalu Palun vabandada, et vastusega viibisin.*

Harjutus 10. Pane puuduv lause lõpumärk ja ütte puhul ka vajalikud komad.

1. Laena mulle kannelt Vanemuine/ 2. Õrn ööbik kuhu tõttad sa/ 3. Millest sa väike käosulane laulad/ 4. Kas sa ütlesid midagi vanaema/ 5. Kaheksas klass paremale joondu/ 6. Kaheksas klass rivistugu kohe õuele/ 7. Sina poiss meeldid mulle/ 8. See poiss meeldib mulle/ 9. Tule siia Toots ja tühjenda oma taskud/ 10. Poisid lähme jalgpalli mängima/ 11. Kas sa Aino uut Boris Kõrveri laulu oskad/ 12. Miks Eha ja Leili hilinesid tundi/ 13. Miks sina

Aavo hilinesid/ 14. Õnnitlen sind kallis ema rahvusvahelise naistepäeva puhul/ 15. Nägemiseni sõbrad/ 16. Homme on meil noored sõbrad ülerajoonilised võistlused/ 17. Kõigi maade proletaarlased ühinege/ 18. Jää kestma Kalevite kange rahvas ja seisa kaljuna me kodumaa/ 19. Lp. sm. Rand Minu tütar puudus eile, 20. septembril haiguse tõttu/

Ülesanne. Kirjuta teade a) omaksele, b) võõrale ja kasuta lausetes võimalikult rohkesti ütet.

Võib kasutada järgmisi adressaate: a) koolivennale (-õele) haiglasse; matkakaaslasele, kellele saadad fotosid; sugulasele, keda kutsud külla; b) klassijuhatajale, kes viibib eemal; spordikooli õpetajale treeningu vm. asjus; klaveriõpetajale, et tundi ei saa tulla; vennasvabariigi õpilastele küllakutse matkalaagrist osavõtuks.

Harjutus 11. Täienda antud lauseid üttega, nii et üte esineks lauseis võimalikult eri asendeis, ja pane kirjavahemärgid.

1. Võtke labidad ja rehad kaasa/ 2. Kas teil ka korraldatakse lõkkeõhtu/ 3. Jah, nüüd algavad meil töörohked päevad/ 4. Hurraa, võit on meie/ 5. Kui sügavalt tuleb peenrad ümber kaevata/ 6. Kes hoolitseb meie klassi lillede eest/ 7. Nüüd sa oled mul käes/ 8. Kas tegid pliidi alla tule/ 9. Mis nüüd, tunnid on juba alanud/ 10. Nukraks teevad teie kaugenevad hääled/ 11. Tule Alutaguse metsadesse/ 12. Õige/ 13. Tere/ 14. Head õhtut/

Harjutus 12. Pane puuduvad kirjavahemärgid ja anna seletus.

1. Tõuse üles Krista ja mine isale vastu/ 2. Peeter vana kalur polnud esimest korda merel/ 3. Tohoo pime mehed nii suurt haugi pole ma varem näinudki/ 4. Joosep esimese brigaadi brigadir ruttas ka vaatama/ 5. Tugevaõlaline tüürimees Madis Saarna imestas koos teistega/ 6. Hüvasti koduküla hüvasti Kastre mu esimene koolimaja/ 7. Tere Muhumaa tere kodu mu noorusmaa veetlev paik/ 8. Selles külas elab keegi vana mees Rõuge Madis/ 9. Koos istusid tuntud inimesed, nagu Laider katsejaama juhataja Saluri teaduslik töötaja ja Kadakas sovhoosi direktor/ 10. Kuulge tüdrukud ja poisid lähme teeme õpetaja Adistele meie klassijuhatajale rõõmsa üllatuse/ 11. Teatri fuajees oli suur ilus Lydia Koidula portree kunstnik Kokamäe töö/

Ülesanne. 1) Ütle liitlause tunnused. 2) Millises asendis võivad olla osalaused? 3) Leia alljärgnevas 3 liitlauset ja ütle osalausete asend.

Me istusime söögitoas ja sõime lõunat. Ma õppisin geograafiat ning õpetaja juhendas mind. Olin nii rõõmus, et mu üritus õnnestus. Kõik jäi vaikseks: tund algas.

Liitlauses eraldatakse järjestikused osalaused **komaga**, kui nende vahel pole sidesõna *ja, ning, ega, või.*

Hõlmatud osalause eraldatakse alati **komadega.**

Sellise sidesõnata osalause ees, mis eelneva osalause mõtet ligemalt selgitab, tarvitatakse **koolonit.**

Harjutus 13. Nimeta liitlausete öeldised ja osalaused ning ütle, kas osalaused on järjestikku või hõlmavalt.

Äikest, mida oli kogunenud juba mitu päeva, oli terve taevalaotus täis. Paistis, et kõik see just praegu rebeneb, kuid siis pöördus pilv jälle teise kanti. Kui väike Illimar eeskoja uksele astus, tundis ta, et sees kiviseinte vahel oli õieti parem olla. Väljas oli nii kuum ja see tinajas-hõõguv valgus peletas. Ehkki ta ei näinud ainsatki olendit, ütles erutav aimus, et just praegu kuskil midagi erakordset sünnib, kuigi sellest midagi ei näe ega kuule.

Illimar vaatas vasakule, kus ta nägi kaugel õunaaia ääres kedagi paljapäi ja paljasääri tulise rutuga jooksvat. Nüüd tundis Illimar jooksja: see oli ta vend Karla. Karla, kes vehkis juba kaugelt kätega, kisendas kartulikoopa juurde jõudes: «Marupull on lahti pääsenud!»

Illimar märkas, et Karla hingeldas ja higistas m i s kole. Sel hetkel, kui Karla marupulli lugu Illimarile ette kahistas, hakkas mõisa söögikell ootamatult lööma. Karla kõne a g a rabas Illimari peaaegu jalust ja nad piilusid mõlemad kahele poole teele. Kuid siis tegi Karla näo, nagu ei kardaks ta üldse, ja hakkas pleekaia poole minema. Illimar, kes kõhkles hetke keset õue, järgnes vennale n a g u tuul.

(*Fr. Tuglas.*)

Ülesanne. Põhjenda, miks eelmise harjutuse viimases lõigus puudub sõrendatult trükitud sõnade *mis, aga* ja *nagu* ees koma.

Harjutus 14. Leia osalaused, määra nende asend ja nimeta kirjavahemärgid.

1. Kas laisk saab küllalt laiskusest või virk väsib virkusest! 2. Kes käitub viisakalt sellest peetakse kõikjal lugu. 3. Kui tunnis hästi kaasa töötad jääb kodus vähe õppida. 4. Pärast tunde jooksime õue mis oli juba kuivanud. 5. Ema pahandas et mina ikka seal jaol olevat kus midagi lahti on. 6. Kellaosutid mis pimedas hiilgasid näitasid juba öötundi. 7. Ometi jätkasid mehed vestlust nagu poleks keegi väsinud. 8. Eemalt paistis hõre seenemets kus männid kasvasid sirged ja saledad nagu osjad. 9. Vaata kuidas häda võib õpetada. 10. Kõik õppisid süvenenult ega pannud tähelegi kuidas õpetaja oli klassi tulnud. 11. Kõikide näod olid tõsised nagu pidulikul hetkel kunagi. 12. Kõneleja tõstis käe et koosolijad vaikiksid ning jätkas. 13. Koosolekul kus tema käitumist arutati oli Urmas väga vaikne. 14. Poiss arvas et see ei käi tema kohta. 15. Sõime õunu mis onu oli maalt saatnud. 16. Ilm pimenes päike oli loojunud. 17. Klassis jäi kõik vaikseks tund algas. 18. Õpetaja teatas Täna teeme tunnikontrolli.

Harjutus 15. Kirjuta eelnevast harjutusest välja hõlmatud osalausega liitlaused ja pane kirjavahemärgid.

Harjutus 16. Täienda antud laused ja pane komad.

A. 1. Uued masinad mis... 2. Mehed kes neid vaatlesid... 3. Kui tõuvili oli koristatud... 4. Kõik kiirustasid et... 5. Traktorist kes ületas... 6. Kas seal peatus auto või oli... 7. Tänaval liikle ettevaatlikult sest... 8. Kes ei täida liiklemisreegleid... 9. Seal kus sõja järel olid varemed... 10. Kaevanduse piirkonda kus varem olid väikesed asulad... 11. Enn kes oli parim korvpallur... 12. Tuul mis seni oli puhunud... 13. Kui sadu oli lõppenud... 14. Metsalagendikul kus... 15. Päike lõõmas palavalt ning... 16. See heledapäine poiss kellele isa osutas...

B. 1. Vend kes... 2. Kased mis... 3. Auto mille... 4. Koht kuhu... 5. Peenrad mis... 6. Kirjas mille... 7. Järve ääres kus... 8. Mu õde kellele... 9. Kombain millega... 10. Meister kellest... 11. Suvel kui... 12. Õhtul mil... 13. Õpilasest kes... 14. Pavel Kortšagin kellest... 15. O. Luts kelle... 16. Arno keda... 17. Igaühele kes... 18. Mets kust... 19. Noored kes...

Harjutus 17. Pane puuduvad kirjavahemärgid ja anna seletus.

A. Loomariigi tohutus mitmekesisuses on kalad üheks inimesele kasulikumaks rühmaks. Muistsetest inimasulatest on väljakaevamistel leitud primitiivseid kalapüügiriistu ja kalajäänuseid mis näitab et kalal oli juba ürginimese menüüs tähtis koht. Algul püüti kalu sisevetes aga kui arenes laevade ehitamine hakati vallutama merede kalarikkusi. Otsiti uusi püügirajoone asustati saari mille läheduses oli rohkesti kalu. Tekkis veriseid kokkupõrkeidki püügirajoonide pärast. Näiteks olid Kaug-Ida kalarikkused tüliõunaks tsaristliku Venemaa ja Jaapani vahel aga Islandi ja Inglismaa vahel oli alles hiljuti samalaadseid pahandusi.

Kalapüük on ka eestlaste kui mereäärse rahva elus olulist osa etendanud. Eesti NSV üks Balti mere maid on ka sisevete poolest rikas. Vist vähesed on mõelnud et Eestitki võiksime kutsuda «tuhande järve maaks» sest siin on üle 1700 järve ja ligi 200 jõge ning oja millest enamik on kalamajandusliku tähtsusega.

Sisevete kalavarudega on lugu tõsine kalasaagid on mitmekordselt vähenenud. On aga tarvis et kalavarud suureneksid et veekogud annaksid rohkem väärtuslikku kala. Selle tagamiseks on kalakaitseseadused mis keelavad röövpüügivahendid ja -viisid kehtestavad keelukohad ja -ajad et kaitsta kalade kudemist. Ei lubata ka püüda noorkalu kes on väiksemad kehtestatud alammõõdust.

Tutvuge teiegi noored looduseõbrad kalakaitsega ja aidake kaasa et peetaks rangelt kinni kehtivaist seadustest sest kalakaitse on üks looduskaitse õilsaid alasid.

B. 1. Minge õpilased ja aidake farmi töötajal sm. Laanemetsal juurviljapeenrad läbi kõblata. 2. Vaata Leida esimene jalgrattur juba paistab. 3. Toomas kui meie rühmanõukogu esimees raporteeris esimesena et töö on tehtud. 4. Tüdruku ülemeelikus katkes ta jäi seisma nagu sammas. 5. Ta vaatas siis altkulmu nagu pelgaks kedagi. 6. Lapsed veeresid kui väikesed murumunad mööda saunateed alla ja peatusid sillakesel mis viis üle suliseva ojakese. 7. Mehed seisatasid õuel küsisid lastelt kes õues mängisid kas keegi on kodus. 8. Pererahvas kes parajasti einet võttis jäi imestades vaatama. 9. Kui õhtune loendus peetud anti «rivitult» ning meie suundusime telkidesse. 10. Päike oli ammu loojas järv hõõgus kui sulaklaas ning puud seisid tummalt nagu pühalikus vaikuses. 11. Korraga kõlas signaal signalist kutsus koondusele. 12. Minu eesmärk on kindel tahan saada arstiks. 13. Kõik läksid

koju tunnid olid lõppenud. 14. Astuge tuppa kallid külalised ja võtke istet. 15. Teame et populaarse helilooja Eugen Kapi lasteooper «Talvemuinasjutt» meeldib täiskasvanutelegi.

7. KOONDLAUSE.

Ülesanne. 1) Missugust lauset nimetatakse koondlauseks? 2) Missugused koondlause korduvad liikmed eraldatakse komaga? 3) Millal kasutatakse koondlauses koolonit? mõttekriipsu?

Harjutus 18. Nimeta korduvad lauseliikmed ja kirjavahemärgid.

1. Siin on raamatukogud ja seltsid koosolekud ning kursused. 2. Puhuti pasunat taoti mööda vastu kilpi hõisati ja leelotati võidulaule. 3. Lõuna-Eestis ekskursioonil olles käisime Võrus Munamäel Rõuges ja Taevaskojas. 4. Hilja kleit oli lühikeste varrukatega bordoopunane kellukeselise tegumoega. 5. Kuulsime ukse taga kikivarvul käimist salajast sosistamist naeruturtsatusi aga ka kellegi vaigistavaid sõnu. 6. Raamatukogus oli eesti- vene- saksa- ja ingliskeelseid teoseid. 7. Neljapäeval 17. septembril kell 18 toimub lugejate konverents. 8. E. Vilde sündis Virumaal Simuna kihelkonnas Paasvere vallas Pudivere mõisas. 9. Kultuurkarjamaad annavad head suvist kõrgeväärtuslikku sööta. 10. Meid oli neli venda mina Jaan Enn ja Jüri. 11. Töö puhkuse ja füüsilise treeningu õige vaheldumine see on tõeline tervislik režiim. 12. Mõned nagu Peeter Enn ja Jaan on head õppijad. 13. Nõukogude Liidus on väga ilusaid suurlinnu näiteks Moskva Leningrad jt.

Harjutus 19. Moodusta igast lauseliigist kaks lauset: 1) lisand põhisõna ees, 2) lisand põhisõna järel, 3) *kui*-lisand, 4) koondlause korduvate täiendite [a) mis komaga eraldatakse, b) mida komaga ei eraldata], 5) koondlause korduvate määrustega [a) mis komaga eraldatakse, b) mida komaga ei eraldata], 6 liitlause, milles osalaused on järjestikku või hõlmatud.

Harjutus 20. Pane puuduvad kirjavahemärgid ja täida lünk.

A. Igaüks tunneb metsakuklast peenevöölist tumepruuni tagakehaga putuka— kes on meie tavalisemaid sipelgaid. Eriti mäletavad teda need kes seda tubli— metsavalvuri— tülitasid ja seepärast valusate hammustuste osaliseks said. Palju—ki on tema

kuhikpesa ees peatunud ja imetledes vaa—elnud kuidas siin askel—avad miljonid isendid nagu oleksid nad mõistusega olen—id. On pesakuhikuid mille kõrgus on umbkau—selt 2 meetri—kus elutseb miljoneid töölisi ja sadu ema—. Kui inimene ehitaks oma kehapi—usele vastavalt niisama suuri elamu— peaksid need olema 300 m kõrged. Sellise kõrgusega on vaid vähesed kaasae—sed ehitused. Lähemal vaatlusel näeme et pesa juurest viivad toiduallikate juurde tasan—atud puhasta—ud teed mille kaitseks on teedele ehita—ud väikesed kõrvalpesad «kastellid» ja ajutised peatuskohad «võõrastemajad».

B. Sipelgad on kõikesöövad putukad. Kui viskate pessa surnud konna saiaviilu küpse maasika või suhkrutüki on nad mõne aja pärast kadunud ainult konnast säilib puhastatud luustik. Sipelgate peamiseks toiduks on aga teised putukad ja lehetäide väljahei—ed. Nende saagiks langevad isegi kõvakoorelised mardikad lutikad kär—sed liblikad ja paljude metsakahjuri—e vastsed. Endast mi—mekor—selt suuremaid röövikuid tapetakse võitluses milles te—itatakse vaenlasele haavu kuhu pritsitakse mürginäärmest sipelgha—et. Suured saakloomad tükel—atakse või tassitakse ühiselt pessa. Suve jooksul hävitab suur pesakond ü—arguselt 2 miljoni— putukat. Et metsakuklased on tublid abilised võitluses metsakahjuri—ega siis on nad võetud looduskaitse alla.

Harjutus 21. Moodusta (suuliselt) antud lausetest koondlaused ja nimeta kirjavahemärgid.

1. Meie metsades kasvab järgmisi lehtpuid . . . 2. Mänd kuusk lehis kadakas ja elupuu need . . . 3. . . . see kõik paelus teda juba lapsena. 4. Kõik oli siin maitsekas . . . 5. Maa vabrikud maapõuevarad pangad kõik . . . 6. Tellisin endale järgmised ajalehed ja ajakirjad . . . 7. Meie klassis on ka tublisid korvpallureid näiteks . . . 8. . . . kõik lõid kevadel haljendama. 9. Järele jõuda eesolijaile ja neist mööduda see . . . 10. Meie eesmärk on kindel . . . 11. Siin oli igasugust rahvast . . . 12. Raamatud teater kontserdid kino see kõik . . . 13. Liha piim ja munad need . . . 14. Nõukogude Liidus on järgmised suurlinnad . . .

Harjutus 22. Kasutades antud sõnu, moodusta kolme tüüpi koondlaused ja pane kirjavahemärgid.

a) lühimaajooksud, hüpped, korvpallimäng;
b) õpilased, õpetajad, lastevanemad;

c) «Säde», «Noorte Hääl», «Pioneer», «Noorus»;
d) Emajõgi, Pärnu jõgi, Narva jõgi, Kasari jõgi;
e) lõhi, angerjas, koha, siig, forell.

N ä i d i s: *kirjanduse lugemine, muusika, sport.*

1. *Leili armsamad huvialad olid kirjanduse lugemine, muusika ja sport.* 2. *Leilil olid järgmised armsamad huvialad: kirjanduse lugemine, muusika ja sport.* 3. *Kirjanduse lugemine, muusika ja sport — need olid Leili armsamad huvialad.*

Harjutus 23. Moodusta antud sõnadest järgmised laused:

1) l i s a n d i g a: Ain, meie tubli sportlane; Jaanus, Bornhöhe «Tasuja» peategelane; vene õpetlane Popov, raadio leiutaja;
2) ü t t e g a: õnnitlema, eesrindlased; tervitama, lugupeetud külalised; jalgratastele, matkajad;
3) k o o n d l a u s e d: päikesepaisteline, vaikne, soe; õunad, pirnid, ploomid; autod, bussid, mootorrattad;
4) l i i t l a u s e d (osalausetega järjestikuses ja hõlmavas asendis): isa, koju tulema, aias töötama; õunapuud, istutama, vilja kandma; Linda, õppima, hästi vastama.

Harjutus 24. Ütle puuduvad kirjavahemärgid ja anna seletus.

1960 a. 27 juuni pärastlõunal tekkis Eesti NSV-s Põlva rajoonis Vastse-Kuuste külanõukogu territooriumil tuulelohe ehk tromb mis on meil võrdlemisi harva esinev loodusnähtus. Tuulelohe on vertikaalse teljega tuulekeeris millega kaasneb tuule kolossaalne kiirus. Osutub et tuule kiirus trombis ulatub 100 m/sek mis on suurem kui mistahes orkaani puhul. Selline kohutav pöörlemiskiirus tekitab trombiga õhurõhu tugeva languse nii et see tuulelohe keskel ulatub ca 35 mm kuna normaalne õhurõhk on 760 mm. Niisugune hõre õhk muutub kohutavaks mustaks pilvesambaks. Sellest kallab vihma alla ja see tormab ise edasi kuni 60 km tunnis. Pöörise nõrgenemisel tekivad kummalised «imevihmad» sajab alla vilja konni kalu kruusa mitmesuguseid esemeid. Need kõik on keeris kaasa võtnud. Kui tromb esineb veekogude kohal nimetatakse teda vesipüksiks. Kõige sagedamini esineb trombe Põhja-Ameerikas kus neid kutsutakse tornaadodeks aga ka Püreneedes Sudeetides Norra mäestikus ning Šveitsi järvedel on nad sagedased. Tornaadod laastavad külasid ja linnu purustavad viljapõlde ja metsi

muudavad varemeteks kõik ettejääva ning tekitavad tuhandeid inimohvreid. Kõnesolev tuulelohe Vastse-Kuustes paiskas õhku sindleid lauajuppe noori puid tühje piimanõusid jne. Ta tõstis maha elumajade ja küünide katuseid kiskus üles suuri puuhiiglasi jättes järele rebitud äärtega sügavad augud.

8. OTSENE JA KAUDNE KÕNE.

Ülesanne. 1. Meenuta kirjavahemärkide tarvitamist otsese kõne puhul: a) kui saatelause on otsese kõne ees, b) kui saatelause on otsese kõne järel ja c) kui saatelause on otsese kõne vahel.

2. Kirjuta alljärgnev skeem «Kirjavahemärgid otsese kõne tarvitamisel» oma vihikusse ja lisa igale juhtumile vastavad näited.

Kirjavahemärgid otsese kõne tarvitamisel.

I. Saatelause otsese kõne **ees.**

S _____ : «S ═══. (?) (!)»

II. Saatelause otsese kõne **järel.**

«S ═══, (?) (!) ...» v _____.

III. Saatelause otsese kõne **vahel.**

«S ═══,» v _____, «v ═══. (?) (!)»

Leppemärgid: ═══ —otsene kõne; _____ — saatelause; S — suur algustäht; v — väike algustäht; ... (?) (!) — kirjavahemärk valitakse vastavalt sellele, kas lause on jutustav, küsi-, hüüd- või katkendlik lause.

Harjutus 25. Muuda kaudne kõne otseseks kõneks, nii et saatelause (autori sõnad) on otsese kõne ees, vahel või järel, ja pane vajalikud kirjavahemärgid.

1. Õpetaja käskis, et me läheksime aeda, koristaksime katsepeenardelt juurvilja ja kaaluksime aidas ära. 2. Tiiu hüüdis, et need, kellel veel ülesannet ei ole, tuleksid kohe klassijuhataja juurde. 3. Isa küsis, kas mul õppeülesanded valmis, et ma staadionile kipun. 4. Onu jutustas, et ta võidelnud Suures Isamaasõjas algul partisanina, hiljem olnud aga regulaararmees. 5. Agronoom ütles, et mais külvatakse ja koristatakse mehhaniseeritult.

Harjutus 26. Pane puuduvad kirjavahemärgid.

Siin oli kandimehe kodu kuhu inimene aastate kaupa kõik oma vara ja vaeva on kandnud aga mis paistis ometi ainult viletsa sipelgapesana. Laual põles pisike ümmarguse tahiga lamp. Vähe andis ta valgust palju aga suitsu. Laes põrandal ja nurkades oli pime. Oli nii must kitsas ja umbne et Remmelgal kippus pea ümber käima aga nurgast vaatas ta poole kümmekond ehmunud silma. Nad istusid sööma. Eks istuge meie juurde ütles kolletanud näoga noorevõitu perenaine Remmelgale ja võtke mis jumal on andnud — Mis nüüd jumal kandimehele annab viskas mees käega kui õpetaja Remmelgas laua äärde istus.

Nii istusid seal väsinud roidunud inimesed. Nagu veskikivi rippus elu nende kaelas surus nad maani ei lasknud hingatagi. Siis ütles kandimees äkki Jumal ei anna meile midagi mitte kui midagi. Ei anna ta neilegi, kes kiidavad et kõik aina temalt tulevat. Seal on kiriksand seal mõisnik — valetavad! Kandimees ja moonakas annavad neilegi mitte aga jumal.

(Fr. Tuglas.)

Harjutus 27. Muuda (suuliselt) otsene kõne kaudseks kõneks.

«Kas tead kah, et Lible lastakse lahti?» ütles Tali.

«Kes lastakse lahti?» küsis Tõnisson.

«Lible. Õpetaja ja köster arvavad, et tema on lasknud põhja kirikumõisa saksakooli poiste parve.» Ta läks teisele hoopis lähedale, võttis tema käisest kinni ja ütles kartliku peaaegu paluva häälega:

«Ütle, Tõnisson, ega sina ometi parve põhja lasknud? Ütle, ära karda, et ma räägin kellelegi edasi.»

«Kuidas mina ta lasksin!»

«Ei, noh... ma arvasin, et sa ehk lasksid. Sa käskisid mind ütelda, et me läksime ühes koju... ja ... Ma arvasin, et sa ehk siis lasksid põhja, kui mina läksin ära.»

«Kuidas mina teda lasksin?»

(O. Luts.)

Harjutus 28. Alljärgnevas harjutuses on 9 lauset, milles k a u d n e k õ n e on väljendatud ebaõigesti, s. t. on otsese kõnega segamini, sisaldab ülearuseid sidesõnu vm. Leia need laused ja sõnasta nad õigesti (vajaduse korral otseses kõnes).

1. Aadu ütles, et ma ei mõista, mille üle teie siin vaidlete. 2. Mu kaaslane küsis, et kes need suured poisid on. 3. Ain hüüdis, et nad tulgu kohe staadionile. 4. Pliuhkamit paneb see mõtlema, et miks ükski minu kapsastest pole suureks kasvanud. 5. Tiina ütleb Tammaru perele, et teil ei ole armastust minu vastu. 6. Direktor ütles, et lõpetajaid ootab suur ja tähtis töö. 7. Kodus mõtlesin, et kuidas see võis juhtuda, et magama jäin. 8. Ta mõtles, et nii juhtub see alati, kui pole ettevaatlik. 9. Kui poeg ütles isale, et isa sa oled kaotanud täitesulepea, oli isa väga imestunud. 10. Ta küsis, keda siin küll tuleb süüdistada. 11. Isa vastus oli lühike, et küll sa siis linnas näed. 12. Ema hakkas mind noomima, et kas sul häbi pole.

9. LAUSELÜHENDID.

Ülesanne. Ütle, mida nimetatakse lauselühendiks.

Harjutus 29. Anna järgnevaile lauselühendeile nimetus (*nud-, tud-, des-, mata-* ning tegusõnata lauselühend ehk iseseisev nimetav).

1. 8-klassilise kooli lõpetanud, läksid noored edasi õppima. 2. Töö lõpetatud, tulime õhtule. 3. Ema tuli metsast, korv käes. 4. Heinalised läksid, rehad ja vikatid õlal, ning lõid laulu. 5. Koju minnes kohtasin kalalt tulnud sõpra. 6. Tulime põllult tööd lõpetamata. 7. Mängides metsas ja korjates maasikaid, märkasime äkki, et must pilv tõusis. 8. Jüri, ootamata kutset, sõitis linna olukorda selgitama. 9. Jõudnud bussijaama kiirustas ta kohe sõidukile, rasked kohvrid käes.

Ülesanne. Ütle, missugused lauselühendid eraldatakse komaga.

Harjutus 30. Asenda osalause lauselühendiga, kus see võimalik, ja pane kirjavahemärgid.

1. Mees seisis parajasti keset õue, kusjuures ta käed olid pükste taskus. 2. Kui taevas hakkas valgemaks lööma, tõusid lüpsjad jalule. 3. Kui kartulid võetud, äestati põld üle. 4. Kui olin klassi astunud, hakkasin kohe õppetükke kordama. 5. Kui koju tulin, kohtasin teel jalgratturit, kes parandas ratast. 6. Ta viibis ehitustel terve kuu, ilma et oleks kordagi koju tulnud. 7. Mäe ja Oru laste

sõprus jääb püsima ka siis, kui nad juba suureks on sirgunud. 8. Kui ma seda teost lugesin, kasvas järjest mu uudishimu. 9. Kui olime ujulast tagasi tulnud, läksime lakka ja heitsime puhkama. 10. Kui ukse paotasin, paiskus köögist magusate lõhnade pilv välja. 11. Kui Tartu saabusin, oli tädi jaama vastu tulnud. 12. Ilm oli ilus, kui Pärnust jalgrattaga välja sõitsin. 13. Tervitaja astus juubilari juurde, kusjuures tal olid lilled käes ja õnnitlussõnad suus. 14. Kui vanemad olid kodunt ära, otsustasime meie neile toreda lõunasöögi valmistada. 15. Kui möödun vanast koolimajast, meenuvad mulle seal veedetud päevad. 16. Kui Helju oli tehnikumi lõpetanud, läks ta veterinaar-velskriks. 17. Kui ruttasin üle Nõukogude väljaku, lõi raekoja kell 10.

Harjutus 31. Pane kirjavahemärgid.

A. 1. Ma tänan teid seltsimehed kui tublisid nõukogude inimesi kes aitasid kaasa meie teaduse ja tehnika arenemisele ütles kõneleja avades ratsionaliseerijate nõupidamist. 2. Aastatel 1920—1940 kodanliku diktatuuri ajal loob A. H. Tammsaare oma ulatuslikumad ja täiuslikumad teosed viis romaani näidendid rea jutte hulga artikleid ja tõlkeid. 3. C. R. Jakobsoni sooviks oli saada pedagoogiks nagu seda oli tema isa. 4. Mehed läksid seekord õhtule tööd lõpetamata. 5. Koju jõudnud läksin kohe aeda et otsida usse kalaleminekuks. 6. Isa kes on kirglik õngemees õpetas mind kuidas spinninguga püüda seal kus on kärestikuline koht. 7. Kui pesakastid üles seatud jäime ootama millal kuldnokad esimesed kevadekuulutajad ilmuvad. 8. Võta vennas labidas ütlesin Arnole ja tule aeda. 9. Võtnud istet jutustas noormees oma kavatsusest kolhoosi tööle asuda. 10. Lõkkeõhtud laagrielu huvitavad mängud ja õpingud need kõik on pioneeriorganisatsiooni meeldivad tegevusalad. 11. Aino istub ahju ees sukavardad süles ja mõtiskleb. 12. O. Luts sündis 7 jaanuaril 1887 Tartumaal Palamuse lähedal Järvepera külas Posti talus. 13. Laev millel asus Lembitu poeg Meelis oli üks viimaseid mis karide vahelt läbi pääses. 14. Pidu toimub koolimajas laupäeval 15. mail algusega kell 20. 15. Toots karjus hirmsa häälega Edasi Kentuki poisid. 16. Juri Gagarin esimene kosmoselendur maailmas sooritas oma kangelaslennu 12. aprillil 1961 kosmoselaeval Vostok. 17. Suur sündmus on aset leidnud esmakordselt ajaloos sooritas inimene lennu kosmosesse.

B. Mõni sõprus areneb tasapisi inimesed hauvad seda aastaid. Teine sõprus küpseb tormiliselt aga siis ikka otse tegudes. Et Gritsko oli igal tingimusel teele asumas tõin talle paksu õitsiliste kuue ja pistsin tema jaoks karjakotti leiba ning suure jahipussi. Kui sinna ka nõgesekitkumise kindad panin märkasin erutusega et olin neid kaks paari toonud. Tundsin end Gritsko innukusest nii nakatatuna et ei saanud teda üksi minna lasta. Koos võiksime kergemini läbida läbipääsmatu oru kasutades neid käike mis hundid kooljarohusse olid tallanud. Meie olime nii väikse koguga meile oleksid nood käigud tõesti parajad. Ainult kähku teele enne kui täisealised tuppa tulevad nemad ei lubaks meil riskida. Avasime orupoolse toaakna ja lippasime õue. Talli kõrval heinahangu silmanud haaras Gritsko ka selle ligi. Ma ei saanud aru mis otstarbeks. Meie küla ehitised nagu majad aidad vankrilöövid seisid lähestikku reas. Hiilisime nende tagant kõrge nisu varju tõttasime asundusest eemale sinna kus oru laius võis ainult versta viis olla. Me tõmbasime kindad kätte ja mütsid üle kõrvade. Veel viimane pilk särava päikese poole ja siis sisenesime kõige avaramasse hundikäiku aga taevas kadus meie peade kohalt. Rohi meie ümber oli nii tihe et saime ainult varjude järgi päikese asukohta ja oma liikumise suunda määrata.

(*Elar Kuus.*)

II. SÕNASTUSÕPETUSEST.

Selleks et oma mõtteid väljendada, peame need tavaliselt sõnastama. Healt sõnastuselt nõutakse lihtsust, selgust ja ilmekust. Sageli eksivad õpilased nende nõuete, eriti selguse ja ilmekuse nõude vastu. Seda võivad põhjustada mitmed asjaolud. Siin vaatleme kõige sagedasemaid raskusi, et neid vältida ja oma mõtteid korralikult, heas sõnastuses väljendama õppida.

1. VAJALIKU SÕNA PUUDUMINE.

Vaatle antud lauseid ja ütle, milline vajalik lauseliige puudub.

1. Mardil valutas süda ja mõtles endamisi... 2. Isa on tal surnud, emasse aga suhtub heasüdamlikult. 3. Seal võeti vastu, et keegi ei tohi puududa. 4. Me ei leia enam sarnast.

Pea meeles! 1. Liitlauses on igal osalausel alus, kui see osalause pole umbisikuline.

2. Kui lause öeldiseks on sihiline tegusõna, esineb selles lauses enamasti ka sihitis.

Harjutus 32. Leia ja paranda alljärgnevas vigased laused, täienda neid vajaliku sõnaga või sõnadega.

1. Koosolekul võeti vastu, et iga õpilane töötab 40 töötundi. 2. Kui vihm möödus, jooksid koju. 3. Tube on meil kolm ja köök on neljas. 4. Vesi annab elektrienergiat, niisutab põlde ja palju muudki. 5. Ta võttis peast punase bareti ja samavärvilise mantli. 6. Inimestel oli pakase üle hea meel ja hõõrusid punaseks läinud kõrvu. 7. Leilil pea valutas ja mõtles, et ta kooli ei lähe. 8. Leidub inimesi, kes hoiduvad kollektiivist eemale ja ei huvita kollektiivne töö. 9. Ülekohtu puhul tõuseb Päärna viha ja läheb Kupja-Pritsule kallale. 10. Teoses näidatakse, kui rahvas üksmeelselt astuks võit-

lusse, siis võidaks. 11. Kunagi polnud üle elanud sellist sündmust, seepärast oligi ta süda nii kurb. 12. Talupoegade töö oli raske, seepärast lõid laule ja jutte, et töö läheks kergemini. 13. Liivimaal anti 1819. a. välja, et talupoeg pole enam mõisa pärisori. 14. «Kalevipoega» kohe trükis ei avaldatud, alles 1862. a. 15. Ta iseloom on nõrk, unistab palju, on tahtejõuetu.

Harjutus 33. Leia oma kirjandeist laused, milles esineb mainitud sõnastusvigu, ja kirjuta need parandatuna harjutuste vihikusse. Puudunud sõnale tõmba joon alla.

2. SAMA SÕNATÜVE KORDAMINE.

Võrdle väljenduse ilmekust vasak- ja parempoolses osas. Kumb katkend on värvikam, mitmekesisem ja huvitavam?

Nüüd võttis sulane suure jahinoa piiskopi vöölt ja läks karu poole, teda tähelepanelikult vaadeldes. Karu urises valjusti. Sulane kõndis silmapilgu karu ümber. Korraga võttis sulane oma tugevate sõrmedega karu kõrist kinni ja lõi talle jahinoa tera täiesti rindu. Aga haavatud karu võttis sulase ümbert kõvasti kinni. Sulane ja karu veerlesid maas.

Nüüd rebis sulane suure jahinoa piiskopi vöölt ja astus karule vastu, teda teravasti silmitsedes. Mesikäpp urises vihaselt... Vahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korraga haaras ta oma raudsete sõrmedega elaja kõrist kinni ja tõukas talle jahinoa tera täiesti rindu. Aga surmavalt haavatud loom võttis vastase palavasti kaissu. Inimene ja kiskja veerlesid maas. (*E. Bornhöhe.*).

Vasakul pool on laused sõnavaralt üksluised ja ilmetud, sest esineb ühe ja sama sõna kordumist (*sulane, karu, võttis*) ning ilmetuid sõnu (*läks, tähelepanelikult, vaadeldes, kõndis, tugevasti, lõi, ümbert kinni*). Paremal pool on sõnade valik mitmekesine (*sulane, Vahur, ta, vastane, inimene; karu, mesikäpp, tema, elajas, loom, kiskja; rebis, haaras, võttis*) ja esineb ilmekaid sõnu ning väljendeid (*astus vastu, teravasti silmitsedes, lipitses, raudsete* (kätega), *tõukas, surmavalt, võttis palavasti kaissu*).

Esimene sõnastus on p r i m i t i i v n e, teine aga i l m e k a s. Sellest järeldame, et väljenduse mõju oleneb suurel määral s õ n a d e v a l i k u s t.

Võrdle kolme töö algust teemal «Inimese julgeimadki unistused täituvad».

1. Juba vanal ajal mõtlesid inimesed õhku tõusmisest. Seda nad proovisidki küll õhupallil, küll tiibade abil, kuid esialgu katsed ebaõnnestusid. Esimeseks teadlaseks, kes unistas kosmosesse lendamisest, oli vene teadlane Tsiolkovski.

2. Juba ammu enne, kui oli ehitatud esimene lennuk, unistasid inimesed maailmaruumi vallutamisest. Tekkisid mitmesugused muinasjutud, milles räägiti lendavatest vaipadest, hobustest, kes on võimelised õhus traavima, ja nõidadest, kes ratsutavad kõrgel taevas oma luudade seljas. Inimesed on alati uskunud, et nende unistused lähevad täide.

3. Juba vanal ajal unistasid inimesed mitmesugustest maadest, teistest planeetidest ja lendudest kosmosesse. Esimesed lennud õhus tegi inimene õhupalliga. Õhupalliga lendamine oli väga ohtlik. Tihti õhupallid lõhkesid, mistõttu nendega lendamine oli ebakindel.

Milline neist kirjandi algustest meeldib kõige rohkem? Miks? Reasta toodud sissejuhatused paremuse järjekorras. Nimeta nende voorused ja puudused.

Üheks sagedasemaks õpilaste sõnastusveaks on s a m a s õ n a sage k o r d u m i n e. See annab tunnistust s õ n a v a r a v a e s u s e s t. Mida vaesem on sõnavara, seda ilmetum ja hallim on kõne või kirjand. Sõnavara rikastamiseks aitab kõigepealt kaasa s ü n o n ü ü m i d e tundmine.

Jälgi, missuguste sõnadega märgib E. Bornhöhe eespool toodud katkendis *karu, Vahurit, võtmist.*

Võrdle veel järgnevate sõnade tähendust: *torm, maru, raju; õpetaja, koolmeister; abikaasa, naine, noorik, eit; naljakas, imelik, veider, kentsakas; lõbus, rõõmus; jooksma, lippama, liduma, plagama; helkima, särama, sätendama; rääkima, vestlema, jutlema, keskustlema, juttu ajama.*

Kasuta neid sõnu lauseis.

Sünonüümideks nimetame tähenduselt samaseid või lähedasi sõnu, mis erinevad üksteisest varjundite poolest. Sünonüümide tarvitamine muudab väljenduse ilmekamaks ja mitmekesisemaks.

N ä i t. : *Kevadine päike s ä r a s pilvitust taevast ja lumehelbed s ä t e n d a s i d ning kogu lagendik h e l k i s. Vrd. Kevadine päike s ä r a s pilvitust taevast ja lumehelbed s ä r a s i d ning kogu lagendik s ä r a s.*

Harjutus 34. Kasuta järgnevaid sünonüüme lauseis:

surnu, kadunu; uhke, upsakas; haige, põdur; must, määrdunud; tahtma, soovima, ihkama.

Harjutus 35. Leia sõnadele *tuba, sõber, võitlus, naerma, nutma, sööma* sünonüüme ja kasuta neid lauseis (suuliselt).

Harjutus 36. Leia võimalikult rohkesti sõnu, mis väljendavad l i i k u m i s t, k õ n e l e m i s t, t ö ö t a m i s t, t a r k u s t, r u m a l u s t.

Harjutus 37. Pane järgnevad sünonüümid järjekorda, nii et iga järgnev näitaks omaduse väiksemat määra:

palav, leige, kuum, soe, keev, tuline; kena, ilus, kaunis, nägus; tore, suurepärane, kena, oivaline, hea, ilus; arukas, nupukas, tark, geniaalne; õudne, jube, kohutav.

Harjutus 38. Kasuta järgnevalt sünonüüme lauseis:

maja, elamu, hoone, ehitis; inimene, elanik, kodanik, isik; tõmbama, tirima, sikutama; hüppama, kargama.

Harjutus 39. Asenda korduvad sõnad sünonüümidega.

1. Laps hakkas öösel nutma. Ta nuttis terve tunni. Hommikul üles ärgates nuttis ta jälle. 2. Poiss jooksis õue. Varsti jooksis ta ema käsul poodi. Poest jooksis ta varsti koju tagasi. 3. Külalised kõnelesid omavahel. Nad kõnelesid ka viimastest spordisündmustest. Sellest kõnelusest võttis osa meie klassijuhataja. 4. Teises toas naersid lapsed. Nad naersid seni, kuni ema tuli neid keelama. 5. Lumi helkis päikese käes. Üksikud lumehelbed helkisid kui kristallid. Nende helk pimestas silmi. 6. Vanake ägas haiguse käes. Ta tuli ägades oma tütrekese juurde ning palus ägades, et see teda riietumisel aitaks. 7. Vend tõttas söömisega. Ta tõttas

võrkpalli võistlusele. 8. Aarne on usin poiss. Ta on usin niihästi õppimises kui ka sportimises. Oma usinusega tõmbab ta teisigi kaasa. 9. Loomaaias imetlesid lapsed naljakat looma. See oli nii naljakas oma välimuselt. Ta nahk oli naljakas triibuline.

Harjutus 40. Leia võimalikult rohkesti sünonüüme sõnadele *poiss, käima, korda seadma, tee, mets, kõnelema, elama, ilus, inetu.*

Harjutus 41. Loe harjutus läbi ja kasuta korduvate sõnatüvede asemel sünonüüme. (Ettevalmistuseks teha klassis kollektiivseid harjutusi vastavate sünonüümide leidmiseks.)

1. Ema t ö ö suurust võib hinnata see, kes jälgib kogu aeg tema tööd ning aitab ise teda jõukohastes töödes. Sageli ei panda ema tööd üldse tähele. Esimeseks tööks on tule pliidi alla tegemine.
2. Ema heidab pilgu nurka, kus asus p o j a k e s e valdus ja kus poeg kõik asjad juba õhtul vastavasse kasti on pannud. Ta astub tasakesi teise tuppa, kus tema poeg magab. Õrnalt tõstab ta mahal i b i s e n u d teki voodisse ja kerge naeruvine libiseb üle ta näo, kuna poeg magab nii rahulikult. Ei tea, kuhu poeg oma sukad on pannud? Vast on sukas jälle auk, sest pojal ei pea see kuigi kaua. Ega enam kaua aega lähegi, kui pojuke ärkab...
3. T ö ö l i s t e o l u k o r d sellega seoses ei paranenud. Töörahva olukord on vilets, puudusid poliitilised õigused ning see sundiski töölisi vaatama oma olukorrale kainelt, analüüsima seda ja otsima pääseteed olukorra parandamiseks.
4. K i i r e s t i võtab ta käsile teise töö. Kuidagi ettepoole vimmas, kõnnib ta ettevaatlikult nii kiiresti, kui jõuab. Kiiresti valmistab ta söögi ja katab laua, seejärel saadab lapsed kooli.

Harjutus 42. Täienda ja varieeri järgnevaid lauseid, muutes neid ilmekamaks ja sisukamaks (seoses kõnearendusega).

1. Kalurid sõidavad paadiga tormisel merel.
2. Põllu kohal paistab päike.
3. Õhtul tundus metsa all hirmuäratav.
4. Lõkke ääres istusid pioneerid.
5. Valgustatud rong sõitis meist mööda.

N ä i d i s. *Tuisanud teed mööda läheb üksik teekäija.*

1. Lumme mattunud teerajal sumpab üksik rändur.
2. Üksik hiline rändaja sammub mööda hangetuisanud teed.
3. Tuisanud teel sumab üksik teekäija.

4. Mees vantsib tuisanud lumes.
5. Väsinuna komberdab üksik teekäija mööda tuisanud teed.
6. Reipalt astub üksik rändur mööda lumme mattunud teed.

Harjutus 43. Koosta lühikirjand (u. 100 sõna) teemal «Hommik», milles kasuta järgmisi sõnu ja nende sünonüüme: *magama, kellahelin,* (voodist) *välja tulema, riietuma, pesema, sööma, ruttama, väljuma.* Hoidu sama sõnatüve kordamisest!

3. SÕNA EBAÕIGES TÄHENDUSES.

Väljenduse ebaselgust põhjustavad sageli sõnad, mida kasutatakse vääriti. Vaatle antud lauseid ja ütle, milline sõna peaks olema sõrendatult trükitud sõna asemel.

1. Katsun oma pinginaabrit nii e d a s i a n d a nagu ta on.
2. K a v a t s e s i m e plaane, kuhu minna matkama.
3. Partisanide tegevuse p u h u l õnnestus vaenlasele anda purustav löök.
4. Peeter Esimene v i i s s i s s e palju uuendusi.

Harjutus 44. Asenda antud lausetes sõrendatult trükitud mittesobivad või ebaõiged sõnad sobivate või õigetega ja sõnasta lause ümber.

1. Kirjanik töötas oma romaani kallal p e a kaks aastat. 2. Lev Tolstoi kui suurmeistri kõrvale ei saa p a n n a kedagi teist. 3. Juba väikesest p e a s t lugesin ta teoseid. 4. V a h e s t tuli mäest üles ronida, v a h e s t jälle alla sõita. 5. Mitte kunagi tema jutupaun e i s a a n u d o t s a. 6. Üks tuba anti poistele, ü k s tüdrukutele ning s ö ö m i s e k s üks tuba. 7. Tulevikus ehitatakse lennukeid ja muid m a j a p i d a m i s t a r b e i d plastmassist. 8. Väljavaade minu aknast on l a i a l d a n e. 9. «Ühe härja eluloos» t o o b kirjanik v ä l j a renditaluniku raske olukorra. 10. Kirjanik kirjeldab elamut v ä l i s e l t ja s e e s m i s e l t. 11. Kõige selle tasuks, mis ema on o s u t a n u d mu kasvatamisele, tahan olla hea õpilane. 12. Ka tema lootis kord kanda kuninga t r o o n i. 13. Käisime Kadriorus, loomaaias ja m u i d u k o l a m a s. 14. Kõik päevad tuleb kasutada koristustöödeks, et m i d a g i r a i s k u e i läheks. 15. Jaani süda s a a b härdaks. 16. Pärast sõja lõppu algas sõjahaavade t a a s t a m i n e. 17. Ta võttis e n d a õnged ja pistis randa. 18. Ema jagas kõik meile, o m a l e ei jätnud midagi.

Jälgi veel järgnevate sõnade tarvitamist. Märgi sõnad, mille tarvitamises võiksid eksida:

film — kinolint, kinopilt. *Nägime huvitavat filmi.*

kino — teater filmi esitamiseks. *Käisime kinos.*

juhtum — nähtuse üksikesinemine. *Mõnel juhtumil tuleb oma otsust muuta.*

juhus — soodne võimalus; ettenägematult esinev nähtus. *Avanes juhus Kaukaasiasse sõitmiseks.*

järeldus — otsus. *Millise järelduse sa teed tema kohta?*

tagajärg — see, mis teole järgneb. *Sel on halvad tagajärjed.*

tulemus — sihikindla tegevuse tagajärg. *Teos valmis visa töö tulemusena.*

kohus — kohustatud olek (on üldine mõiste). *Iga kodaniku kohus on valimistest osa võtta.*

kohustus — on kohuse üksikjuhtum. *Sm. Kuusel oli valimiskomisjoni esimehena palju kohustusi.*

näide — üksik fakt. *Õpilane tõi huvitavaid näiteid.*

näidis — eeskuju-näide. *Harjutuse juures on näidis.*

õigus — nimisõna; vastandsõna: ülekohus. *Õigus oli Andrese poolel.*

õige — omadussõna; vastandsõna: väär. *Tema arvamus on õige.*

kõik — käib iga üksiku kohta. *Kõik õpilased on kohal.*

kogu — käib kollektiivi kohta. *Kogu klass oli kohal.*

mis — tarvitatakse eseme kohta. *Puu, mis siin kasvab, on 100-aastane.*

milline — missugune, tarvitatakse omaduse kohta. *Ma ei tea, milline (missugune) ilm homme tuleb.*

oma — omastav asesõna. *Võta oma raamat kaasa.*

enda — enesekohane asesõna. *Võta raamat endale.*

selline (niisugune, säärane) — näitav asesõna. *Selline (niisugune, säärane) vastus pole õige.*

sarnane — omadussõna. *Õed on sarnased.*

üksteise — vastastikuses tegevuses on mitu. *Nad kõnelesid üksteisega.*

teineteise — vastastikuses tegevuses on k a k s. *Nad maadlesid t e i n e t e i s e g a.*

alluma — ametialaselt kellegi alla kuuluma, millegi mõju või toime alla kuuluma. *Kooli direktor a l l u b haridusosakonna juhatajale.*

alistuma — alla andma. *Vaenlane a l i s t u s.*

asetama — panema. *A s e t a raamat lauale.*

asendama — aset täitma. *Direktorit a s e n d a s õppealajuhataja.*

avastama — midagi olemasolevat üles leidma. *Kolumbus a v a s t a s Ameerika.*

leiutama — midagi uut konstrueerima. *Insener l e i u t a s uue masina.*

edendama — edasi arendama. *Kolhoosides e d e n d a t a k s e karjapidamist.*

etendama — ette kandma. *Klubis e t e n d a t a k s e komöödiat.*

esitama — ette kandma, ette panema. *E s i t a t i huvitavaid näiteid.*

esitlema — tutvustama. *Direktor e s i t l e s klassile uut õpetajat.*

käsitlema — tegemist tegema, arutama. *Tunnis k ä s i t l e s i m e Sütiste luuletusi.*

käsitama — aru saama, mõistma. *Poiss k ä s i t a s seda õigesti.*

käsitsema — käte abil kasutama, ümber käima. *Jaan k ä s i t s e s treipinki küllaldase vilumusega.*

loetlema — nimepidi üles lugema. *L o e t l e g e kõik teemad.*

loendama — ära lugema, arvu kindlaks tegema. *L o e n d a g e kohalviibivad õpilased!*

omama — millegi omanik olema. *Igor o m a b palju raamatuid.*

omandama — midagi omaks saama. *Hillar o m a n d a b teadmisi.*

ennem — ennemini, pigem. *E n n e m töötan poole ööni, kui töö pooleli jätan.*

enne — varem. *E n n e mõtle, siis ütle.*

järele — *Koer jooksis poisile j ä r e l e.*

järgi — põhjal, kohaselt. *Toimime õpetaja nõuande j ä r g i.*

järel — taga, hiljem. *Üks võistleja jooksis teiste j ä r e l.*

pea — kehaosa; varsti; käskiv kv. sõnast *pidama.*

peaaegu — ligikaudu. *Töö oli p e a a e g u valmis.*

vahel — mõnikord. *V a h e l käis onu meil.*

vahest — võib-olla. *V a h e s t ta tuleb.*

Harjutus 45. Vali sulgudes olevaist sõnadest õige.

1. Kaks venda on (sellised, sarnased). 2. Kuhu sa lähed (sellise, sarnase) õngega? 3. Vend tuleb (vahel, vahest) homme. 4. Kas sa käid (vahest, vahel) spordiväljakul? 5. Malle visa töö andis häid (järeldusi, tagajärgi, tulemusi). 6. Poisi hooletusel olid kurvad (järeldused, tagajärjed, tulemused). 7. Millise (järelduse, tagajärje, tulemuse) võib teha tema sõnadest? 8. Raadio (avastas, leiutas) vene teadlane Popov. 9. Nõukogude meremehed (avastasid, leiutasid) uue saare. 10. Lapse (ülespidamine, ülalpidamine) jäi vanaema hooleks. 11. Puuduvat õpetajat (asetas, asendas) direktor. 12. (Sarnase, sellise) tuulise ilmaga ei maksa mere äärde minna. 13. Vend (esitas, esitles) õele oma sõpra. 14. Kas teie kooli näitering on (edendanud, etendanud) O. Lutsu «Kapsapead»? 15. Malemängu lõpetanud, (loendasid, loetlesid) poisid malendid. 16. (Käsitasime, käsitlesime) «Kalevipoega». 17. Koer jooksis poisile (järele, järgi). 18. Reeglite juurde tuleb tuua rohkesti (näiteid, näidiseid). 19. Sel (juhtumil, juhusel) sõidame autobussiga. 20. See raamat on minu venna (omadus, omandus). 21. Tema arvamuse (järele, järgi) peaksime olema võitnud.

Harjutus 46. Asenda järgnevais lauseis korduvad samatüvelised sõnad teistega, sõnastades laused vajaduse korral ümber.

1. Ühtlasi näitus näitab, kuivõrd hästi kohustused on täidetud. 2. Ta tõi esile ka põhjused, mis põhjustasid mõningaid talupoegade negatiivseid iseloomujooni. 3. Ta püüdis saavutada kuulsust, ja kui ta selle saavutas, siis ta tüdines peagi sellest. 4. Ta oli teravmeelne ja tal oli terav mõistus. 5. Ka saal kaunistati värviliste lintidega ja sinna seati üles värvilised prožektorid. 6. Kevad on ilus aastaaeg, aga eriti ilusad on kevadõhtud. 7. Mõned luuletused on tal kahevärsilised, kuid esineb ka luuletusi, mille pikkus ulatub mitmekümne stroofini. Mõned luuletused on tal sisuvaesed ja segased, kuid on ka haruldaselt häid luuletusi. Üheks paremaks luuletuseks võime pidada luuletust «Sügis». 8. Veeti vett ühisest külakaevust. Ühine külakaev oli rohkem tühi kui täis. Ühisest külakaevust veeti vett toiduvalmistamiseks ja teisteks majapidamistöödeks. 9. Selle maja ehitasid minu isa vanemad. Selles majas on elanud minu vanaisa, vanaema, isa, ema, minu vend ja mina. 10. Ta ei valinud väljendusi ning väljendas end väga labaselt.

Harjutus 47. Vali siin antud sõnapaaridest õige sõna ja aseta see vastavasse lünka: *kõik, kogu; õige, õigus; enne, ennem; üksteisega, teineteisega; oma, enda; omale, endale; missuguse, mille; järel, järgi; kujutatakse, kirjutatakse, kirjeldatakse; kahises, krigises; järele, järgi.*

1. Peeter jõudis kohale ... kui mina. 2. ... rühm võttis laskevõistlustest osa. 3. Pärast seda, kui Rein Leningradi õppima läks, olime ... pidevas kirjavahetuses. 4. Raamat, ... sa võtsid, kuulub Ainole. 5. Kas see on ... et sa pärast kooli lõpetamist kolhoosi tööle lähed? 6. Jõudsin ... töö lõpetada, enne kui brigadir tuli. 7. Kõik kolhoosi siirdunud noored on ... eluga väga rahul. 8. Noormees kogus ... uusi teadmisi. 9. Ilusate ilmade ... tulid vihmased päevad. 10. Rahva rõhutud olukorda ... paljudes muinasjuttudes. 11. Reejalaste all ... rõõmsalt lumi. 12. Kui ööbimispaika jõudsime, valis igaüks ... kõigepealt voodi. 13. Puu andis ... ning langes suure mürinaga maha. 14. Iga rühm valis ... lõkkeplatsi.

Harjutus 48. Esita lauseid sõnade *juhus, näidis, edendama, alistama, esitama, järgi* kasutamise kohta.

Harjutus 49. Asenda kursiivis trükitud sõna õigega või ütle lause teisiti.

1. Siin jutustuses näidatakse selgesti peremehe raha*ihnust*. 2. Ta tarvitab *ebasoodsaid* sõnu. 3. «Paisete» III ande jutustustes on näidatud vastuolusid eesti rahva seast võrsunud *kulakute* ja *talupoegade* vahel. 4. Mõnikord arenevad suhted noorte *hulgas* välise ilu *pärast*. 5. Peagi, kui põllud kuivavad, tuleb traktor ja künnab nad *ära*. 6. Ta suhtub kaasinimestesse *ausalt:* laseb vanadel inimestel istuda ning ise seisab, aitab pakke kanda ning laseb vanemaid inimesi mööda, kui on vajadust. 7. Mõned inimesed on *näiliselt* ilusad, kuid *sisene* ilu puudub. 8. Sellest ajast algas *minus* armastus lillede vastu. 9. Et saada rohkem *täiendusi* sel alal, otsustasin minna aiandustehnikumi.

Harjutus 50. Paranda sõnastust.

1. Praegu on meil käsil VIII klassi lõpetamine. Veel mõni kuu ja juba kerkibki iga lõpetaja ette küsimus: «Mida teha pärast kooli lõpetamist?»

2. Palju aastaid tagasi elas Venemaal ühes väikeses linnakeses õpetlane Tsiolkovski. Ta õpetas oma õpilasi, kuid õpetamise kõrval tegeles ka kosmose uurimisega.

3. Esimesel laagripäeval on laagris avalõke, mille ääres lapsed mängivad ja laulavad. Laagris tehakse igal hommikul hommikuvõimlemist. Pärast hommikuvõimlemist kogunetakse laagrilipu juurde rivistuseks. Lastel on laagris palju vaba aega. Vabal ajal tegelevad lapsed spordiga või ühiskondliku tegevusega.

Näidis. *Praegu on meil käsil VIII klassi lõpetamine. Veel mõni kuu ja juba kerkibki küsimus, mida teha pärast koolist lahkumist.*

Harjutus 51. Kirjuta lühike looduskirjeldus, kus kasuta sünonüüme *ilus, tore, kaunis, suurepärane, kütkestav, vaimustav.*

4. MITTESOBIV GRAMMATILINE VORM VÕI MUU LAUSEEHITUSVIGA.

Halva ja segase sõnastuse põhjustab sageli sobimatute grammatiliste vormide tarvitamine lauses. Sellelaadilisi vigu on väga palju, aga peatume siin hoiatavalt ainult mõningail.

Väär.	Õige.
1. Me otsustasime, et võetakse liuvälja rajamisest osa.	1. Me otsustasime, et võtame... või Otsustasime ... osa võtta.
2. Ta elab kahe kilomeetri kaugusel linna poole minnes.	2. Ta elab kahe kilomeetri kaugusel siit linna poole.
3. Järvele minnes tõusis tugev tuul.	3. Kui järvele läksime, tõusis tugev tuul.
4. Munamäel ehitati vaatetorn.	4. Munamäele ehitati vaatetorn.

Harjutus 52. Mis viga on järgnevais lauseis?

1. Tasuja kogus oma mehed kokku ja otsustati Lodijärve loss vallutada. 2. Leppisime kokku, et koguneda koolimaja juurde. 3. Poisid otsustasid, et võetakse võistlustest osa. 4. Hommikul

ärgates hakkab majade tagant tõusma päike. 5. Koolimaja on Paasojalt 3 km kaugusel Soodla poole minnes. 6. Ujulast tagasi tulles läksime raamatukokku. 7. Lugedes romaani haarab meid peategelase kuju. 8. Õppides elukutset peab see ala meeldima. 9. Seda ravimit võib saada apteegis. 10. Ta elab Herne tänaval. 11. See juhtus vist septembril. 12. Hakates jõest läbi minema lõikas mõõk Kalevipojal jalad otsast. 13. Laudas on loomad, kes sinna sisenedes ümbritsevad sind rõõmsa häälitsusega. 14. Kavatsusi oli palju, aga osa ma neist ei võtnud.

Harjutus 53. Antud tekstis esineb *des*-lauselühendi vigast ja ka liigset kasutamist. Paranda laused nii, et sõnastus oleks laitmatu, ning pane kirjavahemärgid.

Kevadel oli meie klass Partisani kolhoosis praktikal. Ühel päeval jälle praktikale sõites tuli kolhoosi esimees meile vastu ja ütles Tegite head tööd, seepärast annab kolhoos esmaspäeval teile auto Pärnu ekskursioonile sõiduks.

Esmaspäeva hommikul sõitsime koolimaja õuest kell 8 välja. Jõudes Pärnu oli meie esimene peatus Lydia Koidula Memoriaalmuuseumis. Maja kus nüüd asub muuseum valmis 1850 a suvel. Muuseumi kasutuses on neli tuba kunagised Jannseni perekonna eluruumid. Nõukogude võimu taaskehtestades Eestis hakati jäädvustama silmapaistvate kirjanike ja kultuuritegelaste mälestust memoriaalmuuseumide näol. Koidula muuseum avati 24 dets 1944 luuletaja 101 sünniaastapäeval. Tutvudes üksikasjalikult muuseumi eksponaatidega saime hea ülevaate meie kalli Koidulauliku elust ja loomingust. Lahkudes ostsime igaüks endale brošüüri Lydia Koidula Memoriaalmuuseum. Edasi kulges sõit merele. Olime väga erutatud, sest keegi polnud varem merel kaatriga sõitnud. Oli nii kummaline kui kaugenedes rannast hakkasid kõik esemed ja olendid sujuvalt liikuma. Lahelt randa vaadates paistsid majad ja puud palju väiksemad kui tavaliselt. Jõudes kaugele lahele möödus meist suur laev. Laeva möödudes tekkisid lained nii et meie kaater kõikus. Aga kaatri taha vaadates vesi aina kees ja vahutas. Saabudes sadamasse tagasi ruttasime supelranda.

Harjutus 54. Koosta kirjand teemal «Suplemas», kusjuures kasuta ka *des*- ja teisi lauselühendeid vaheldumisi muude konstruktsioonidega.

Ülesanne. 1. Meenuta, millises järjestuses on alus ja öeldis:

a) lauses, kus pealiikmed on harilikus asendis (*Juri Gagarin vallutas esimesena kosmose.*);

b) lauses, mis algab määrusega (*Esimesena vallutas Juri Gagarin kosmose.*);

c) liitlauses, mis algab kõrvallausega (*Kui see kangelastegu sai teatavaks, valdas kõiki suur rõõm.*).

2. Missuguses järjestuses asetsevad liitöeldises pöördeline muude ja pöördumatud sõnad? (*Helga Allikas* **on** *alati hästi* **vastanud.** *Vahepeal* **on** *ta palju uut* **juurde õppinud.**)

3. Ütle, kus alljärgnevais lauseis on sõnade järjekord õige, kus väär.

Klassis valitses vaikus: kõik õpilased töötasid sõnatult. Kui Helja oli oma töö ära andnud, lahkus ta klassist. Koridoris ta kohtas valvurit, kes parajasti helistama läks.

4. Ütle, mis viga on nende lausete sõnastuses (sõnasta need õigesti).

a) Juku viis suure kala tädile, kel oli konks veel suus.

b) Õunapuud kandsid tänavu veel vilja, mis me kolme aasta eest istutasime.

c) Laevalt paistis Tallinna vana siluett.

Harjutus 55. Leia vigased laused ja sõnasta need õigesti.

1. Ma iga päev unistan, millal jalgratta saan. 2. Põder natuke aega seisis ja keeras siis metsa. 3. Teel nad laulsid mitmesuguseid laule. 4. Väga ilus on mets praegu. 5. Eriti rõõmu tunnevad lapsed. 6. Kui jõudsid orja otsijad kivi juurde, külma surnukeha leidsid nad kivilt. 7. Praegu õpin ma päris hästi enda teada. 8. On saabunud sügis märkamatult. 9. On näha lehtede vahel mustendavaid oksi. 10. Suusad on nii katki, et neid enam kasutada ei saa. 11. Bussiaknast vilksatasid mööda metsad, lagendikud, kus sõid loomakarjad, jõed ja järved. 12. Alati ta väitis, et oleme hästi läbi saanud omavahel. 13. Väiksena ma olin paha laps emale. 14. Isa oli tal õnnetut surma saanud, kui ta oli veel poisike. 15. Buss seisis põiki maanteel, millel juht parandas mootorit. 16. Konservipurgid ei mahu kõrvuti spordiväljakule, mis üks tehas päevas valmis-

tab. 17. Ta väärib kangelase nime kui vapra ja mehise kodumaa kaitsja. 18. Kui tekkis jutt kangelastest, ta küsis, kes sinu arvates kangelane on. 19. Möödunud talvel mul oli haigus küllaltki raskekujuline. 20. Töötamiseks oli kaks ja magamiseks kolmas tuba.

Halb on sõnade järjekord lauses, mille alguses on kaks eri küsimusele vastavat öeldise laiendit.

Väär.	Õige.
Tal (*kellel?*) jalas (*kus?*) olid uued saapad.	Tal olid jalas uued saapad.
Kiiresti (*kuidas?*) mööda maanteed (*kus?*) tormas tuletõrjeauto.	Kiiresti tormas tuletõrjeauto mööda maanteed.

Harjutus 56. Paranda laused, nagu vaja.

1. Veel kaua käsipõsakil istub Iba vanaema toas ja vaatas aeda. 2. Nagu ennegi puude vahelt paistis meri. 3. Vastu aknaruutu öölane peksles ja rabeles, vanaema keetis moosi ja lehtlas külalised mängisid. 4. Hommikul Iba jaoks seisis laual kruusitäis piima. 5. Ta raharingluse keerulist süsteemi ei mõistnud ja seepärast ta taskud olid kõlisevast enamasti tühjad. 6. Pool päeva taldrikul seisis koogipuru, siis Epp ajas näpuotsaga selle ühtekokku, sügavalt ohkas ja pistis suhu. 7. Poeet õuel nägi palju lapsi, aga eriti talle meeldis väike Eeva, kes sünnipäevaks koera sai, mustade silmadega valge špitsi. 8. Kui poeedi tervis paranes, ta haaras jälle sule. 9. Ent nii külm oli toas, et ta käed kohmetasid. 10. Juba majades süttivad tuled, aknale ette tõmmatakse kardinad.

6. FRASEOLOOGILISED VALJENDID.

Vaatle järgnevaid lauseid.

Onu *laskis leiba luusse.*	Onu puhkas pärast sööki.
Viga jäi *kahe silma vahele.*	Viga jäi märkamata.
Mehed *ajasid juttu.*	Mehed kõnelesid omavahel.
Kukk *pani plehku.*	Kukk jooksis ära.
Mõned puudused *torkasid silma.*	Mõned puudused olid näha.
Kuidas *käsi käib?*	Kuidas elate?

Kujukaid väljendeid, milles kaks või rohkem sõna väljendavad üht mõtet, nimetatakse fraseoloogilisteks väljenditeks.

Neid võib kasutada sünonüümidena väljenduse ilmekuse tõstmiseks.

Harjutus 57. Nimeta fraseoloogilised väljendid.

1. Selles kolhoosis on naised majapidamise ohjad kõvasti enda kätte võtnud. 2. Nüüd tuli talle hirm peale. 3. Ta võttis südame rindu. 4. Sinul on kohe ikka tuli takus, Enn. 5. Magusat juttu vestes olid nad kuningakoja ligi jõudnud, kus kavala Reinuvaderi püksid jahvatama hakkasid. 6. Ta läks viimaks nii kaugele, et tahtis Kaarlile ühe käega tuule alla teha. 7. Nüüd läks poisil kops üle maksa. 8. Asjata murdis ta sellegi üle pead. 9. Öövaht polnud enam ammu nahka silma peale saanud. 10. Pikutame natuke ja asi ants. 11. Vanal enesel saanud hing täis. 12. Seda on meil küll, väljamäel mändide alt võta niipalju kui süda kutsub. 13. Kahekümne viies aasta pidi ta äärepealt haamri alla viima. 14. Aga ma ise räägin temaga, koputan südamele. 15. Vaata järele, Jaan, et ta oma vanade viguritega pihta ei hakka.

Harjutus 58. Kasuta lauseis järgmisi fraseoloogilisi väljendeid:

juttu ajama, vesi (on) ahjus, kalliks maksma minema, pead murdma, käsile võtma, sõna sabast kinni saama, kahe silma vahele jääma, tuult jalge alla tegema, hinge tagasi tõmbama, süda läks raskeks.

Harjutus 59. Asenda järgnevad sõnad fraseoloogiliste väljenditega (klassis kollektiivselt):

lahkuma, jutlema, vihastus, surema, magama (minema), vaikima, lööma, vaatama.

Harjutus 60. Vali sulgudes olevaist õige.

1. Põlevkivi (avastamine, leiutamine) mõjutas tunduvalt Eesti rahvamajandust. 2. Igal klassil tuli valida (oma, enda) (esitaja, esindaja) koosolekule saatmiseks. 3. Sm. Lehepuu on ostu teel (omanud, omandanud) ilusa suure maali. 4. Aare käib (vahel, vahest) rahvamajas malet mängimas. 5. Aino (esitas, esitles) vanemaile (oma, enda) eesti keele õpetajat. 6. Mõnikord pidid lapsed juba väiksena teenima (omale, endale) (ülalpidamist, ülespidamist). 7. On teadmata, kes (leiutas, avastas) Gröönimaa. 8. Asi on

(sarnane, selline, niisugune), et peame veel 2 päeva «Endla» teatri külalis-(etendust, edendust) ootama. 9. Kutsusime ekskursioonile ka (oma, enda) klassijuhataja kaasa. 10. Aavo tellis (omale, endale) terveks aastaks «Pioneeri». 11. (Sellisel, niisugusel, sarnasel) korral tuleb koosolek kokku kutsuda. 12. Kas te oskate (käsitleda, käsitseda, käsitada) mikroskoopi? 13. Fr. Tuglas (käsitab, käsitleb, käsitseb) oma «Väikeses Illimaris» (oma, enda) lapsepõlve sündmusi. 14. Konstruktor (avastas, leiutas) uut tüüpi raadioaparaadi. 15. Helve (asetab, asendab) täna Leilit korrapidamisel. 16. Kas sa oled (arvestanud, arvutanud), millised (tagajärjed, järeldused) su lahkumisel on? 17. Kaks jahimeest jutustasid (üksteisele, teineteisele) oma jahilugusid. 18. (Vahel, vahest) mängis õues hulk lapsi, kes kilkasid ja ajasid (üksteist, teineteist) taga. 19. (Kõik, kogu) klass võttis ekskursioonist osa. 20. (Ennem, enne) söö suu tühjaks, siis kõnele.

Harjutus 61. Leia järgnevaist lauseist fraseoloogilised väljendid ja kasuta neist meeldivamaid oma lausetes.

1. Eespere aiategu hakkas ka Tagapere Pearu silma kinni. 2. Pearu tahtis, maksku mis maksab, naabrist ees olla. 3. Üldse hakkas kõigile silma torkama, et Vargamäe naabrid kipuvad võistlema. 4. Kesal puutusid lehmad kohe silma, aga sead olid kadunud. 5. Nüüd laskis ta silmadel ringi käia, et leida midagi, mis oleks pikem. 6. Leivaga loodeti kuidagi uudsesse välja ajada. 7. Küllap see va Kaarel tal ikka südame peal kipitas, muidu ehk oleks jäänud. 8. Pearu pidi kõige juures pikka aru pidama. 9. Nüüd tahtis Pearu uuesti õnne katsuda väljaaluse niidu soetamisega. 10. Polnud parata, peremehed pidid alla vanduma. 11. Aga ära mind kauaks magama jäta, ma lasen ainult kord silmad kinni. 12. Kui nad vahetevahel kippusid maha jääma, tegi perenaise põssatamine neile uuesti jalad alla. 13. See oli suur trump Tagapere peremehe pihus ja seda ei saanud temalt keegi võtta. 14. See seisab tal veel praegugi silmade ees. 15. Küll meie siin kahekesi sinuga päevi saame näha. 16. See ei põrganud tagasi, oli ta ju mees kui võmm, priske ja punane pealegi. 17. Ka suu oli tal parajal paigal, liigagi, sest vaevalt kuulis temalt tõsist sõna. 18. Aga temasse see asi ei puutunud, tehku üleaedne, kuidas tahab. 19. Endast pole teisest nagu suurt asjagi, aga niipea kui käed töö külge pistab, siis hoia alt. 20. Nõnda oli kaup koos.

(*A. H. Tammsaare.*)

Harjutus 62. Asenda sõrendatult trükitud sõnad sünonüümidega ja jälgi lausete ilmekuse muutumist.

1. Keegi tippis kärmete sammudega trepist üles ja põrutas hoolega jalgu lumest puhtaks. Koos külmapahvakuga vajus ähkides uksest sisse päris tõeline lumememm. See oli vimmas, väikesekasvuline eideke, meie sovhoosi öövaht.

2. Lävele ilmub keskmist kasvu elatanud naine. Ta laseb oma hoolikal ja tähelepanelikul pilgul ringi käia ning astub pliidi juurde. Varsti on emal hommikueine valmis.

3. Helga riietub kiiresti ja astub tasakesi teise tuppa, kus magab tema silmatera. Ta kohendab mahalibisenud vaipa ja õrn naeratus valgustab tal nägu, sest pisike mehehakatis magab nii rahulikult.

4. Muiste töötati varavalgest hilisõhtuni, kuid tasuks saadi vaid viletsaid kopikaid, millega suudeti hädavaevalt hinge sees hoida. Ei ole imestada, et tööliste näod olid mornid ja ükskõiksed, kunagi ei nähtud nende suul naeru.

5. Poiss oli suure õhinaga hakanud pikakõrvalisi kasvatama, kuid nüüd jätkus tal vähe mahti nende söötmiseks.

Harjutus 63. Paranda sõnastuselt järgnevaid sissejuhatusi teemal «Mõtteid ja kavatsusi kooli lõpetamisel». Ettevalmistus selleks tööks teha kollektiivselt.

1. Pärast kooli lõpetamist kavatsen ma minna edasi õppima keskkooli, aga praegu on veel vaja ära teha lõpueksamid, et pääseda keskkooli. Nüüd on varsti kooliaasta seljataha jäänud. Vahel on nii hea meenutada kõike seda, mis toimus sel kooliaastal.

2. Kui kooli lõpetan, kavatsen edasi õppima minna. Kõik tööd tuleb hoolega teha ja õppida tuleb ka hoolega. Loodame, et minu unistused lähevad täide. Õppida tuleb hästi, kui tahad saada arstiks. Selle ameti juures peab olema julgust, tarkust, hoolt, peab olema rahulik. Ei tohi olla tuisupea.

Harjutus 64. Koosta sõnastusharjutus teemal «Rong jõuab jaama» või «Demonstratsioonil», milles kasuta võimalikult rohkesti sünonüüme ja fraseoloogilisi väljendeid.

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Missuguseid vigu tehakse mõtete sõnastamisel?
2. Missuguseid sõnu nimetatakse sünonüümideks?
3. Missuguste sõnade tarvitamisel oled tähenduses mõnikord eksinud?
4. Mis on fraseoloogiline väljend? Milleks tarvitatakse fraseoloogilisi väljendeid?

B. 5. Milliseid võõrhäälikuid tarvitatakse eesti keeles?
6. Mida väljendab alus ja mida sihitis?

Harjutus 65. Leia esitatud sõnadele vasted allpool antud võõrsõnade hulgast. Kriipsu asemele kirjuta vajalik täht.

ajakiri, võimalusi, töövanusega, toorpetrooleumist, põhjapanev, lõpp-punkti, vabriku-osakonnas, päevapildistamist, kollakashall;

—undamentaalne, —urnaal, t—ehhis, staa—iga, —otograafiat, na—tast, fini—isse, t—empion, —ansse, bee—.

Harjutus 66. Kasuta järgnevaid sõnu lauseis a l u s e n a või s i h i t i s e n a (suuliselt):

järeldus, tulemus, tagajärg, avastus, leiutus; ülalpidamine, ülespidamine; juhus, juhtum; näide, näidis.

N ä i d i s. *Insener tegi oma kogemustest õige j ä r e l d u s e* (s.). *Meie korvpallurid saavutasid võistlustel häid t u l e m u s i* (s.).

Harjutus 67. Loe laused läbi, leia lisandid ja ütted ning nimeta kirjavahemärgid. Sõrendatud sõnadele leia sünonüüme.

1. Jakob Ojamöldri ainus poeg ja varapärija oli t u l i n e mees (*L. Koidula.*) 2. Teie ü l e a e d n e Andres oli sel korral noor k e n a poiss 3. Näed sa merd Eedi 4. Jah Tootsi-isand mina nüüd tean mis asi see niisugune on see õnn (*O. Luts.*) 5. Üksnes mõisa i g i p õ l i n e kubjas va Üügu Siim elas edasi oma heas isaisade talus — nojah mis Üügust rääkida (*A. Hint.*) 6. Sulased siia hallo 7. Tema k a d u n u d h i n g tegigi siis mõnikord nii et müüs oma habeme maha (*E. Krusten.*) 8. Kapten Tõnis Tihu koos talitaja Jaan Puumanniga oli m õ n i k ü m m e n d sammu suurest s u m m a s t maha jäänud (*A. Hint.*) 9. A n n a a n d e k s Miina mis ma sulle teadmata p a h a olen teinud 10. Minu sõjakuulsuse läige on kustunud

mu isamaa Liivi orduriik on h u k k a l ä i n u d (*E. Bornhöhe.*) 11. Lapsed ja ema ruttu sööma muidu jääte ilma 12. Vanaisal oli mäelt peremehega h i r m u s pahandus 13. Doktor Vanatalu pikk laiade v u n t s i d e g a mees seisis kabineti l ä v e l 14. Mart nende vägev a b i m e e s on kadunud 15. Laes sa ära nii k õ v a s t i kõnele võõrad inimesed l ö ö v a d k a r t m a.

Harjutus 68. Põhjenda kirjavahemärkide tarvitamist ja nimeta ilmekad väljendid.

Tugev Vahur luusis mõne aja üksipäini mööda metsi, tundis siis igavust, lunastas enesele Lodijärve lossihärra käest hundinahkade eest nägusa neiu naiseks ja naisevenna sulaseks, hellitas naist, laskis sulasel tüki maad põlluks muuta, tegi end kõigi metsaliste hirmuks ja suri raugana, andes oma pojale Tambetile, kes oli ise juba naisemees ja lapseisa, järgmisi õpetusi:

«Sa tead, poeg, mina sain priiuse ja maa oma tugeva käsivarre läbi ja hoidsin neid oma käsivarre tugevusega. Sina oled küll ka sirge poiss, aga sul on pikk kael, kitsad õlad ja lahjad puusad. Noort puud maa seest juurida ja metssiga maha virutada sa ei jaksaks. Sul on aga terane pea, vahest teed sina kavalusega, mis mina kangusega. Vaata ette, varja kergelt saadud vabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulavam kui mesi: enne kui sa märkad, sulab ta su keele pealt, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge aed meie maja ümber, osta endale rohkem sulaseid, hari maad ja korja jõukust. Ära tee isandatega tegemist, põlga nende segast usku, palu taevataati . . .»

Siin jäi Vahuri hing rindu kinni; ta jõi suutäie magusat mõdu ja lisas:

«Ma tunnen orjapõlve, tunnen oma rahva häda, aga ma ei suutnud muud kui hambaid kiristada. Üks ei jõua midagi, teised sajatavad hammaste taga, aga ei julge hammustada . . . rahva hing on lämmatatud ja kiunub haledasti rõhujate põlvede ümber . . . Otsi neid, kes ei kaeba, aita tagant, kihuta teisi aitama . . . ja kõlab siis ähvardav ulgumine üle terve maa, siis kõlistage sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilvi lõhub ja leinavaid jumalaid vägevasti äratab! . . .»

(*E. Bornhöhe.*)

Ülesanne. Leia kirjandustunnis loetavast palast sünonüüme ja fraseoloogilisi väljendeid.

III. SÕNAVARA- JA TULETUSÕPETUS.

A. SÕNAVARA MUUTUMINE.

1. SÕNAVARA MUUTUMISE ALUSED.

Keeles olevad sõnad ühtekokku moodustavad **sõnavara.** Selle koostist ja arenemist, sõnade päritolu, tuletamist liidete abil ja liitsõnade moodustamist käsitleb **sõnavaraõpetus.**

Eesti keele sõnavara muutub alatasa: sinna tuleb ühiskonna ja majanduselu, teaduse ja tehnika arenemisega järjest uusi sõnu juurde ja langeb vananenud sõnu välja. Nii on sellised sõnad nagu *kolhoos, sovhoos, kultuurimaja, jooksukross, kosmonaut* alles nõukogude ajal meie keelde tulnud. Igapäevasest tarvitusest on kadunud säärased sõnad nagu *mõisnik, kubjas, kirikisand, väiketalupidaja, pops, kaupmees, kõrtsmik* jts. ning need esinevad peamiselt minevikku käsitlevais teoseis.

Eesti keele sõnavara rikastamine on toimunud mitmel viisil: on laenatud sõnu teistest keeltest, võetud kasutusele võõr- ja murdesõnu, tuletatud uusi sõnu liidete abil või sõnade liitmise teel.

2. LAENSÕNAD.

Laensõnad on saadud meie ligematelt naabritelt — venelastelt, lätlastelt, leedulastelt, germaani rahvastelt ja soomlastelt. Keeleline laenamine on toimunud väga pika aja jooksul — kaugest minevikust kuni tänapäevani. Laensõnad on kohanenud eesti keele iseärasustega, nii et neid väliselt ei saa meie põlisest sõnavarast eraldada: võõrhäälikud on asendunud eesti häälikutega (*hammas* —zambas, *ohvitser* — *Offizier, lusikas, tisler* jt.); sõnaalguline *g, b, d* on kirjas asendunud *k, p, t*-ga (*kips, pagas, topelt*),

pikad täishäälikud järgsilpides on lühenenud ja rõhk on nihkunud esimesele silbile (*aken, sidrun, kindral, saabas*).

Näiteid laenudest:

aken, saabas, lusikas, raamat, nädal, värten, turg, sirp, und, look, kapsas, kopikas, rubla, lodi — slaavi ja vene laenud;

hernes, oinas, hammas, äke, hein, sein, laud, angerjas, puri, tuhat — läti ja leedu laenud;

kuningas, lammas, mõõk, põld, kuld, kamber, kelder, kleit, krae, müts, lamp, tahvel, pütt, tünn, saag — germaani ja saksa laenud;

aare, harrastamine, hetk, hurmama, julm, matk, mugav, möönma, solvama, säilima, tajuma, vaist — soome laenud.

3. VÕÕRSÕNAD.

Osa võõrsilt saadud sõnu pole kohanenud meie keele seaduspärasustega — neis esineb võõrhäälikuid, rõhulisi järgsilpe, *g, b, d* sõna alguses ja muid meie keelele võõraid jooni. Selliseid sõnu nimetame võõrsõnadeks. Võõrsõnad moodustavad paljude kaasaegsete keelte ühissõnavara, sest nad väljendavad üldtarvitatavaid teaduslikke, tehnilisi ja ühiskondlik-poliitilisi mõisteid.

Näiteid võõrsõnadest:

aatom, bakter, bassein, bensiin, betoon, biograafia, brošüür, büroo, dialoog, diafilm, diivan, distsipliin, duett, dušš, garaaž, gaas, geenius, graniit, kosmos, prožektor, šeff, žilett.

4. MURDEIST SAADUD SÕNAD.

Murded on ammendamatuks allikaks, kust kirjakeel võib tarbe korral sõnu saada. Seda varaaita ongi meil kasutatud, mille tagajärjel kirjakeeles on tarvitusel hulk murdesõnu.

Näiteid murdeist saadud sõnadest:

anuma, hajuma, hülgama, ind, leebe, lohutama, loobuma, mainima, menu, nakkama, orb, pälvima, säästma, sööstma, taluma, viipama.

Enamik laene ja murdeist võetud sõnu on meie kirjakeeles niivõrd kodunenud, et nad kuuluvad nüüd eesti kirjakeele põhisõnavara hulka.

Eriti tähtsat osa on eesti keeles mänginud uute sõnade tuletamine liidete abil ja liitmise teel.

Harjutus 69. Määra järgnevate sõnade tähendus ning kasuta neid sõnu lauses (suuliselt): *hajuma, menu, aare, möönma, diplom, duett, leebe, vaist, mainima, sööstma, solvama, raev, tarm, betoon, autobiograafia, sünge, pälvima, nakkama, mugav, tajuma, taluma, säästma, lohutama.*

Harjutus 70. Väljenda laen-, võõr- või murdest saadud sõnaga järgmisi mõisteid ja kasuta neid sõnu lauses: *vägivaldselt enda kätte kiskuma, nõiduvalt joovastama, tungivalt paluma, maha jätma (ära põlgama), vanemateta laps (vaeslaps), kokku hoidma, mõtteteadus, kurbmäng, pilkepilt, elulugu, habemeajamistera, helgiheitja, suurvaim, lennukikuur, autokuur, kosmoselendur.*

KORDAMISEKS.

A. 1. Missuguseist allikaist rikastub keele sõnavara?
2. Milliseid sõnu nimetatakse laensõnadeks?
3. Missugustest keeltest on laensõnad eesti keelde tulnud? Too näiteid.
4. Mille järgi tunned ära võõrsõnad? Too näiteid.
5. Too näiteid kirjakeeles tarvitatavate murdesõnade kohta.

B. 6. Nimeta täishäälikud ja võõrhäälikud.
7. Kuidas tunned ära lauses leiduva ütte?

Harjutus 71. Häälda õigesti järgnevaid võõrsõnu, nimeta neis sisalduvad täis-, helitud ja võõrhäälikud:

film, tšekk, massaaž, kušett, farss, ressurss, tiraaž, šabloon, brošüür, harf, ekspluateerima, professor, frees, žargoon, fašist.

Harjutus 72. Nimeta üte ja kirjavahemärgid. Sõrendatud sõnadele leia sünonüümid.

1. Sulased võtke see inimene kinni (*E. Bornhöhe.*) 2. Ja sina Kai Vapper anna nüüd tõele au (*E. Vilde.*) 3. Mis mulle jutustad koidikutuul (*L. Koidula.*) 4. Tingimata jääge siia isand Toots (*O. Luts.*) 5. Paul kas komsomoli astud (*J. Smuul.*) 6. Teid materetan Eestimaa pojad kellel kulmud kuumavad töös (*L. Koidula.*) 7. Seltsimehed kõik suuskadele 8. Pole viga lapsed

Harjutus 73. Tee laused (suuliselt) nii ümber, et alus muutuks ütteks ja nimeta kirjavahemärk.

1. Lapsed lõpetavad nüüd mängu. 2. Miks Saima kõnnib nii kiiresti? 3. Karl tuleb klassi. 4. Millal isa läheb raamatukokku?

5. Poisid astuvad edasi. 6. Kui ilusasti laulavad linnukesed! 7. Miks torm küll nii valjusti lõõtsub? 8. Seltsimehed astugu sotsialistlikku võistlusse. 9. Mari tuli koju. 10. Tulgu tuuled ja laulgu lained!

N ä i d i s. *Lapsed lõpetavad nüüd mängu. — Lapsed, lõpetage nüüd mäng!*

Harjutus 74. Nimeta puuduvad kirjavahemärgid. Sõrendatud sõnadele leia sünonüüme.

Jürka töötas ikka veel Antsule tasus vana võlga Ja et vanade võlgade asemele tekkisid aina uued siis p a i s t i s nagu ei saaks Jürka Antsu orjusest enam k u n a g i vabaks Kui nõnda edasi kestis siis oleksid ka Jürka lapsed pidanud Antsu o r j a m a Ants juba ü t l e s k i millalgi Jürkale nähes tema esimesi kaksikuid

Kasvatad mulle karjaseid

See oli esimene kord kus Jürka tundis r i n n a s t o r g e t

K u l u v a d vist o m a l e ä'ä lausus ta

Üks sulle teine mulle m u i g a s Ants

Aga Jürka ei suutnud enam unustada et Ants juba nii varakult h e i d a b s i l m a tema poistele tema esimestele Need olid tal millegipärast eriti s ü d a m e l ä h e d a l Ja kui ta m i l l a l g i Juula kõrval ukselävel istus ja poisid nende ees murul mängisid ütles ta

Ants viskab silma poistele

Meie omadele või k ü s i s Juula

Aga kellele siis

Mis ta neist t a h a b

Karjast

Meil omal kari

Seda minagi

Nad vaikisid ja poisid r u l l i s i d end murul Maailm ulatus neil alles ema kapsaaiani ja isa ilmus v a h e t e v a h e l sealtpoolt maailma otsa ning kadus jällegi sinna

(*A. H. Tammsaare.*)

Harjutus 75. Kirjuta lühike (u. 100-sõnaline) sõnastusharjutus teemal «Koolitee», kus väldi sama sõnatüve kordumist ja juhi tähelepanu selgusele.

B. SÕNADE TULETAMINE LIIDETE ABIL.

1. SÕNA KOOSSEIS.

Vaatle järgnevate sõnade koosseisu.

	Tüvi		Tunnus	Muutelõpp
	Lihttüvi	Liide		
töö	töö			
töötama	töö-	-ta-	-ma	
töötasime	töö-	-ta-	-si-	-me
tööle	töö-			-le
tööline	töö-	-line		
ela	ela			
elama	ela-		-ma	
elate	ela-			-te

Sõna osad on **tüvi, tunnus** ja **muutelõpp.**

Tüvi on selline sõna osa, mis väljendab sõna põhitähendust. Tüve, milles liide puudub, nimetatakse lihttüveks (*töö, ela, kasu, sõbra* jne.). Lihttüvi on olemas igal sõnal.

Lihttüvest tuletatakse uusi sõnu **tuletusliidete** e. sufiksite abil. Sufiks võib liituda kas **tugeva-** või **nõrgaastmelisele** (*astmeline, randlane; värviline, mäestik*), **täis-** või **kaashäälikulisele** (*vennalik, kasutama; raudne, söökla*), **nimetavalisele** või **omastavalisele** tüvele (*riiklik, kaslane; astmeline, õelik*).

Tunnus on selline sõna osa, mis iseloomustab teatavat muudete rühma. Tunnused märgivad arvu, aega, kõneviisi, tegumoodi, tegevusnimesid, kesksõnu ja keskvõrret. Meenuta neid järgnevate näidete abil: *õpilastele, aastaist, lugesime, tulime, kirjutatakse, tuuakse, lugeda, jooksma, kündnud, külvatud, ilusam.*

Muutelõpud on käände- ja pöördelõpud. Meenuta neid järgnevate näidete abil: *koolis, õpetajale, raamatuga, õpime, laulsin, kuulete.*

Harjutus 76. Määra sõna osad ja kirjuta need tabelisse.

kaluritele, kirjandus, vaatasime, külmemates, õpilased, loeksime, võite, kirjanditega, kannab, istu, küsiti, laual, kasvame.

Harjutus 77. Määra sõna osad ja eralda need püstkriipsuga. Pealkirjaks: *Sõna osad.*

Lokkavatel põldudel töötavad noored hommikust õhtuni. Töö on neile au- ja kuulsuseasjaks. Nende rõõmsad laulud kõnelevad suurtest töövõitudest.

Harjutus 78. Moodusta antud lihttüvedest uusi sõnu ja vorme, lisades neile liiteid, tunnuseid ja lõppe: *kiri, keel, õppima, meel, kala, asi, tule, üle.*

N ä i d i s. *Kiri, kirjanik, kirjutus, kirjastus, kirjandus, kirjanikelt, kirjadest, kirjeldused.*

Harjutus 79. Liida tüvedele kursiivis antud liide, muutes vajaduse korral tüve kuju.

laev, muld, maa	*-stik*	asi, hääl, nägema	*-tu*
söö, naer, laul	*-mine*	kaup, maja põld	*-ndus*
keel, elu, kultuur	*-line*	sõber, kaunis	*-tar*
kiri, riik, arg	*-lik*	kala, lend, tegu	*-ur*

V a a t l e, millisesse sõnaliiki kuuluvaid sõnu saab liidete abil tuletada.

N ä i t e d		S õ n a l i i k
sport + lane	*sportlane*	
laeva + stik	*laevastik*	N i m i s õ n a d
suur + us	*suurus*	
korra + lik	*korralik*	
alati + ne	*alatine*	O m a d u s s õ n a d
õnne + tu	*õnnetu*	
kasu + ta(ma)	*kasutama*	
avar + da(ma)	*avardama*	T e g u s õ n a d
jätk + u(ma)	*jätkuma*	
ilusa + sti	*ilusasti*	M ä ä r s õ n a d
kiire + mini	*kiiremini*	

Liidete abil saab tuletada n i m i-, o m a d u s-, t e g u- ja m ä ä r s õ n u.

Harjutus 80. Tuleta vasakpoolses tulbas olevaist tüvedest nimi-, omadus-, tegu- ja määrsõnu, kasutades selleks parempoolses tulbas olevaid liiteid.

julge, küsi-	*-stik, -ja*
tead-, mägi	*-(m)us, -tu*
asu-, haige	*-ta, -sti*
lahke, partei	*-lane, -mine*
kasu, avar	*-da-, -mini, -u-*
võit, ela-	*-line, -la, -lik*

2. KÄÄNDSÕNALIITED.

J ä l g i *stik*-liiteliste sõnade tähendust.

saarestik — saarte kogu
sõnastik — sõnade kogu
andmestik — andmete kogu
mäestik — mägede kogu, mägine ala
võsastik — võsane ala

stik-liitelised sõnad väljendavad k o g u või a l a. *-stik* liitub harilikult omastavalisele tüvele.

Harjutus 81. Tuleta *stik*-liite abil sõnu järgnevaist tüvedest: *laev, täht, maa, arv, juhe.* Kääna saadud sõnu peakäändeis.

Jälgi sõnade tuletamist *ik*-liite abil.

hääl + ik	häälik	lepp + ik	lepik
kuusk + ik	kuusik	madal + ik	madalik

-ik liitub kaashäälikulisele tüvele.

Vaatle *ik*-lõpuliste sõnade käändumist.

Nimetavas 2 silpi, II välde		Nimetavas 2 silpi, III välde või 3 silpi	
männik	tuulik	ämblik	õnnelik
männikut	tuulikut	ämblikku	õnnelikku
männikute	tuulikute	ämblikkude e. ämblike	õnnelikkude e. õnnelike
männikuid	tuulikuid	ämblikke	õnnelikke
Kääduvad nagu *õ p i k.*		Kääduvad nagu *l u g e m i k.*	

Harjutus 82. Tuleta antud tüvedest *ik*-liite abil sõnu ja kääna neid peakäändeis (suuliselt): *tuul, ahel, saatma, rand, vedel, kandma, haab, lüpsma, tamm, kõver.*

Harjutus 83. Pane sulgudes olevad sõnad vajalikku käändesse.

1. Liivasel (lagendik) kasvas palju (jändrik) puid. 2. Nägime tee ääres tumerohelisi (kuusik) ja valendavaid (kaasik). 3. Sellest (püüdlik ja leidlik) tütarlapsest saab hea rühmajuht. 4. Imetlesime (kunstnik — *mitm. om.*) suurepäraseid maale. 5. Õpetaja kõneles ühest (tagasihoidlik noorkirjanik). 6. Neist (vajalik sõnastik) on ilmunud uus trükk. 7. (Saarestik) lähenevast (laevastik) eraldus üks laev. 8. (Künklik) maal kasvas (okslik) mände. 9. Nägime kolhoosi aias töötamas nii (aednik — *mitm. os.*) kui ka (aednik — *mitm. om.*) lapsi. 10. Nende (püüdlik) õpilaste (kirjalik) töödes ei olnud vigu. 11. (Tarvilik) ettevalmistuste tegemiseks moodustati komisjon. 12. Neis (ümbrik) oli hulk dokumente.

Jälgi *lane*-liite tarvitamist:

sugulane, mesilane, linlane, randlane, hiinlane, teadlane, parteilane, kangelane, kaslane.

lane-liite abil tuletatakse isikut või loomade liiki märkivaid sõnu.

Meenuta, miks kirjutatakse *tallinlane, kaslane.*

Harjutus 84. Tuleta liite *-lane* abil nimisõnu järgnevaist sõnadest ja jälgi nende õigekirjutust:

läti, sport, kehakultuur, süü, kass, saar, mägi, Tartu, Rakvere, Rumeenia, Bulgaaria, Hispaania, Itaalia, Portugal, Austraalia.

Harjutus 85. Pane punktiiri asemele sobivad *lane*-liitelised sõnad.

1. Maateaduse tunnis kõnelesime ..... ja ... 2. Koosolekust võttis osa ... ja ... 3. Zooloogia õpikus käsitletakse ka ... ja ... 4. ..... ja ... on meie naaberrahvad.

Võrdle *mine-* ja *us*-liitelisi nimisõnu.

-mine	*-us*
parandamine, kaotamine, tõmbamine, igatsemine, oskamine, teadmine.	parandus, kaotus, tõmbus, igatsus, oskus, teadus.

mine-liitelised nimisõnad väljendavad tegevust üldse, *us*-liitelised nimisõnad aga ühekordset tegevust või tegevuse tulemust.

Pane tähele järgnevate sõnade õigekeelsust:

kaebus	**kaklus**	**sarnasus**
kurbus	**suplus**	**iseärasus**
põlgus	**taplus**	**mitmekesisus**
	vaidlus	
	õmblus	
	ütlus	

us-liide esineb ka liitsõnades: *väe***us***aine, sulat***us***ahi, põlet***us***puu.*

Harjutus 86. Tuleta *mine-* ja *us*-liitelisi sõnu:

ehitama, alandama, arutama, ütlema, küsima, elama, kasvatama, eksima, tingima, õmblema, nägema, uurima, lahutama, ühendama.

Harjutus 87. Punktiiriga sõnadele liida *mine-* või *us*-liide.

1. Teaduslik uurim... on huvitav töö. 2. Teadlane avaldas suure uurim... 3. Raamatute korrald... võtab aega. 4. Klassijuhataja tegi korrald... töö lõpetamiseks. 5. Õpilane tegi direktorile avald... 6. Võitl... kestis tüki aega. 7. Võitl... oma vastastega osutus raskeks. 8. Õpetaja andis meile selet... ja juhat... 9. Selle nähtuse selet... ei ole kerge. 10. Tööviljakuse suurend... on väga oluline. 11. Päevapildist tehti suurend...

Meenuta *ja*-lõpuliste nimisõnade (tegijanimede) tuletamist järgnevaist tegusõnadest:

pesema	pesi**n**	pesi**ja**
nägema	nägi**n**	nägi**ja**
olema	oli**n**	oli**ja**
tulema	tuli**n**	tuli**ja**
tegema	tegi**n**	tegi**ja**
lugema	lugesi**n**	lugeja
pugema	pugesi**n**	pugeja
sugema	sugesi**n**	sugeja

Antud *e*-sõnadel, mille lihtmineviku tunnuseks on *-i*, on tegijanimes *ja*-liite ees **i**.

Vaatle sõnu *müüja, viija, käija, reisija, õppija, organiseerija;* a g a: *teooria, seeria, preemia, poeesia, meloodia.*

ja- liite puhul esineb *j* ka *i* ja *ü* järel.

Harjutus 88. Moodusta *ja*-liitelisi sõnu tegusõnadest *surema, müüma, viima, organiseerima, küsima, panema, munema, käskima.*

Harjutus 89. Pane punktiiri asemele *i* või *j*, kus vaja.

1. Teekäi . . a astus ma . . ja. 2. Müü . . ad teenindasid reisi . . aid väga hästi. 3. Katsume rutemini käi . . a, ehk jõuame veel pakid ära vii . . a. 4. Kuid mis käi . . a ja vii . . a küll mina, vana tudike, enam olen! 5. Kus tegi . . aid, seal nägi . . aid. 6. Ei maksa looma lüü . . a. 7. Klassiõhtu organiseeri . . aiks olid peamiselt tüdrukud. 8. Vabrik vajab laadi . . aid, freesi . . aid, neeti . . aid ja korista . . aid. 9. Ettekand . . ad, keet . . ad ja nõudepesi . . ad — kõik olid valgetes kitlites. 10. Haige tuleb vii . . a haigema . . ja. 11. Kõik koosoli . . ad kiitsid filmi teist seeri . . at.

Harjutus 90. Tuleta vasakpoolses tulbas antud tüvedest nimisõnu paremal pool antud liidete abil.

kandma, kutsuma	*-ja*
kurb, leppima	*-lane*
väsima, linn	*-stik*
maa, toimetama	*-mine*
saar, mägi, kask	*-us*
mälestama	*-ik, -lik*

Vaatle liidete *-line* ja *-lik* liitumist.

astmeline	okkaline	sportlik	kunstlik
paljurahvuseline	matemaatiline	sotsialistlik	sõbralik
kunstiline	üksikasjaline	õnnelik	kasulik

***-line* liitub ainult täishäälikule.**
-lik liitub niihästi täis- kui ka kaashäälikule.

Harjutus 91. Kirjuta kriipsu asemele *-line* või *-lik.*

Juhus— kokkusattumus, oks— puu, muinasjutu— ilu, heataht— suhtumine, laiaoksa— puu, valgejuukse— neiu, mitmevärvi— lindid, rahva— ettekanne, saatus— eksitus, ühiskond— ettevõte, üleliidu— konverents, riik— asutus, kirg— hoog.

Võrdle liidete *-lik* ja *-likkus* tarvitamist:

sõbralik (õpetaja); *sõbralikkus*
kasulik (tegevus); *kasulikkus*
kannatlik (inimene); *kannatlikkus*

lik-liitelisest omadussõnast saab *us*-liite abil tuletada nimisõnu.

Harjutus 92. Kirjuta sulgudes olev täht ühe- või kahekordselt.

1. Püüdli(k)us, ettevõtli(k)us ja asjatundli(k)us on meie noorte iseloomuli(k)umaid jooni. 2. Noor luuletaja üllatas avali(k)ust oma kunstimeisterli(k)e luuletustega. 3. Neiu püüdis varjata oma kartli(k)ust. 4. Maidemonstratsioonist osavõtjad olid piduli(k)us meeleolus. 5. Lühinägeli(k)use tõttu kandis noormees prille. 6. Veetsime puhkuse rahuli(k)us kolhoosikülas. 7. Torkas silma esimehe äärmine rahuli(k)us. 8. Mehel tuli piinli(k)usest higi otsmikule. 9. Lahkunud seltsimeest iseloomustab korrali(k)us nii isikli(k)us elus kui ka töös. 10. Kartli(k)ust poisist ei pea keegi lugu.

Võrdle *tu*-liitelisi sõnu *mata*-vormidega.

tundmatu suurus = suurus, mida ei saagi tunda
rahuldamatu soov = soov, mida ei saagi rahuldada
põhjendamatu kartus
lahendamatu ülesanne

tundmata sõna = sõna, mida praegu ei tunta
rahuldamata soov = soov, mis praegu pole veel rahuldatud
põhjendamata kartus
lahendamata ülesanne

tu-liitelised sõnad märgivad püsivat, alalist omadust; *mata*-vorm märgib ajutist omadust või olekut.

Harjutus 93. Tarvita *tu*-liidet või *mata*-vormi ja anna vastav seletus.

Andeksandma . . . tegu, õppima . . . luuletus, mõeldama . . . kaugus, avaldama . . . artikkel, täitma . . . kohver, murduma . . . tahe, saama . . . inimene, saama . . . raha, tõestama . . . väide.

Teisi käändsõnaliiteid.

-kond: *ühiskond, õpilaskond, ülikond, inimkond;*
-ur: *kaevur, kalur, sihtur, kahur, pidur, vedur;*
-nna: *sõbranna, lätlanna, vürstinna, näitlejanna, õmblejanna;*
-tar: *sõbratar, näitlejatar, kaunitar, tantsijatar;*
-la: *haigla, söökla, nõuandla, sigala, kanala;*
-is: *keedis, täidis, küpsis, hoidis;*
-e: *hüpe, võte, saade, toode, tõke;*
-ng: *toodang, looming, sööming, jooming;*
-ke(ne): *poisike, väikseke, õeke, majake;*
-ldane: *väheldane, lüheldane, pikaldane, küllaldane;*
-jas: *liljas, mustjas, nooljas, kausjas;*
-kas: *punakas, roosakas, andekas, elukas.*

Jälgi tegusõnade tuletamist.

selgi/ma	selgi/ta/ma
põle/ma	põle/ta/ma
väsi/ma	väsi/ta/ma
kohus/	kohus/ta/ma
avar/	avar/da/ma
tugev/	tugev/da/ma
kõrval/	kõrval/da/ma

Tähtsaimaks tegusõna tuletavaks liiteks on *-ta- (-da-)*.

Meenuta, millal tarvitatakse *-ta-*, millal *-da-*.

Kõik *-ta-, -da- (-sta-, -nda-)* liitelised tegusõnad on a s t m e v a h e l d u s e t a (*töö/ta/ma, töö/ta/da, töö/ta/n; kao/ta/ma, kao/ta/da, kao/ta/n; teeni/nda/ma, teeni/nda/da, teeni/nda/n jne.*).

Harjutus 94. Tuleta järgnevaist sõnadest tegusõnu liite *-ta- (-sta-), -da- (-nda-)* abil:

sündima, lendama, ärkama, õppima, kaduma, vajuma, põdema, teenima, arenema; kohane, terve, höövel, madal, masin, meister, ohver, ilus, kallis, kurb, vihane, eesti, läti, ei, jaa, raud, kivi, lukk, suurus, julgus, kõrval, püsti.

Harjutus 95. Pane punktiiri asemele *-ta-* või *-da-:*

kustu . . da, alan . . da, küünis . . da, korral . . da, varjun . . da, tugev . . da, esi . . da, kahjus . . da, kallis . . da, küüru . . da, tõen- . . da, asen . . da, nõrgen . . da, tähis . . da, lõunas . . da.

Vaatle enesekohast tegevust märkivate tegusõnade tuletamist.

tund/ma	tund/u/ma
hoid/ma	hoid/u/ma
leid/ma	leid/u/ma
riieta/ma	riiet/u/ma

Enesekohast tegevust väljendab liide *-u-*.

Ka *u*-liitelised sõnad on astmevahelduseta.

Pane tähele! Õiged vormid on **säilima** ja **kostma,** *põrkama, seisatama, punastama.*

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Harjutus 96. Moodusta liite *-u-* abil enesekohast tegevust väljendavaid tegusõnu:

andma, hoidma, koondama, muutma, kõrvaldama, tundma, viskama, murdma, leidma, hukkama, haavama, jätkama, matma, laskma, elustama, eemaldama, kohandama, tõmbama, must, niiske.

Teisi tegusõna liiteid.

-ele-, -le-: *kõnelema, kogelema maadlema, vaatlema;*
-ne-: *arenema, lähenema, kaugenema, vähenema;*
-ata-: *kiljatama, võpatama, karjatama, seisatama;*
-tse-: *kavatsema, ilutsema, nokitsema, varitsema;*
-se-: *kohisema, sahisema, vuhisema, värisema.*

Harjutus 97. Moodusta *le*-liitelisi tegusõnu:

hüppama, lendama, püüdma, ruttama, jutt, vaev, mäss, torm.

4. MÄÄRSÕNALIITED.

Vaatle määrsõnade tuletamist.

julgesti	julgelt	julgemini	julgemalt
ilusasti	—	ilusamini	—
kindlasti	kindlalt	kindlamini	kindlamalt
kõvasti	—	kõvemini	—
nähtavasti	nähtavalt	—	nähtavamalt
loodetavasti	—	—	—
—	täpselt	—	täpsemalt
—	julmalt	—	julmemalt

Tähtsamaiks määrsõnu tuletavaiks liiteiks on *-sti, -lt, -mini, -malt.* On sõnu, millele saab liita niihästi *-sti, -mini* kui ka *-lt, -malt,* näit. *julgesti, hoogsasti, kiiresti; julgelt, hoogsalt, kiirelt.*

Mõnikord saame *-sti* ja *-lt* tarvitamisel tähenduslikult erinevad sõnad: *Poiss tueb kindlasti. Poiss astub kindlalt. Ta loeb kuuldavasti raamatut. Ta loeb kuuldavalt raamatut.*

Jälgi liite *-stikku* kirjutamist.

ligi**stikku,** vasta**stikku,** rea**stikku,** üle**stikku,** järje**stikku.**

Määrsõnaliites *-stikku* on ülipikk **k.** *stikku*-liitelisi määrsõnu (*kuidas?*) ei tohi segi ajada *stikune*-liiteliste omadussõnadega (*missugune?*): *vastastikune, järjestikune* jt.

Vaatle tüve, millele liitub liide *-ti*.

suvine	*suviti*
kevadine	*kevaditi*
sügisene	*sügiseti*
talvine	*talviti*

ti-liide liitub samale tüvele kui *ne*-liide.

Teisi määrsõnaliiteid.

-misi: *pikkamisi, aegamisi, võrdlemisi;*
-kesi: *kahekesi, hulgakesi, tasakesi;*
-li: *küljeli, kõhuli, selili, käpuli;*
-ldi: *meeleldi, eraldi, pooleldi;*
-vel, -vil: *ärkvel, liikvel, ärevil, pinevil;*
-kuti: *kaelakuti, vastakuti, otsakuti.*

Eriline tähendus on liitel **-gi, -ki,** mis ei anna sõnale uut tähendust, vaid r õ h u t a b sõna, millele ta liitub.

Miks tarvitatakse *kellelegi, millelegi, millestki, ühegagi* (mitte *kellegile, millegilt* jne.)?

Harjutus 98. Tuleta liidete *-sti* ja *-mini* abil määrsõnu järgnevaist tüvedest:

julge, kehv, kuri, sage, hale, hõlpus, hirmus, ladus, kange, kindel.

Harjutus 99. Vasakul pool antud tüvedest tuleta paremal pool antud liidete abil eri sõnaliiki kuuluvaid sõnu.

lugema, koguma, leppima	*-ja*
istuma, nägema, läti	*-mine*
vastu, peitma	*-lane*
elama, töö	*-lik*
looma, üle	*-ta-*
kasu, must	*-line*
murdma	*-da-*
niiske, ilus	*-u-*
küngas	*-sti*
ligi	*-stikku*

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Nimeta sõna osad ja iseloomusta neid!
2. Missugusel kujul võib tüvi esineda?
3. Millistesse sõnaliikidesse kuuluvaid sõnu saab liidete abil tuletada?
4. Ütle nimisõnaliiteid ja nende abil tuletatud sõnu!
5. Nimeta omadussõnaliiteid! Millal tarvitatakse liidet *-lik*, millal *-line*?
6. Nimeta tegu- ja määrsõnaliiteid!

B. 7. Millal tarvitatakse liidet *-ki*, millal *-gi*?
8. Meenuta ühe- ja kahekordse tähe esinemist konsonantühendis.
9. Meenuta öeldise ja aluse mõistet.
10. Milliseid kirjavahemärke tarvitatakse koondlauses? millal?

Harjutus 100. Liida *-gi* või *-ki*.

lehm+, latv+, šeff+, laps+, dušš+, metall+, hoov+, käsk+, lakk+, kepp+, karv+, toop+, telegraaf+, blindaaž+.

Harjutus 101. Kirjuta kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja eralda liide, kui see esineb.

hüp-ake, hüp-lev, hüp-lema, metal-ne, ehk-i, kärs-lane, kap-ki, pak-taru, sims-ide, kas-lane, tup-jas, lin-lane, tallin-lane, šans-ki, ressurs-idega, fajans-, modern-e, õhk-ond.

Harjutus 102. Nimeta korduvad lauseliikmed ja kirjavahemärgid. Mitu liitega sõna esineb harjutuses?

1. Kogu nädala peab ta aru mõõdab rehkendab ning asub alles siis tööle 2. Siis vahi vähemalt mujale teki poole taeva poole paremale või pahemale poole 3. Ta tõstis trumleid padasid kausse ja taldrikuid pühkis puru pliidilt ning risu eest 4. Ta kingad hõbedast pannaldega ta peenike madruseülikond kuldsete ankrutega ta helevalge läikiv krae kõik oli nagu pigipatta kastetud 5. Minu tuba on suur ning lage ja võõras 6. Toots oli lõunaajal kui kedagi magamistoas ei olnud oma palitust saabastest ja mütsist mehe teinud ja lakke riputanud 7. Lutz ja Huber mõlemad vaatasid käku ümber 8. Ruttu kargas ta asemelt tõttas lakast maha ja läks särgiväel ning paljajalu õueväravasse.

Harjutus 103. Loe harjutus ilmekalt ette ja ütle selle peamõte. Nimeta iga lause alus ja öeldis.

Ilusal kevadel laulis koplis ööbik. Samal kevadel hakkasid seal ka lilled õitsema.

Ja kui ööbik neid ilusaid lilli nägi, mõtles ta:

«Nad õitsevad ainult seepärast nõnda ilusasti, et mina laulan.»

Ja ööbik laulis veel ilusamini.

Aga lilled, kes ööbiku laulu kuulsid, mõtlesid:

«Ta laulab ju ainult sellepärast nõnda ilusasti, et meie õitseme.»

Ja nad õitsesid veel ilusamini.

(*A. H. Tammsaare.*)

Harjutus 104. Leia oma või naabri kirjandist näiteid sõnade kordumise, sõnatähenduse jm. sõnastusvigade kohta ja kirjuta need parandatuna harjutuste vihikusse.

C. LIITSÕNA JA SÕNADE KOKKU- NING LAHKUKIRJUTAMINE.

1. LIITSÕNAST.

a) Liitsõna mõiste ja tunnused.

Üheks kõige tähtsamaks sõnavara rikastamise viisiks eesti keeles on **sõnade liitmine,** mil kaks või rohkem sõna kirjas moodustavad ühe terviku — liitsõna. Mõttelt väljendab liitsõna sageli midagi muud kui vastavad lihtsõnad, näit.:

Tütarlaps kandis *pioneerirätikut* (punast kolmnurkset kaelarätikut).	*Pioneeri rätik* (pioneerile kuuluv rätik) *oli puhas.*
Naabritel on sinine lapsevanker.	*Lapse vanker on õues.*
Kassikäpad kasvavad nõlvakul.	*Kassi käpad on valged.*
Lapsed ei või jääda omapead.	*Laps kuivatas oma pead.*

Loe toodud näiteid. Seleta esimese näite eeskujul, mille poolest erinevad liitsõnad sisult vastavaist lihtsõnadest. Too lisanäiteid.

Mõnel juhtumil moodustuvad liitsõnad kolmest või neljast sõnast, näit. *jalgpallimäng, jalgrattasõit, viljapuuaed* — 3 sõna, *kingsepatöökoda* — 4 sõna.

Liitsõna on kahest või mitmest lihtsõnast koosnev sõna.

Vaatle, kuidas liitsõnad käänduvad, ja võrdle sellega lihtsõnade käänamist.

Nim. noormees	vanasõna	noor mees	vana sõna
Om. noormehe	vanasõna	noore mehe	vana sõna
Os. noormeest	vanasõna	noort meest	vana sõna
Siss. noormehesse	vanasõnasse	nooresse mehesse	vanasse sõnasse

Liitsõnal käändub ainult viimane sõna.

Harjutus 105. Moodusta sõnadest *kask, mets, kool, töö, puu, vedu, tööline, aed, laev* liitsõnu.

Näidis: *kasemets, kasepuu; puukool, puutöö, puusepp.*

Harjutus 106. Võrdle vasak- ja parempoolses tulbas olevate sõnade tähendust ja kasuta neid lauseis.

laste raamat	lasteraamat	koori laul	koorilaul
kirja saatja	kirjasaatja	suur linn	suurlinn
väike mees	väikemees	kolm nurka	kolmnurka

Harjutus 107. Kääna ainsuse ja mitmuse neljas esimeses käändes liitsõnu *uusaasta* (= 1. jaanuar) ja *suurtööstus.*

b) Liitsõna koostisosad.

Vaatle, missugustest osadest koosneb liitsõna.

kala**paat**	jahi**püss**	jalg**pall**	kivi**maja**
kala**püük**	jahi**saak**	jalg**ratas**	kivi**purustaja**
kala**konserv**	jahi**tarbed**	jalgu**jäämine**	kivi**puur**

Liitsõna koosneb kahest osast: esimest osa nimetatakse **täiendsõnaks,** viimast **põhisõnaks.** Põhisõna väljendab liitsõna põhitähendust. Nii täiend- kui ka põhisõna võivad omakorda olla liitsõnad (*juurviljaaed, tootmisnõupidamine*).

Täiendsõna on tavaliselt nimetavas või omastavas käändes; harva esineb täiendsõna ka teistes vormides.

Harjutus 108. Moodusta liitsõnu, milles a) sõnad *kivi, raud, mets, sovhoos, vili* on täiendsõnadeks, kasutades võimaluse korral õigekeelsuse sõnaraamatut; b) sõnad *künd, külv, lõikus, maja, puu* on põhisõnaks.

Näidis: *kiviaed, kivimaja, kivipurustaja, kivivedu, kivikoorem; sügiskünd, sügavkünd, kesakünd, madalkünd, kõrrekünd.*

c) Liitsõnade liigid.

Korda sõnaliike.

Harjutus 109. Määra sõnaliik.

Nädalad, kuud on mööda läinud. Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip, mets kaugemal on nagu valge müür, toredad uhked kuused Kõrgepalu pool seisavad kui liikumatud vahimehed, lumekroone kõrgele tõstes. Kuusemägi kaugemal on nagu valge torn. Kuuvalgega paistab ta nagu hiiglase kübar, nagu tahaks alla külasse tulla... Metsameeste reejalaste all krigiseb lumi lustilikult, kui nad hommiku koidu ajal siit mööda puumetsa sõidavad.

(*J. Liiv.*)

Selleks et sõnu õigesti kokku või lahku kirjutada, on tarvis tunda sõnade kokku- ja lahkukirjutamise reegleid. Need on otseselt seotud liitsõna liigi tundmisega, samuti täiendsõna liigi ja vormi määramisega.

Jälgi, missugusesse sõnaliiki kuuluvad järgnevad liitsõnad:

1) *suusabaas, käekiri, kultuurimaja, õppeabinõu, raamaturiiul;*
2) *süsimust, peegelsile, kolmeköiteline, viieaastane;*
3) *viisteist, kolmkümmend, nelisada, kahekümnes, kolmesajas;*
4) *äraminev, väljamakstud* (palk), *üleskeeratud* (kell), *lahtikäiv;*
5) *kuhupoole, otsekohe, tagaselja, vastupidi, ülemäära.*

Liitsõna liik määratakse harilikult põhisõna järgi: liitnimisõnas on põhisõnaks nimisõna, liitomadussõnas — omadussõna jne.

Järgnevas käsitleme ligemalt viit liiki liitsõnu:

1) liitnimisõnu,
2) liitarvsõnu,
3) liitomadussõnu,
4) liit- ja ühendtegusõnu ning
5) liitmäärsõnu.

Harjutus 110. Leia liitsõnad ja määra nende liik.

Suur arengutee tuleb läbi käia **sovhoosidel:** nad peavad pidevalt suurendama toodangut ja parandama selle kvaliteeti, taotlema tööviljakuse kasvutempo kiirenemist, järjekindlalt alandama toodangu omahinda ja suurendama tootmise rentaablust. See

nõuab sovhooside majanduslikult otstarbekohast spetsialiseerimist. Suureneb sovhooside osatähtsus linnaelanike toiduainetega varustamisel. Nad peavad saama mehhaniseeritud ja hästiorganiseeritud esmaklassilisteks teravilja, puuvilla, liha, piima, villa, köögivilja, puuvilja ja muude saaduste tootmise vabrikuteks, igati arendama seemnekasvatust ja tõuloomakasvatust.

Kolhooside ja sovhooside edasiarenemise protsessis tugevnevad nende tootmissidemed omavahel ja kohalike tööstusettevõtetega, laieneb mitmesuguste tootmisalade ühise organiseerimise praktika. (*NLKP programmist.*)

Harjutus 111. Moodusta antud sõnapaaridest liitsõnad ja määra, millisesse sõnaliiki need kuuluvad:

vastu, tasu; varras, sukk; ilus, ime; riik, vaba; tükk, klaas; loetud, ette; punane, tume; teos, suur; käte, üle; raamat, lapsed; tuul, vastu; minev, mööda; sada, jalgne; aastane, kolm; olev, ära; kõige, pealt; peale, tihti.

Kasuta saadud liitsõnu lauses.

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Mis on liitsõna?
2. Kuidas liitsõna osad käänduvad?
3. Kuidas nimetame liitsõna koostisosi?
4. Nimeta liitsõna eri liigid.

B. 5. Mida võib öelda lihtsulghäälikute ja teiste konsonantide ühe ja kahe tähega kirjutamise kohta?
6. Meenuta lause kõrvalliikmeid.
7. Meenuta täis- ja osasihitise tarvitamise reegleid.
8. Millal eraldatakse osalaused komaga?

Harjutus 112. Kirjuta kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja häälda sõnu õigesti. Missuguseist saab liitsõnu moodustada, kasutades neid põhi- või täiendsõnana?

tek-ib, sat-uvad, huk-ume, süt-ivad, ter-ass, gram-ofon, paral-eelne, kor-ektne, üm-argune, kum-ardama, kan-ikas, tel-ingud, intel-igents, karus-ell.

Harjutus 113. Pane punktiiri asemele sobiv sõna, tarviduse korral eralda see kirjavahemärkidega ja analüüsi laused. Märgi ära liitsõnad.

1. ... on Eesti suurim teater. 2. Kas te loete ... meie noorte ajalehte? 3. Suurim romaan eesti kirjanduses on ... 4. Hennu vend

õpib ... arstiteaduskonnas. 5. ... suurima saksa kirjaniku peateos on «Faust». 6. Kas te olete näinud ... meie teenelist meistersportlast ja malesuurmeistrit? 7. Käisime suvel Siguldas ... looduslikult ilusaimas kohas.

Harjutus 114. Pane sulgudes olevad sõnad õigesse käändesse ja anna vastav seletus.

1. Ära oma (sõber) iialgi unusta. 2. Poisile tehakse praegu (uus ülikond). 3. Luule ostis endale (fotoaparaat). 4. Villu kuulis (ilusad muusikahelid). 5. Kunstnik lõpetas eile pildi (maalimine). 6. Kool sai endale (uus ilus võimla). 7. Toa (uks) ei tohi lahti jätta. 8. Helga kirjutab praegu (kirjand). 9. Kolhoos oli rajanud (ilus aed). 10. (Poiss) võeti linna kaasa. 11. Kütt laskis (jänes) maha.

Harjutus 115. Nimeta osalaused ja komad, kui need esinevad.

1. Kui kõik tsehhid olid läbi vaadatud pöördusime tagasi. 2. Jalutada on mõnusam kui trammiga sõita. 3. Selleks et hästi töötada on vaja teadmisi ja oskusi. 4. Meile näidati kuidas klaasi puhutakse. 5. Peeter käis veel algkoolis kuid Mari õppis juba keskkoolis. 6. Kohe kui kolhoosi jõudsin läksin vanu sõpru vaatama. 7. Ta lubas teha kõik mis võimalik. 8. Peetril oli kindel kavatsus sõita suveks Paide rajooni onu juurde. 9. Need kes kasutavad raamatuist omandatud teadmisi õpivad edukalt. 10. Minult küsiti millal õppetöö algab. 11. Kui viljapuid istutatakse mõeldakse tulevikule. 12. Poisil oli kavatsus võtta endale uus vihik. 13. Ma ei teadnud kuhu nad jäid. 14. Mulle meeldib siinne elu sest siin on palju ettevõtlikke inimesi. 15. Äkki ütles suurem poiss et ma jääksin natuke maha. 16. Mul oli tunne nagu oleksin suure laeva kapten kes sõidab ookeanile. 17. Ta mõtles sügavalt nagu täiskasvanud inimene. 18. Mindi parki ja imetleti purskkaevu kus veepiisku sätendas nagu hõbehelmeid. 19. Karlil tuli tahtmine minna vaatama filmi «Sinine manner». 20. Ta tahtis just jutu millelegi muule pöörata aga kaaslane segas vahele. 21. Ütelgu sõber temale ka mis nõu tal on. 22. Kui kütt august välja jõudis polnud rebast ega siili enam nähagi. 23. Jahimees oli küll pahane aga rebane ja siil olid juba kadunud. 24. Polnud midagi muud teha kui hakata kodu poole minema. 25. Koolis korraldati isetegevusõhtu millest võttis osa Eesti NSV Ülemnõukogu saadik.

Sõnade kokku- ja lahkukirjutamisel kehtivad neli põhimõtet.

1. Võrdle vasak- ja parempoolse lahtri sõnade tähendust.

härja silmad (härjale kuuluvad silmad)	*härjasilmad* (praetud munad)
laste raamat (lastele kuuluv raamat)	*lasteraamat* (liik raamatuid)
vabriku korsten (ühele vabrikule kuuluv korsten)	*vabrikukorsten* (liik korstnaid)
vanemate armastus (vanemate armastus laste vastu)	*vanematearmastus* (laste armastus vanemate vastu)
suur mees (väljendab mehe kasvu)	*suurmees* (tegudelt suur mees)
kolm jalga (väljendab jalgade arvu)	*kolmjalga* (väljendab teatud nõu)
kõige pealt (ülemisest kihist)	*kõigepealt* (esmalt)
vastu vett	*vastuvett*

Aga: *puude oksad, vene keel, tohutu suur, sel ajal, mõni aeg.*

Kaks sõna kirjutatakse kokku või lahku vastavalt **tähendusele.**

Harjutus 116. Tarvita järgnevaid sõnaühendeid ja liitsõnu lauseis ning ütle nende tähenduslik erinevus:

varsa kabjad, varsakabjad; konna silmad, konnasilmad; laste haigus, lastehaigus; vana mees, vanamees; suur linn, suurlinn; kolm nurka, kolmnurka; (saatis) aega mööda, aegamööda; auto rattad, autorattad; puu oksad, puuoksad.

2. Kas mäletad, miks vasak- ja parempoolses tulbas olevad sõnad erinevalt kirjutatakse?

Peipsi järv	*Võrtsjärv*
kaks tuhat	*kakssada*
läbi lugeda	*läbiloetud* (raamat)
metsa poole	*kuhupoole*

Kaks sõna kirjutatakse teatud juhtumitel kokku või lahku vastavalt kujunenud **traditsioonile.**

Harjutus 117. Meenuta eelnevate aastate kursusest, kas järgnevad sõnad kirjutatakse kokku või lahku:

vigade parandus, Soome laht, Nõukogude maa, kolmkümmend viis, kaks tuhat neli sada, üles tõustes, maha valatud vesi, edasi minek, vastu tulija, jõe ääres, linna poole, üles poole, 5 aastane.

3. Miks kirjutatakse kokku järgnevad sõnad?

ehitustööline, betoonlagi, kivisild, miljonärkolhoos, klaasnõu, asfalttee, postkaart, mesipuu, linttraktor, kingsepp, laudlina, postkontor, soolhape, kaugõpe, töölisühing, purskkaev, punanurk.

Kaks sõna kirjutatakse alati kokku, kui täiendavaks sõnaks on nimisõna **nimetavas** käändes või ükskõik millisesse sõnaliiki kuuluv lühenenud sõna. (Tüüp: k i r j u t u s l a u d.)

Harjutus 118. Tarvita järgnevaid nimisõnu täiendsõnadena nimetavas käändes, igaühele mõeldes sobiva põhisõna:

hõbe, muld, leht, metall, kloor, okas, plekk, sarv, mesi, naaber.

N ä i d i s: *hõbelusikas, hõbeehe, hõbesõlg, hõbekäevõru.*

Harjutus 119. Antud p õ h i s õ n a d e l e liida täiendsõnad ainsuse nimetavas käändes:

katus, uks, põrand, sein, lagi.

N ä i d i s: *kivikatus, plekk-katus, eterniitkatus, laudkatus, pappkatus, roogkatus, õlgkatus.*

4. Võrdle täiendita ja täiendiga sõna kokku- ja lahkukirjutamist.

Kolhoosipõllud haritakse mehhaniseeritult.	S e l l e **kolhoosi põllud** on küntud.
Paljud **kooliõpilased** on head sportlased.	M e i e **kooli õpilased** võitsid spordivõistluse.
Poiss on **kolmeaastane.**	Esimees on k o l m e k ü m n e **kolme aastane.**

Täiendiga sõna kirjutatakse järgnevast sõnast lahku (*meie kooli õpilased*). Kui täiend kuulub põhisõna juurde, siis lahku ei kirjutata (*paljud kooliõpilased*). (Tüüp: k a h e k s a n d a k l a s s i j u h a t a j a.)

Harjutus 120. Lisa täiend- ja põhisõnale täiendav sõna ja kirjuta, nagu vaja: *raamatukaas, puuleht, koolidirektor, vabriku-*

korsten, klassijuhataja, saalipõrand, kooliaed, traktoriratas, vihikulehed, lennukitiivad.

Näidis: *see raamatukaas; selle raamatu kaas.*

3. NIMISÕNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE.

a) Ülevaade liitnimisõnadest.

Liitnimisõnade puhul tuleb tähele panna täiendsõna liiki ja vormi. Vaatle, missugusesse sõnaliiki kuuluvad ja millises vormis on järgnevate liitnimisõnade täiendsõnad.

Aedvili, suvinisu, raudnael;
tindipott, kapsasupp, lauapaber;
naistööline, valimiskomisjon;
vanaisa, väikelinn, suurteos;
nelinurk, isetegevus.

Liitnimisõnades võivad täiendsõnaks olla:

1) nimisõnad (*laelamp, kirjutuslaud*);
2) omadussõnad (*suurtööstus, väikelaps*);
3) arvsõnad (*viisnurk*);
4) asesõnad (*omaalgatus*).

Nimisõnad esinevad täiendsõnana harilikult ainsuse nimetavas (*põõsastara, käsikivi*), omastavas (*lumehang, katusehari*) või lühenenuna (*registreerimisleht, inimpõlv*); harvemini mõnes muus käändes (*kooliskäimine, maalesõit*).

Harjutus 121. Moodusta antud sõnadest liitnimisõnu, liites neile erinevasse sõnaliiki kuuluvaid täiendsõnu, ja kasuta neid lauseis:

võistlus, ehitus, maja, raamat, töö, vili, meri, maa, hüüe.

Näidis: *spordivõistlus, lõppvõistlus, viievõistlus, valikvõistlus, suurvõistlus.*

b) Täiendav sõna ainsuse omastavas.

Vaatle, mida väljendab ning millisele küsimusele vastab täiendsõna ainsuse omastavas: *raamaturiiul* (riiul raamatute jaoks — *mis liiki riiul?*), *veoauto* (auto vedamiseks — *mis liiki auto?*), *sõiduauto* (auto sõitmiseks), *rahvamaja, söögisaal, puhke-*

kodu, viljalõikus, enesekriitika, söetootmine, taimekasvatus, kuusepuu, märtsikuu, keeleõpik, rahvasaadik, pioneerijuht, rahvaharidus.

Ainsuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgneva nimisõnaga kokku, kui ta väljendab liiki, vastates küsimusele *mis liiki? mis laadi?* (Tüüp: pildiraamat.)

Võrdle, millisele küsimusele vastab jämendatult trükitud sõna vasak- ja parempoolses lahtris.

Neiul olid sinised **lapsesilmad** *(mis laadi silmad?).*	**Lapse silmad** *(kelle silmad?)* särasid rõõmust.
Õpiti uut **pioneerilaulu** *(mis liiki laulu?).*	**Pioneeri laulu** *(kelle laulu?)* kuulati huviga.
Traktorimootor *(mis liiki mootor?)* on võimsam kui automootor.	**Traktori mootorit** *(mille mootorit?)* remonditi.

Ainsuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgnevast nimisõnast lahku, kui ta väljendab kuuluvust, vastates küsimusele *kelle? mille?* (Tüüp: venna raamat.)

Harjutus 122. Lisa järgnevatele sõnadele täiendsõna omastavas käändes:

paber, leib, võtmine, kodu, luu, koer, hammas, köitmine, tera, kriitika, saamine, nuga, loom, mees, tükk, vedu.

Näidis: *lauapaber, rukkileib, kartulivõtmine.*

Harjutus 123. Kirjuta vasakul pool antud sõnad parempoolsetega kokku nimetavaliselt või omastavaliselt.

sulg-, sule-	loom, padi, karp, noppimine;
vask-, vase-	katel, kast, ladu;
sõrm-, sõrme-	kübar, küüs, kinnas, jälg;
kari-, karja-	loom, elajas, maa, pidamine;
leht-, lehe-	puu, pind, kuju, tubakas;
aeg-, aja-	leht, lugu, võte.

Näidis: *sulgloom, sulgpadi, sulekarp, sulenoppimine.*

Harjutus 124. Moodusta liitsõnu, kasutades «Õigekeelsuse sõnaraamatu» abi, nii et antud sõnad esineksid täiendsõnana nii nimetavas kui ka omastavas käändes:

raud, jalg, palk, õlg (õle), lill, kari, jaam.

Näidis: *rauaaeg, -kaevandus, -kaup, -maak, -puru, -puur, -rooste, -saag, -töö, -tööstus;*

raudahi, -betoon, -kang, -kivi, -klamber, -konstruktsioon, -kull, -nael, -plekk, -rüü, -tala.

Harjutus 125. Kirjuta sõnad kokku nimetavaliselt või omastavaliselt, kasutades «Õigekeelsuse sõnaraamatut»:

pioneer+malev, rong+käik, õlg+kübar, sport+varustus, siid+kleit, teras+traat, paber+tükk, tsink+juhe, asi+olu, pilt+mõistatus, samet+pluus, amet+ühing, masin+kiri, lõõts+pill, jalg+rada, elekter+jaam, vesi+värvid.

Harjutus 126. Täpsusta järgnevas tekstis sõrendatud sõnade mõistet, liites neile vajaliku täiendsõna.

Teisel pool j ä r v e on m e t s, milles kasvab ka rohkesti p õ õ s a i d. Metsa ääres on m a j a, mida ümbritseb a e d. Aias on hulk p u i d, p õ õ s a i d, ja p e e n r a i d. U k s e ees on t r e p p. Trepi eest viib r a d a m e t s a äärde. Seal on k a e v. Maja otsas on k e l d e r ja a i t. Aida ees on k u u t, milles magab k o e r Pontu. T e e d mööda tuleb e m a k e s k u s e poolt ja kannab käes k o r v i. A k n a all mängiv p o i s s märkab t u l i j a t.

Näidis. *Teisel pool K a r u j ä r v e on m ä n n i m e t s, milles kasvab rohkesti s a r a p u u p õ õ s a i d.*

Harjutus 127. Kirjuta antud sõnad kokku või lahku ning anna vastav seletus (nimeta tüüp):

oktoobri pühad, õhu aken, õhu külmenemine, raua saag, raua puru, peenike raua puru, vilja peksu masin, vilja peksu algus, masina tööstus, selle masina rattad, raua maak, vabriku asutamine, juuli kuu, kuuse mets, suure kuuse latv, vabriku tööline, meie tehase tööline, eesrindlik vabriku tööline, see raud tee jaam, liiva koorem, märja liiva koorem, õe poeg, vanema õe poeg.

Harjutus 128. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja anna põhjendus (suuliselt).

1. Veidi eemal lamas (telk mantlil) kolm uhiuut kollasest (saare puust) päradega automaati. 2. Ta heitis granaadi vaenlase (tanki roomikute) alla. 3. Meil on tarvis siia mahutada köögi (vask katlad), (kartuli koorimise masin) ja tuhat muud asja. 4. Ta ise oli (metalli valaja), ta tundis kõiki neid muresid ja rõõme, mida (raua töö) kaasa tõi. 5. Mõtted lendasid üle mägede ja (liiva väljade)

kaugele põhja ja sealt kalleimale (maa lapikesele) (maa ilmas) — (kodu kurule). 6. Pikkamisi tekkis (põhja kaldale) lai kuldne riba — õhtuse (päikese helk). 7. Nad pöördusid mööda kitsast (jõe kallast) alla. 8. See oli nagu esimene (kevade päev), mis päästab kõikjal lahti (elav hõbedana) värelevad (vee nired), paneb kohinal keerlema kosed. 9. Nende tõtlev samm kõmab (oja sildadel), all (kivi teedel) ning varjatud (metsa radadelgi). 10. (Kooli maja) õuele tekkis lai (vee loik) nagu järv.

(E. Männik.)

Harjutus 129. Moodusta lauseid, kus antud sõnapaarid esinevad kokku- või lahkukirjutatuna:

vabriku direktor, linna elanik, maja katus, kolhoosi kari, lause analüüs, kooli õpilane, raamatu kaaned, kirja saatja, mehe jutt.

c) Täiendav sõna mitmuse omastavas.

Vaatle järgnevaid näiteid.

maamõõtmine, saapaparandus, ilmaennustamine, rahvakeel, pioneerikoondus	maade mõõtmine, saabaste parandus, ilmade ennustamine, rahvaste sõprus, pioneeride palee

Mitmuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgnevast nimisõnast harilikult lahku. (Tüüp: m ä g e d e t i p u d.)

Võrdle vasak- ja parempoolses tulbas toodud sõnade tähendust.

lasteraamat (liik raamatuid)	*laste raamat* (lastele kuuluv raamat)
lastehaigus (liik haigusi — leetrid, sarlakid jne.)	*laste haigus* (laste haige-olek)
võõrastemaja (hotell)	*võõraste maja* (võõrastele inimestele kuuluv maja)
naistepäev, käterätik, teedeosakond	*naiste tööd, käte pesemine, teede parandus*

Mitmuse omastavas olev nimisõna kirjutatakse järgneva nimisõnaga kokku, kui väljendatakse kindlat, omaette tähendust. (Tüüp: l a s t e a e d.)

Kokkuvõte omastava käände kokku- ja lahkukirjutamisest.

Kokku	Lahku
1) ainsuse omastav, kui ta väljendab liiki, vastates küsimusele *mis liiki?* (*laelamp, õpperaamat, maikuu*);	1) ainsuse omastav, kui ta väljendab kuuluvust, vastates küsimusele *kelle? mille?* (*venna lamp, pioneeri isa, lapse raamat*);
2) mitmuse omastav, kui liitsõna väljendab omaette tähendust (*lastearst, naistepäev, võõrastemaja*)	2) ainsuse omastav, mille juures on täiend (*meie kooli direktor, suure puu oksad*); 3) harilikult mitmuse omastav (*vigade parandus, õpetajate tuba*)

Harjutus 130. Kirjuta kokku või lahku järgnevad sõnapaarid ja anna vastav seletus (nimeta tüüp):

metsa vaht, õe käsi, põhja tuul, rahvaste vendlus, raamatu näitus, ema juuksed, male õpik, sööda probleem, lapse sukad, õhu puudus, lille kimp, juukse lõikamine, toiduainete kauplus, nõude pesija, keele õpik, pioneeride matkapäevik, laulu õpetaja, eesti keele õpik, poisi õpik.

Harjutus 131. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. (Ajaloo õpikus) kõneldakse ka (töötajate kollektiivist), kes sõja ajal kaitses (kangelas linna). 2. (Õpetajate toas) oli (teadete tahvlile) välja pandud (uudisteoste nimestik). 3. (Tarbijate kooperatiivi) kaupluses on saada (laste jalatseid) igasuguses suuruses. 4. (Kaevurite päeval) esines (kaevurite klubis) (noorte brigaad) huvitavate ettekannetega. 5. Meie (klassi kollektiiv) on huvitatud muu hulgas ka (keele küsimustest). 6. Rahvusvahelise (naiste päeva) aktusel kõneles (teaduste akadeemia) töötaja. 7. (Keemia klassis) olid lauale jäänud (füüsika õpik) ja (algebra vihik). 8. (Pioneeride palee) (füüsika ringis) kõneles meile (füüsika teaduste kandidaat) (aatomite ehitusest). 9. (Päikese kiired) tungisid läbi (akende eesriiete). 10. (Kirja vahe märkide

õpetus) on (keele õpetuse) tähtis osa. 11. (Kirjatööde vihikus) on tööle järgnevas (vigade paranduses) ka kõik (stiili vead) korralikult parandatud. 12. (Loengute sarjas), mis peeti (kaluri artelli) liikmetele, käsitleti (kalatöötlemise küsimusi).

Harjutus 132. Moodusta liitsõnu järgnevatest sõnadest, muutes vajaduse korral nende vormi ja asendit teineteise suhtes.

Minek koju, koondus pioneeridele, laud kirjutamiseks, ring kirjandushuvilistele, oskus väljendada, tööliste ühing, teadus loodusest, salk pioneere, sõbralikud sidemed, plokk joonistamiseks, pioneeride juht, vabrik kudumiseks, paber pakkimiseks.

Näidis: *kojuminek, pioneerikoondus.*

Harjutus 133. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja nimeta tüüp.

Juba palju (aasta sadu) kasutatakse klaasi (pudelite valmistamiseks) ja (akende tegemiseks). Käesoleva sajandi algul muutus klaas (ase aineks) paljudele (ehitus materjalidele). Mitmesuguste (töötlemis viiside) abil valmistatakse klaasist (trepi astmeid, vee kraane, ehitus plokke, põranda plaate, pesu vanne) jne. (Sula klaasist) valmistatakse (katuse kive), mis on sarnased (tsement katuse kividega). Neid kasutatakse (valgustus avade) tegemiseks (kivi katusesse). Klaasist tehakse ka mitmesuguse (läbi mõõduga) torusid (elektri juhtmete) isoleerimiseks, (vee varustuse) ehitamiseks ja (keemia tööstuse) jaoks. Laialdaselt kasutatakse klaasist (seina ja põranda plaate) köökide, saunade, (vanni tubade), (toidu ainete hoiu ruumide) vooderdamisel. (Klaas plaate) võib valmistada igas (värvi toonis).

1942. a. ilmus (ehitus materjalide nime kirja) uus materjal — (vaht klaas), mis on (gaasi mullikestega) täidetud (klaasi mass). Seda kasutatakse (pääste paatide) ja (pääste rõngaste tegemiseks) ning (külmutus hoonete) (seinte katmiseks). (Kontserdi saalides) ja (raadio stuudiotes) kasutatakse (vaht klaasi) kui heli neelavat materjali. Uute (klaasi töötlemise) meetodite (tarvitusele võtmisega) laiendatakse järjest klaasi kui metalli (ase aine) kasutamist (ehitus tegevuses) ja (aparaadi tööstuses).

KORDAMISEKS.
(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Missugused on kokku- ja lahkukirjutamise üldised põhimõtted?
2. Missuguses vormis esinevad täiendsõnad liitnimisõnas?
3. Millal kirjutatakse a i n s u s e o m a s t a v kokku, millal lahku?
4. Mis puhul kirjutatakse m i t m u s e o m a s t a v kokku?
B. 5. Missugust sõnaosa nimetame tüveks, tunnuseks, liiteks, lõpuks?
6. Millal on täissihitis ainsuse nimetavas käändes?
7. Millal tarvitatakse koondlauses koma, koolonit ja mõttekriipsu?

Harjutus 134. Kirjuta kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja lisa täiendsõna, kui võimalik:

kal—dad, kel—gi, küm—nes, kam—gi, kin—dad, kurs—, kül—, aitäh—, sum—di.

Harjutus 135. Määra sõnaosad ja lisa võimaluse korral põhisõna:

kiri, kirjutama, kirjutaja, kirjanik, kirjastus, kirjastamine, kirjastaja, kirjanikkond; kaunis, kaunistama, kaunistus; valima, valitsema, valitsus, valitseja.

Harjutus 136. Pane sulgudes olev sihitis (koos laiendiga) õigesse käändesse. Nimeta liitsõnad ja kokkukirjutamise põhjus.

1. Neeme ostis (raamat). 2. Osteti (raamatu). 3. Ta peab ostma (vihik). 4. Ostku ta (joonistusploki)! 5. Millal Siim oma (võlg) ära maksab? 6. Jutusta meile (ühe loo) oma reisidest. 7. Ma panen (see kohver) esikusse. 8. Jah, pane (see kohver) esikusse. 9. Peaksime valima (teine tee). 10. Ulata (selle käekoti) mulle kätte. 11. Ekskursandid tegid (rida filmivõtteid). 12. Koit esitagu kohe oma (avalduse). 13. Kõnevõistluse võitja sai preemiaks (album). 14. Paigutage (selle diivani) teise tuppa! 15. Meie kooli võrkpallimeeskond saavutas (suur võit).

Harjutus 137. Nimeta kirjavahemärgid. Leia liitsõnad ja kokkukirjutamise põhjused.

A. 1. Need on minu vanad koolivennad sõbrad ja tuttavad. 2. Ei kibe töö ega ebaõnnestumised haigused ega majanduslikud raskused miski ei suutnud murda vanaisa enesekindlust. 3. Piletikassa on avatud järgmistel päevadel teisipäeval neljapäeval ja laupäeval. 4. See neiu oskab hästi laulda mängida tantsida ja võimelda. 5. Lydia Koidula on sündinud 24 detsembril 1843 a Pärnumaal Vändra kihelkonnas. 6. Moskva Kiiev Taškent ja Bakuu need on suuremad liiduvabariikide pealinnad. 7. Niihästi poisse

kui ka tütarlapsi on rohkesti kokku tulnud. 8. Ilme lahkus Tartust kolmapäeval 5 juulil kell 6 hommikul. 9. See taim kasvab ainult soos ja karjamaal aga mitte metsas. 10. Nii matemaatika maateadus ajalugu kui ka keeled kõik on huvitavad ained. 11. Kolmnurgad on kolmesugused teravnurksed täisnurksed ja nürinurksed.

B. 1. Ta on olnud aednikuks kutsariks kokaks uksehoidjaks kelneriks ja isegi möldriks. 2. Nii linnas kui ka maal võis juba märgata kevadet. 3. A. H. Tammsaare on sündinud Järva-Madise kihelkonnas Albu vallas Põhja-Tammsaare talus. 4. Söed eriti kivisöed annavad suurt kuumust. 5. Kalju Rein ja Tiit keegi pole veel tundigi puudunud. 6. Siia oli kuhjatud kõike toole kappe vanu voodeid pilte jm. 7. Reedel 11 augustil 1961 aastal korraldati raamatukogus näitus L Koidula 75 surma-aastapäeva puhul. 8. New York London Tokio ja Moskva need on maailma suuremad linnad. 9. Neiu kõneles eesti vene ja saksa keelt.

d) Kohanimede kokku- ja lahkukirjutamine.

Vaatle järgnevaid tabeleid.

Kokkukirjutamine.

Näited	Reeglid
1. *Emajõgi, Võrtsjärv, Munamägi, Vasknarva, Kadriorg, Paljassaar, Surnumeri, Põhjameri, Valgejõgi.* 2. *Nõukogudemaa, Eestimaa, Donimaa, Prantsusmaa, Inglismaa, Lapimaa, Saaremaa.*	**Kohanimi kirjutatakse kokku, kui esimene sõna omaette kohanimena ei esine ega käändu.** (Tüüp: Emajõgi.) **Sõna «maa» kirjutatakse kokku eelneva pärisnimega.** (Tüüp: Nõukogudemaa.)

Lahkukirjutamine.

Näited	Reeglid
1. *Võhandu jõgi; Võhandu Moskva oblast; Moskva Pärnu linn; Pärnu Peipsi järv; Peipsi*	**Üksi tarvitatav kohanimi kirjutatakse lahku.**

2. *Lai tänav, Kõver tänav; Mere puiestee, Võidu väljak, Must meri, Vaikne ookean, Punane meri.*	**Tänavate ja väljakute nimed ning käänduvad omadussõnad kohanimedes kirjutatakse lahku.** (Tüüp: Võhandu jõgi.)

Sidekriips pärisnimedes.

Näited	Reegel
1. *Lõuna-Eesti, Ida-Euroopa, Põhja-Aafrika, Lääne-Euroopa, Kohtla-Järve, Suure-Jaani, Kesk-Euroopa.* Erandid: *Valgevene, Suurbritannia.*	**Pärisnime juurde kuuluv sõna, ilmakaare nimetus pärisnime ees, samuti kaksikpärisnimi kirjutatakse kokku sidekriipsu abil.** (Tüüp: Lõuna-Eesti.)

Harjutus 138. Kirjuta kõrvuti olevad sõnad kokku või lahku, rühmita tabelina ja lisa igale rühmale vastav tüüp.

Vahe meri, Kaug Ida, Viru tänav, Soome laht, Lääne meri, Balti meri, Valge meri, Uus Meremaa, Kubani maa, Kääpa jõgi, Tütar saar, Hiiu maa, Lasna mägi, Võidu väljak, Tähtvere sovhoos, Kesk Aasia, Väike Maarja, Prantsus maa, Kohtla Järve, Nõmm küla, Jaani linn, Lääne Euroopa, Surnu meri, Põhja Ameerika, Lääne mere maad, Doni maa.

Harjutus 139. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja nimeta tüüp.

1. Sõitsime laevaga üle (Suure väina) ja viibisime päeva (Muhu saarel). Siis istusime autobussi, ületasime (Väikese väina) ja jõudsime (Saare maale). 2. Käisime ka (Sõrve säärel), (Abruka ja Vilsandi saarel). 3. Ta pilk libises kaardil (Lääne Euroopalt) (Kesk Aasiale), sealt (Taga Kaukaasiale) ja (Põhja Aafrikale). 4. (Nõukogude maa) (lõuna piiril) asuvad (vee kogud) on (Kaspia meri) ja (Must meri). 5. (Udeva sovhoosis) on hea (piima kari). 6. Eesti NSV-d piiravad põhja poolt (Soome laht), lääne poolt (Lääne

meri) ja (Riia laht). 7. (Põhja Aasias) on palju suuri jõgesid. 8. Oleme näinud (Püha järve), (Võrts järve) ja (Saad järve), kalu õngitsenud (Ema jõest), (Pedja jõest), (Kasari jõest) ja (Valge jõest). 9. (Kadri oru) rannast on selge ilmaga näha (Paljas saar), (Nais saar), (Aegna saar) ja (Viimsi poolsaar). 10. (Suessi kanal) ühendab (Vahe merd) (Punase merega). 11. Läksime üle (Võidu väljaku) (Pärnu maantee) poole. 12. Matkasime mitu nädalat (Kesk ja Lõuna Eestis).

Harjutus 140. Kirjuta järgnevad sõnad kokku nimetaväliselt, omastaväliselt või kaashäälikuliselt, muutes tarviduse korral sõnade vormi ja asendit teineteise suhtes.

Nõukogude maa, rühm pioneere, pudel tindiga, käik jalutamiseks, aken vagunis, kohtunik-naine, lõplik otsus, praad sealihast, himu lugemiseks, nahast käekott, õuntest supp, pioneeride koosolek, harjutused võimlemiseks, siidist kleit, klaas morsiga, eesriie aknale, kriitika enese kohta.

Harjutus 141. Koosta suuliselt 5 lauset, nii et igas lauses oleks vähemalt kaks või kolm järgnevatest liitsõnadest:

kolhoosiaed, viljapuud, marjapõõsad, koolipink, tindipott, klassitahvel, kaardijalg, sulepea, aknaklaas, laualamp, kirjutuslaud, raamaturiiul, ajaleht, ajakiri, söögilaud.

Harjutus 142. Väljenda (suuliselt) võimalikult paljude liitnimisõnadega, mida me näeme vabrikus, koolis, tänaval, kodus, metsas.

Näidis. *Vabrikus näeme katlamaja, katlaruumi, aurukatelt, katlakütjaid, kütteruumi, kudumissaale, kudumismasinaid, tööriistu, tööinimesi, tööeesrindlasi.*

Harjutus 143. Koosta lauseid teemal *Kui tunnid on lõppenud,* kasutades selles ka järgnevaid sõnu:

klassiruum, koolipink, klassi uks, kooli õu, katseaed, jalgteed, istepink, koolimaja, kooli direktor, õppealajuhataja, lastevanemad, lapsevanem, lapse isa.

e) **Omadussõna ja nimisõna kokku- ja lahkukirjutamine.**

Vaatle näiteid tabeli vasak- ja parempoolses osas.

Lihtsõnad	Liitsõnad
ilus ilm, uus raamat, hoolas õpilane, raske ülesanne;	
suurest linnast, vanale emale, suuri ettevõtteid, väikest meest, suurtest teostest.	*suurlinnast, vanaemale, suurettevõtted, väikemeest, suurteostest.*

Omadussõna kirjutatakse nimisõnast, mille juurde ta kuulub, tavaliselt lahku. (Tüüp: s u u r l i n n.)

Sel juhtumil omadussõna käändub — ühildub oma põhisõnaga käändes ja arvus, näit.: *ilus ilm, ilusa ilma, ilusat ilma, ilusast ilmast, ilusad ilmad* jne.

Kokku kirjutatakse omadussõna sel juhtumil, kui väljendatakse omaette tähendust. (Tüüp: s u u r l i n n.)

Kokkukirjutatavate omadussõnadena esinevad kõige sagedamini sõnad *suur, väike, noor, vana, noorem* ja *vanem.*

Kokkukirjutatuna omadussõna ei käändu, näit.: *suurlinn, suurlinna, suurlinnad, suurlinnade* jne.

Ülesanne. Täienda eespool toodud tabelit omapoolsete näidetega ja kasuta esitatud sõnu lauseis.

Harjutus 144. Kirjuta sobivad esimese ja teise tulba sõnad kokku või lahku ja anna seletus:

suur, väike	päev, kivi
ilus, kallis	puu, linn
magus, hapu	toit, kapsas
noor, vana	mees, tööstus, tööline

Harjutus 145. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Nõnda arutades valmis Antsul ja Jürkal (kaval plaan), kuidas ehitada (maa parandus laenu) abil maja (poe ruumiga) (tee lahkmele), kus on (elav liiklemine). 2. Voki taga seinas ripub (meeste rahva) kampsun, ühe (luu nööbiga) ja kahe (puu pabulaga). 3. «Tere, naabrimees!» hõikas ta läbi (tara lattide) naabrile,

kes istus oma aias valgel (malm jalgadega) pingil. 4. (Maantee kraavi) pervel (vihma mantlil) pikutasid kaks poissi. 5. Nad mõlemad tõmbasid selga (värvi plekkidega) (töö kitlid) nagu (tuukri kestad). 6. Paari kilomeetri kaugusel (järve kaelas) töötas tubli (vesi veski), all alevis aga (tuli uus) (mootor veski). 7. (Töö kotta) tuli noormees sinises (töö pluusis), teretas ja astus väga asjalikult (töö laua) juurde. 8. Oli vilu ja vihmane (aprilli päev). 9. Aga ei aidanud ei kadedus ega (käbade lõikamine) — (vabriku võrgud) olid paremad. 10. (Tellis kivi tükid) ja tolm täitsid ümbrust.

f) Kokkuvõte nimisõnade kokku- ja lahkukirjutamisest.

Kokku järgneva nimisõnaga	Lahku järgnevast nimisõnast
1) täiendsõna nimetavas käändes ja kaashäälikulise tüvega (tüüp: k i r j u t u s l a u d);	nimisõna ainsuse omastavas käändes, mis väljendab kuuluvust, vastates küsimusele *kelle? mille?* (tüüp: v e n n a r a a m a t);
2) täiendsõna ainsuse omastavas käändes, mis väljendab liiki, vastates küsimusele *mis liiki?* (tüüp: p i l d i r a a m a t);	nimisõna ainsuse omastavas, millel on täiend (tüüp: 8. k l a s s i j u h a t a j a);
3) täiendsõna mitmuse omastavas, kui liitsõna väljendab omaette tähendust (tüüp: l a s t e a e d);	harilikult nimisõna mitmuse omastavas (tüüp: m ä g e d e t i p u d);
4) omadussõna, kui kokkukirjutatud sõna väljendab omaette tähendust (tüüp: s u u r l i n n);	omadussõna, mis on täiendiks (tüüp: s u u r l i n n);
5) kohanimed sõnaga *maa* või kui esimene sõna kohanimena ei esine ega käändu (tüüp: E m a j õ g i, N õ u k o g u d e m a a).	üksi pärisnime tähenduses tarvitatav kohanimi, samuti käänduv omadussõna kohanimedes (tüüp: V õ h a n d u j õ g i).

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Millal kirjutatakse kohanimed kokku?
2. Missugused kohanimed kirjutatakse lahku?
3. Millistes kohanimedes tarvitatakse sidekriipsu?
4. Millal kirjutatakse omadussõna järgneva nimisõnaga kokku?
B. 5. Ütle tähestik.
6. Meenuta *h*-ga ja *h*-ta algavaid sõnu, mille kirjutamisel eksitakse.
7. Mis on lisand? Millal eraldatakse lisand komaga, millal mitte?

Harjutus 146. Sea järgnevad kohanimed tähestikulisse järjekorda, märgi ära nende hulgas leiduvad liitkohanimed ja ütle nende kokkukirjutamise tüüp.

Baleaari saared, Kaspia meri, Elevandiluu-rannik, Haabsaare, Atlandi ookean, Ohhoota meri, Capri saar, Hellamaa, Dinaari alpid, Šotimaa, Filipiini saared, Läänemeremaad, Tagalaht, Gröönimaa, Järvesuu, Saadjärv, Palupera küla, Mereküla, Nõmmküla, Uus-Meremaa, Väike-Emajõgi, Ülemjärv.

Harjutus 147. Kirjuta *h* sõna alguses, kui vaja. Võimaluse korral kasuta sõna liitsõna osana ja nimeta kokkukirjutamise reegel.

.. ädal, .. anguma, .. iilid, .. ani, .. ulguma, .. uugama, .. ütt, .. ässitama, .. angeldama, .. äkki, .. arutama, .. eriline, .. ubane, .. õõtsutama, .. unnik.

Harjutus 148. Järgnevaid lauseid lugedes määra lisand. Jälgi lisandi asendit ja eraldamist muust lausest komaga. Leia liitsõnad ja ütle, missugused neist alluvad seni õpitud reegleile.

1. Ott Sakkeus, talupoeg, sõitis läbi asunduse. 2. Rätsepmeister Kiir Paunveres on kuulus oma hea töö ja korralikkuse poolest. 3. Vend Karla käis salapärase näoga ringi. 4. Tema, pai laps, nutab teise pärast veel silmad peast. 5. See on minu esimene tutvus Augustiga, oma tädipojaga. 6. Niisugune teab ka, mis ajalehes «Postimees» seisab. 7. Oled sina Oodo Raupen, Lodijärve lossi peremees, siis kuula, mis selle maa vaba rahva vanemad sinult nõuavad. 8. Ka Madaras läks üles oma tuppa, katusealusesse kambrisse. 9. Tuli isa ühes Illimariga, tuli tädi Liisa ja tuli vend Karla. 10. See oli vabriku laohoidja Vardja, väike kortsuspalgeline, heasüdamlik vanamees. 11. Illit, oma tütart, ta ei puuduta sugugi. 12. Nõnda sai ka perenaine Mari Jaagupi õnnest teada. 13. Olen seda pealegi õndsale vennale Peetrile enne surma tõotanud. 14. Lasteajalehes «Säde» on rohkesti illustratsioone.

Harjutus 149. Moodusta antud sõnapaaridest liitnimisõnu.

Riist sõitmiseks, nöörist redel, leht raamatust, marss tervituseks, supp klimpidega, tung elada, klaasist anum, põldu kündma, koorem liiva, himu lugemiseks, metsik õunapuu, kaproonist sukad, võetakse kartuleid, kuhi heinu, vagun suitsetamiseks, killuke klaasi, katse elustada, soomustatud laev, ajab asju, suhkur tükkidena, hoiab lapsi, parv linde, supp õuntest.

Harjutus 150. Kirjuta järgnevates sõnarühmades sõnad kokku või lahku, kasutades vajaduse korral «Õigekeelsuse sõnaraamatut».

Masina tehas, uus rahva saadik, selle tehase direktor, kaadri osakond, hüdro elektri jaam, Must meri, ette võtte kollektiiv, telegraafi agentuur, Puškini lapse iga, põllu töö masin, meie aasta plaan, seitseaastaku esimese aasta plaan, täitev komitee, ameti ühing, nafta tööstus, Püha järv, Atlandi ookean, õuna keedis, talve hoo aeg, suur jõu kulu, rukki leib, teaduste akadeemia, kuuse mets, sõna võtjad, kaadri kasvatamine, õppe töö, kasulik töö, õppe aasta, vene nais koor, päeva töö, kerge tööstus, remondi töö koda, õnnelik noorsugu, õmblus toode, koos olek, kooli aasta, õppe veerand, rahva haridus, laia tarbe kaup.

Harjutus 151. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja põhjenda.

1. (Rüütli lastel) olid (sõidu loomadeks) tasased, (taltsad hobused). 2. Ta istus (laua hunniku) otsas. 3. (Vahi torni august) pistis (värava vaht) oma nina välja. 4. (Vana mees) oli sügav (looduse tundja), kes (metsa rohtude) (parandavat väge) kasutada mõistis. (*E. Bornhöhe.*) 5. Mõtlesin omadele (mängu asjadele) ja jälle käis südamest (hale vool) läbi. (*E. Vilde.*) 6. (Põrgu põhja) (pere naine) istus heledal (päikese paistel) (toa ukse) ees pakul ja vaatas, kuidas (kassi poeg) piima limpsis. 7. Vana Jürka ise, see (Põrgu põhja) uus (Vana pagan), tuli metsast (puu kandamiga) — teivastega, sest (õue aiad) oli risakil maas ja nõudsid kohendamist. 8. Esiteks tõi ta paar (selja täit) (tule puid), siis asus (tarbe puude) kandmisele. 9. Ei ühele (lehma kiitsakale), (lamba tallele) ja (kassi pojale) või karjast pidada, nälga jääd nõnda. (*A. H. Tammsaare.*) 10. Juba kulda särab (vahtra lehis).

Varsti punetavad (haava puud). Tuhandesse värvi ennast ehib ilus, külluslik (septembri kuu).

4. ARVSÕNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE.

Meenuta arvude kirjutamist sõnadega ja tee vastavad järeldused.

15 — *viisteist e. viisteistkümmend*
15., XV — *viieteistkümnes*
20 — *kakskümmend*
20., XX — *kahekümnes*
900 — *üheksasada*
900., CM — *üheksasajas*

-teist, -kümmend, -sada kirjutatakse eelneva arvsõnaga kokku.

25 — *kakskümmend viis*
25., XXV — *kahekümne viies*
3000 — *kolm tuhat*
3000. — *kolme tuhandes*
2 000 000 — *kaks miljonit*
3 000 101 — *kolm miljonit sada üks*

Ühelised, tuhanded ja miljonid kirjutatakse eelnevast arvsõnast lahku.

Jälgi sõnade **mitu, mõni** ja **paar** kokku- ja lahkukirjutamist.

mitukümmend	*mitu tuhat*
mõnikümmend	*mõni tuhat*
paarkümmend	*paar tuhat*
mitusada	*mitu miljonit*
paarsada	*paar miljonit*

Sõnad **mitu, mõni** ja **paar** kirjutatakse järgnevate **kümnete** ja **sadadega kokku** ning **tuhandetest** ja **miljonitest lahku.**

Jälgi murdarvude kirjutamist.

$^{3}/_{15}$ — *kolm viieteistkümnendikku*

$^{58}/_{375}$ — *viiskümmend kaheksa kolmesaja seitsmekümne viiendikku.*

Nii murru lugejas kui ka nimetajas kirjutatakse arvsõnad kokku või lahku vastavalt täisarvude kohta kehtivaile reegleile. Too lisanäiteid!

Harjutus 152. Kirjuta järgmised arvud sõnadega: 28, 45, 265, 387, 998, 101, 45 285., 1001., 187 429, 3 000 001., 10 475 281, 75 234.

Harjutus 153. Kirjuta arvud sõnadega ja sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

Naiste osast (Nõukogude maal) (rahva loenduse) andmeil.

(Ühiskondlikus tootmises) töötas 47 600 000 naist, nende hulgast üle 13 000 (tööstus ette võtete direktoritena), (pea inseneridena) või nende (ase täitjatena). Teaduslike (töötajate hulgas) on ligi 129 000 naist, s. o. 36% teadlaste (üld arvust). Ligi 30 000 on (teaduste doktori) või (kandidaadi kraad).

NSV Liidu Kirjanike Liitu kuulub 643 (nais kirjanikku), Ajakirjanike Liitu 3426 (nais ajakirjanikku), Arhitektide Liitu 2239 (nais arhitekti), Kunstnike Liitu 1980 (nais kunstnikku) ja Heliloojate Liitu 187 (nais heli loojat) ja (muusika teadlast). Meie maal on 1 328 000 (nais õpetajat), s. o. 70% kogu (õpetajate arvust). (Tervis hoiu), (keha kultuuri) ja (sotsiaal kindlustuse) alal töötab aga 2 900 000 naist; sealhulgas 300 000 nendest tegeleb arstidena, mis moodustab 75% (arstide arvust).

76 naisele on antud Nõukogude Liidu kangelase ja 2874 naisele (sotsialistliku töö kangelase) nimetus. Nõukogude naisi on autasustatud 1 143 898 ordeni ja medaliga.

Harjutus 154. Koosta arve summale 73 rubla ja kviitung summale 382 rubla.

5. OMADUSSÕNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE.

a) Nimisõna kokkukirjutamine omadussõnaga.

Jälgi järgnevate sõnade liitumist:
lumi + valge — *lumivalge* (valge kui lumi)
välk + kiire — *välkkiire* (kiire kui välk)
päev + selge — *päevselge* (selge kui päev)
veri + vaene — *verevaene* (vere poolest vaene)
vili + rikas — *viljarikas* (vilja poolest rikas)
tuli + kindel — *tulekindel* (tule suhtes kindel)
lõök + valmis — *löögivalmis* (löögi suhtes valmis)

Nimetavas käändes olev nimisõna omadussõnaga kokkukirjutatuna väljendab **eset**, millega võrreldakse põhisõnas märgitud omadust (*peegelsile* — sile kui peegel). Omastavas käändes olev nimisõna omadussõnaga kokkukirjutatuna väljendab suhet (vastates küsimusele *mille poolest? mille suhtes?*, näit. *veerikas* — vee poolest rikas, *tuleohtlik* — tule suhtes ohtlik).

b) Käändsõna kokkukirjutamine *line-* ja *ne*-liitelise omadussõnaga.

Vaatle järgnevaid näiteid ja tee vajalik järeldus.

linnade vahel	*linnadevaheline*
kilomeeter lai	*kilomeetrilaiune*
meeter pikk	*meetripikkune*
sügava mõttega	*sügavamõtteline*
heledate juustega	*heledajuukseline*
Kreutzwaldi ajal	*Kreutzwaldi-aegne*
Puškini nimi	*Puškini-nimeline*

***line-* või *ne*-liiteline omadussõna kirjutatakse eelneva käändsõnaga kokku** (*teravaotsaline*). Kui täiendsõnaks on päris-nimi, kirjutatakse see kokku sidekriipsu abil (*Vilde-aegne*). (Tüüp: linnadevaheline.)

Tähele panna!

kilomeetrilaiune	kahe kilomeetri laiune
meetrikõrgune	kolme meetri kõrgune
Koidula-aegne	Lydia Koidula aegne
Kingissepa-nimeline	V. Kingissepa nimeline

***ne-* või *line*-liiteline omadussõna kirjutatakse lahku käändsõnast, millel on täiend.** Täiendiks võib olla ka eesnimi või nimetäht.

Harjutus 155. Moodusta liitomadussõnu järgnevates sõnarühmades esinevatest sõnadest ja kasuta neid lauseis.

Hall kui vesi, paljudest rahvustest koosnev, suhted riikide vahel, esimest korda tulek, enne tähtaega, kollane kui kuld, Kalevipoja nimega kolhoos, terava mõttega, kerge kui õhk, tumedate silmadega, tule suhtes kindel, meeter kõrge aed, tõmbi otsaga, mere taga asuv, Koidula ajal toimunud sündmus, E. Vilde nimega instituut, vee poolest vaene.

Harjutus 156. Leia 5 kolhoosi nimetust, milles esineks sõna *nimeline.*

Harjutus 157. Muuda antud sõnarühmas viimane sõna *ne-* või *line*-liiteliseks omadussõnaks ja kirjuta tarbe korral kokku.

Kalinini nimi, 300 meetrit sügav, väike kasv, 3 kilomeetrit pikk, suur tera, rohekat värvi, hea süda, E. Vilde aeg, kolm kg raske, hea tahe, 2 meetrit lai, viis vaatust, neli astet, V. I. Lenini nimi.

c) Omadussõna kokkukirjutamine omadussõnaga.

Tutvu järgnevate liitomadussõnade tekkimisega:

hele ja ühtlasi sinine	helesinine
magus ja ühtlasi hapu	magushapu
hiline ja ühtlasi õhtune	hilisõhtune
kultuuriline ja ühtlasi kasvatuslik	kultuurilis-kasvatuslik

Kokkukuuluvad omadussõnad liidetakse nimetavaliselt või kaashäälikuliselt.

d) Arvsõna kokkukirjutamine omadussõnaga.

Leia reeglid järgnevate arvsõnade kokku- või lahkukirjutamise kohta *ne-* või *line*-liitelise omadussõnaga.

kümnerublaline	*10-rublaline*	kahekümne viie rublaline
kolmekümnekraadine	*30-kraadine*	kolmekümne kolme kraadine
viiesajakilomeetrine	*500-kilomeetrine*	viiesaja viie kilomeetrine

line- või *ne*-liiteline omadussõna kirjutatakse

a) eelneva liht- või liitarvsõnaga kokku,
b) eelneva numbriga kokku sidekriipsu abil,
c) eelnevast mitmesõnalisest arvsõnast lahku.

Pane tähele! Omadussõna kirjutatakse alati **kokku** juurdekuuluva sõnaga, millel pole laiendit.

Harjutus 158. Moodusta liitomadussõnu, võttes esimesest tulbast täiend- ja teisest sobiva põhisõna.

tee, esma, kilomeetri, torni	hapu, õhtune, pikkune, kasvuline,
selle, linnade, tumeda,	nimeline, vaheline, värviline,
reede, magus, pika	kõrgune, äärne, välteline

Harjutus 159. Tarvita sobivat omadussõna seoses järgnevate arvsõnadega, kirjutades selle kokku või lahku, nagu nõutav.

3, viis, neliteist, 35, nelisada, kaks tuhat, 438, 7, kakskümmend kolm, kakssada viisteist, 15 480, 1 150 000, seitse miljonit.

N ä i d i s: *3-päevane, viienädalane.*

Harjutus 160. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja põhjenda.

1. Meie kooli (pioneeri malev) abistab (V. Kingissepa nimelist kolhoosi) (kevad töödel). 2. (Koolide vahelises) (võrk palli võistluses) tulid esikohale (hele rohelises) dressis esinenud Kahala (kooli õpilased). 3. (Mardi õde) käib (Jaan Tombi nimelise) (Kultuuri palee) (rahva tantsu rühmas), kus õpitakse ka (vennas vaba riikide) (rahvaste tantse). 4. (Mitšurini nimelises) kolhoosis on (kahe korruseline) (rahva maja). 5. Adila (kooli aias) kasvatatakse (katse lappidel) (mitme suguseid) (kõrs ja juur vilju). 6. (Paide rajooni) (Kingissepa nimelise) kolhoosi (puhta tõuliste) lehmade (piima and) ulatub (kuue tuhande kilogrammini) aastas. 7. Antsu (vanem vend) on sõitnud (mere mehena) (reisijate laeval) ja oskab peale oma (ema keele) veel (vene keelt), (inglise keelt) ja pisut (saksa keelt).

Harjutus 161. Toimi nagu eelmises harjutuseski.

1. Ta toob (raamatu kogust) lugemiseks (mitme saja leheküljelisi) (vene ja inglise keelseid) raamatuid. 2. (Nõukogude maa) eri piirkondades on väga erinev (õhu soojus): sel ajal kui (põhja poolsetes) kohtades valitseb (30 kraadine pakane), on (Kesk-Aasia) ja (Taga Kaukaasia) (vaba riikides) (15—20 kraadi) sooja. 3. (Kirju tiivalised) liblikad lendlesid (roosa õieliste) kibuvitsade ja (tume punaste) (roosi õite) ümber. 4. (Viieteistkümne päevasel) (auto matkal) läbisid meie (kooli töötajad) peaaegu (1750 kilomeetrit). 5. (Tumeda värvilised) (akna eesriided) ei lasknud (vara hommikust) (päikese valgust) (söögi tuppa). 6. Palka maksti (25, 10 ja 5 rublaste) rahadega.

Harjutus 162. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Vallgreni suu (vesi hallis) (habeme metsas) maigutas. 2. (Hõre kollakas) (valguse ribake) tikub tuhmist, (jää hallist) (hüti silmakesest) välja. 3. Imestades vaatasid (kohtu mehed) ja opman (kohtu toa) ukse ees, kuidas (noor härra) (tüki aega) (talu poisiga) nagu (oma sugusega) kõneles. 4. Siis oli ometi midagi (selle sarnast) ilmsi olemas, millest Tõhu Andres nii palju teadis jutustada: (mets haldjatest), (muru neidudest), näkkidest, kes kõik vaeseid (karja poisse) (kuninga lossidesse) juhatasid ja nad (kuninga väimeesteks) tegid. 5. See saar on ainult (mõni sada sammu) pikk, (looga sarnane) (liiva seljandik) soo sees. 6. Seal nad istusid kõik (söögi laua) ääres: (pere mees) Jaan, tema Iba, (risti nimega) Eeva, ja (vana poolne) peremehe (pool tädi) Kadri, vana Mihkli (pool õde). 7. Kuid Andres oli küllalt (takti tundeline) (pere konna pea) ega andnud poisile õigust. 8. Kui ta ärkas, oli ta kõht tühi ja ta läks (söögi tuppa), kus aurasid (rasvased toidud) ja seisid vaasid (mitme suguse) (puu viljaga). 9. Tõnis oli (kaheteist kümne aastase) (poisi põnnina) merele läinud. 10. Randa sõitis (mootor rattal) suur (valge päine), tursunud näo ja (kala silmadega) saksa (all ohvitser). 11. Pikkamisi tekkis (põhja kaldale) lai kuldne riba — (õhtuse päikese helk). 12. Mäed oigasid ja kõrged (sileda tüvelised) paplid lainetasid nagu (õle kõrred). 13. Miks märkis ta oma (soovi avalduses), et on alles (seitsmeteist kümne aastane)?

KORDAMISEKS.
(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Missugused arvsõnad kirjutatakse kokku, millised lahku?
2. Kuidas kirjutatakse *ne-* ja *line*-liiteline omadussõna eelneva nimisõnaga? eelneva pärisnimega? eelneva arvsõnaga? eelneva arvuga?
3. Milliste sõnadega kirjutatakse omadussõna alati kokku?
B. 4. Ütle sõnaliigid.
5. Meenuta tähtsamaid koha-, aja- ja hulgamääruse tarvitamise juhtusid.
6. Kuidas eraldatakse ametinimetus oma põhisõnast?

Harjutus 163. Pane lausete lugemisel koha-, aja- ja hulgamäärus õigesse käändesse. Sõrendatult trükitud sõnad märgi välja kokku- või lahkukirjutatuna ja ütle põhjendus.

1. Minu p i n g i n a a b e r elab (K u n d e r i t ä n a v). 2. E. V i l d e n i m e l i s e s kolhoosis töötasime (k o g u n ä d a l). 3. Käisime v a n a e m a g a sageli koos (t u r g). 4. Vello on sün-

dinud (septembri kuu). 5. Traktoristid töötasid (kogu päev). 6. Gruppide vaheline võistlus kestis (terve nädal). 7. C. R. Jakobson sündis (tuhat kaheksasada neli kümmend üks) aastal. 8. «Võidu» kolhoosi juhatus tegi selle otsuse (möödunud nädal). 9. Maratoni jooksjad jõudsid tagasi (kell 12 aeg). 10. (Läinud kuu) käisime kangelas linnas Leningradis. 11. Lutsu kala kaalus (üks kilogramm).

Harjutus 164. Vali vasakpoolses tulbas olevatele põhiosadele parempoolsest tulbast sobiv ametinime märkiv lisand ja moodusta neist laused, nii et lisand esineks kord põhisõna ees, kord järel. Nimeta liitsõnu, rühmita need ja põhjenda kokkukirjutamist.

1. T. Kuusik	eesti maalikunstnik
2. A. Hint	meie silmapaistvamaid heliloojaid
3. D. Vaarandi	kuulus ooperilaulja
4. E. Kapp	eesti naisluuletaja
5. E. Okas	tuntud eesti romaanikirjanik

Näidis. Tuntud eesti **koorijuht** G. Ernesaks on ka silmapaistev helilooja. G. Ernesaks, tuntud eesti **koorijuht**, on ka silmapaistev helilooja.

Harjutus 165. Nimeta puuduvad kirjavahemärgid ja nende tarvitamise põhjus (lauseliik). Leia liitsõnad ja nimeta nende tüübid.

Nõukogude rahvas ehitab kommunismi Sellest hiiglaslikust ehitustööst võtavad osa kõik rahvad kes elavad meie suurel kodumaal Kommunismi ehitavate rahvaste vahelise suhtlemise keeleks on vene keel Vene keeles vahetavad Nõukogude rahvad oma mõtteid Venelane ja eestlane ukrainlane valgevenelane kasahh ja grusiinlane usbekk ja lätlane tatarlane ja leedulane võivad edukalt lahendada mitmesuguseid küsimusi tänu sellele et nad oskavad vene keelt mis on kommunismi ehitava maa suhtlemise keel Kommunismiehitaja ei tule toime oma suurte ülesannetega ilma teaduseta Koolis õpivadki meie noored teaduste aluseid Nõukogude teadus kasutades kõike väärtuslikku mida on andnud vene teadus on jõudnud juhtivale kohale maailmas. Kuidas saab omandada teaduse saavutuste tippe vene keelt oskamata Seepärast on vajalik et tunneksime vene keelt põhjalikult

Me nõustume värssidega mis kirjutas suur nõukogude poeet Vladimir Majakovski kes ütles

Kui oleksin neeger ma
vanemas eas
ka siis
ma ei puhkaks seni
kui vene keel selge on
kuna ma tean
seda keelt
on rääkinud Lenin

Kui me saame aru vene keele tähtsusest siis ei karda me raskusi tema omandamisel sest teadlik suhtumine mistahes ülesandesse kergendab ja kiirendab selle lahendamist.

Harjutus 166. Kirjuta oma kirjandist välja mõni katkend, kus kasuta korduvate sõnatüvede asemel sünonüüme.

6. TEGUSÕNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE.

Korda tegusõnade käändelisi ja pöördelisi vorme!

Harjutus 167. Leia järgnevast tekstist tegusõnad ja määra suuliselt nende vorm (pöördelistel vormidel — tegumood, kõneviis, aeg ja pööre; käändelistel vormidel — vormi nimetus).

Jah, tõsi, kui nüüd teisedki ruttasid vaatama, siis nägid nad, et Meelisel on õigus: toredad saledate kaartega laevad purjetasid jõgepidi üles. Kõigil neil olid ülespoole painutatud käilaotsad välja voolitud, kujutades endast lohede, hobuste, huntide ja igasuguste muude elukate päid, milledel olid enamasti valged irvhambad suus. Purjed olid aga tuulest kumeraks punsunud otsekui täispuhutud põied ja need viisidki neid kiiresti edasi. Kõik laevapardad olid ehitud saarlaste ümmarguste kilpidega, mis olid härjanahaga kaetud ja naastutatud vasega. Nende laevaparraste küljes ridastikku kilpide tagant paistsid aga meeste pead, mida katsid rauaga vitsutatud nahkmütsid.

«Kes need meresõitjad on, kust nad tulevad?» pärisid poisikesed ärevalt.

«Küllap see on vaenuvägi, egas muidu löödaks kloostris hädakella,» arvas Meelis.

«Kuigi on vaenuvägi, aga kustpoolt ta peaks tulema?»

«Eks te kuula nende laulu, kas siis sõnadest ei tunne?» lausus Meelis, vahtides ise kogu aja mere poole.

Ja tõsi, nüüd kuulsid ka teised, kuidas mehed tuule soikudes hakkasid mõladele surudes laulma.

(E. Kippel.)

Harjutus 168. Missugused järgnevaist sõnadest on abimäärsõnad: *häsi, metsa, juurde* (tulema), *ümber* (kujundama), *ära, eile, kiiresti, kaasa, üles, ette, varsti, linna, kaugelt, alla* (kirjutama), *ääres, mööda* (sõitma), *välja, vastu, uuesti, täna.*

Vaatle, millal kirjutatakse tegusõnad abimäärsõnadega kokku, kunas sellest lahku.

Kokku	Lahku
1. *ärasõitev, mahakukkuv, väljavõetav* *v-* **ja** *tav-***kesksõna** (vastab küsimusele *missugune?*)	(kui rong) *ära sõidab,* (mis) *maha kukkus,* (kes) *välja võtaks; ära sõitma, ära sõites, maha kukkumas, maha kukkumast* **pöördelised vormid ja tegevusnimed** (vastates küsimusele *mida teeb? mida tegi? mida teeks? mida teha? mida tegema?* jne.)
2. *ärasõitnud* (rong), *ärasõidetud* (maa), *mahakukkunud* (käbi), *väljavõetud* (tõend), *ärasõitmata* (rong), *väljavõtmata* (tõend), *mahakukkumata* (käbi) *nud-* **ja** *tud-***kesksõna ning** *mata-***vorm omadussõnalise täiendina** (vastab küsimusele *missugune?*)	(rong) *oli ära sõitnud, on ära sõidetud, olevat maha kukkunud, oleks välja võetud* *nud-* **ja** *tud-***kesksõna öeldise osana ning** *mata-***vorm öeldise laiendina,** s. t. määrusena (vastab küsimusele *mida teinud? mida tehtud? mida tegemata?*)

1. *v*-kesksõna — alati kokku;
2. pöördelised vormid ja tegevusnimed — alati lahku;
3. *nud*- ja *tud*-kesksõna ning *mata*-vorm
   a) omadussõnalise täiendina kokku;
   b) öeldise osana või öeldise laiendina lahku.

Harjutus 169. Moodusta ühendtegusõna sõnadest *lugema, tegema, nägema, vaatama, kuulama, rääkima, maksma, saatma* ning esita igaühest üks kokku- ja üks lahkukirjutatav vorm.

Näidis.

üle	lugema	*luges üle, üleloetud* (sedelid)
ära		*loeb ära, äraloetud* (kanad)
läbi		*on läbi lugenud, läbiloetud* (raamat)
ette		*oli ette lugenud, etteloetud* (luuletus)

Harjutus 170. A. Põhjenda, miks kirjutatakse kokku või lahku (põhjendamisel nimeta tegusõna vorm):

tagasi hoidma, tagasihoidev, tagasihoitud (naer), edasi minna, edasi minnes, (on) vastu tulnud, ettenägemata (põhjusel), alla tulemas, (oleks) alla tulnud, ümber hulkudes, tagasi pöörduma, laialivalguv, tähelepandav, (kes) tähele pani, meeldejäävad, (on) meelde jäänud, meeldejäänud (sündmus), aru saades, arusaadav, kokkukorjatud (käbid), ära kirjutamast, üles ronimas.

B. Koosta lauseid, milles oleks tarvitatud järgnevaid ühendtegusõnu kokku- ja lahkukirjutatult:

kaasa aitama, järele andma; edasi viima, ette valmistama, välja sõitma, läbi võtma.

Harjutus 171. Sulgudes olevad sõnad kirjuta kokku või lahku ja anna vastav seletus.

1. Mait oli suure kala (kinni püüdnud). 2. (Kinni püütud) kala oli kotis. 3. Mäest (alla lastes) tundsid lapsed rõõmu. 4. Ehitajad loopisid (lahti kangutatud) kive eemale. 5. Kolhoosi noor hobune oli (lahti pääsenud). 6. Esimees ruttas (lahti pääsenud) hobust (kinni püüdma). 7. (Ette võetud) töö tuleb (lõpule viia). 8. (Ära sõites) ära unusta raamatuid (kaasa võtmast). 9. Eesriided olid (alla lastud). 10. (Alla lastud) eesriiete vahelt oli (sisse pugenud) päikesekiir. 11. Puu oli tormis (maha murdunud). 12. Metsas (ümber vaadates) nägime tormis (maha murdunud) puid. 13. Lugesime koosoleku poolt (vastu võetud) otsust.

Vaatle, millal ühendverb tekib, millal mitte.

Määrsõna on ühendtegusõna osaks	Määr- või käändsõna ei ole ühendtegusõna osaks
üles kirjutama	*hästi kirjutama*
üleskirjutatud (laul)	*hästi kirjutatud* (töö)
läbi mõtlema	*sügavalt mõtlema*
läbimõeldud (samm)	*sügavalt mõtlev* (mees)
üles ehitamast	*kiiresti ehitama*
ülesehitav (töö)	*kiiresti ehitav* (ettevõte)
ülelubjatud (lagi)	*valgeks lubjatud* (lagi)
ette lugema	*lehte lugema*
ettelugev (õpilane)	*lehte lugev* (tööline)
maha murdma	*puid murdma*
mahamurdunud (puu)	*puid murdev* (tuul)

Toodud näidetest selgub, et ühendtegusõna osaks ei ole mitte igasugused määrsõnad, vaid sellised, mis ei vasta omaette küsimusele, s. t. ei ole lauseliikmeks. Nii moodustavad ühendtegusõna osa sellised a b i m ä ä r s õ n a d nagu *alla, üles, läbi, ette, peale, mööda, juurde, ära, külge, maha* jt., kuna aja- ja viisimäärsõnad tavaliselt ühendtegusõnasse ei kuulu.

Näiteks *alla heitma, allaheidetud, peale panema, pealepandud, mööda minema, möödaminev, juurde maksma, juurdemakstav, ära kirjutama, ärakirjutatud* (luuletus), *külge kleepima, külgekleebitud* (plakat) on ühendtegusõnad; *ilusasti* (kuidas?) *panema, ilusasti pandud, kuhugi* (kuhu?) *minema, kuhugi minev, kiiresti* (kuidas?) *töötama, palju* (kui palju?) *maksma* jne. ei ole ühendtegusõnad, sest m ä ä r s õ n a d v a s t a v a d s i i n o m a e t t e k ü s i m u s e l e. Ka käändsõnad ei kuulu samal põhjusel ühendtegusõnasse, näit. *linna sõitev, raha maksev, roheliseks värvitud.*

Harjutus 172. Otsusta küsimuse järgi, missugused esimeses rühmas olevad määrsõnad moodustavad ühendtegusõna teises rühmas antud sõnadega, missugused mitte.

ümber, hästi	käima, võtma
ette, eemale	minema, andma
sisse, maha	lugema, arvama
palju, lahti	tegema, mõtlema
üle, kusagil	sööma, tooma

Harjutus 173. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja rühmita vastavalt näidisele.

(Kiitust vääriv) noormees, (väljast kostvad) hääled, (sisse tulles) õuest, (sisse astunud) külaline, (linnast tulnud) esimees, (kaugelt toodud) kingitus, (välja sõitvad) ekskursandid, (läbi vaadatud) artikkel, (ära toodud) raamatud, (alla veerev) lumepall, (mööda minev) rutt, (üle kallaste tõusnud) vesi, (portfelli kandev) seltsimees, (hästi ehitatud) hoone, see tool on (kokku käiv), (kokku käiv) tool, (uuesti ehitatud) sild, küsimus oli (üles kerkinud), äsja (üles kerkinud) küsimus, rongilt (maha minnes), jäi (maha minemata).

Näidis.	Lahku	Kokku
	mööda sõitma	*möödasõitev*

Harjutus 174. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Kui Villem Luik oli oma (lahkumis kurbusest) (võitu saanud), hakkas ta vagunis (talu pojaliku) (uudis himuga) kõike vaatlema, mis talle (silma puutus). 2. (Tume sinine) (taeva võlv) oli (täis külvatud) hõbedasi (naela päid). 3. (Koli kambrist) (juustesse jäänud) tolmune (ämbliku võrk) näis nagu hunnikukene halli tuhka. 4. Kui ta venna ja (venna poja) seltsist nii äkitselt ja salaja oli (eemale pugenud), jäi ta (ees kotta) seisma. 5. Minu terve vara oli ainult mu (enese tehtud) värvimata (puu labidas), (aedniku poisi) sepitsetud pisike vanker... ning jälle mu (enese valmistatud) (vee virts) (hein putkest). 6. Ta tundis enese korraga (maha tallatud), kihelkonna ees (naeruks tehtud) olevat. 7. Nad astusid vanast jahedast, madalale (alla vajunud) laega (kivi hoonest) välja sooja kätte, kõrge pärna (läbi paistva) (varju alla). 8. Tee viis (lohakile jäänud) mõisa avarasse õue. 9. Ühes (maha jäetud) paigas tuli (mööda sõita) (umbrohtu kasvanud) aiaga ja (sisse vajunud) kaevuga talu (kivi varemeist). 10. Hakkas (edasi liikuma) ka ekskavaator. 11. (Teras kilbi) ees mulda (üles paisates) kargas raske (kivi mürakas) maast välja. 12. «Ma arvan, vana Martin on (tagasi tulnud),» lausus ta valjusti, toksides vastu (hunnikusse laotud) (laua virna). 13. Kogu aeg polnud (nähtavale ilmunud) ainustki (luure lennukit).

Harjutus 175. Koosta lühitöö teemal *Tunnis,* milles esineksid järgnevad sõnad kokku- või lahkukirjutatult:

sisse astuma, püsti tõusma, järele vaatama, välja kutsuma,

hästi vastama, ette ütlema, kokku võtma, aru saama, üles kirjutama, korrale kutsuma, hinnet saama jt.

Vaatle järgnevaid tegusõnadest tuletatud liitnimisõnu ja liitomadussõnu.

ette kandma — *ettekandja, ettekandmine, ettekanne;*
sisse tulema — *sissetulek, sissetulija, sissetulemine;*
peale tungima — *pealetung, pealetungimine, pealetungija;*
kokku tulema — *kokkutulek, kokkutulijad, kokkutulemine;*
kokku võtma — *kokkuvõtlik;*
tähele panema — *tähelepanelik.*

Tegusõnadest tuletatud nimi- ja omadussõnad kirjutatakse abimäärsõnaga **kokku.**

Harjutus 176. Moodusta liitnimisõnu ja liitomadussõnu järgnevaist ühendtegusõnadest:

ära ütlema, välja maksma, kinni pidama, välja minema, aru saama, vastu võtma, tagasi tulema, alla kirjutama, ära viima, eel käima, juures olema.

Harjutus 177. Kas järgnevad sõnad kirjutatakse kokku või lahku? Kokkukirjutatavad kirjuta välja vastavalt kahte liiki:

läbiloetud (raamat) *läbilugemine*

oli välja toonud, vastu võetud otsused, välja õmmeldud muster, edasi tormamisest, üles antud õppetükkidesse, ette ütlemisega, maha jäänud sõbrad, veega täidetud, läbi murdmiseks, laagrisse saabunud, kätte maksta, alla tulemine, ära minnes, kooli tulles, olid sisse seatud, pooleli jätmine, kuivale veetud paat, jõkke varisenud puu, valgeks värvitud sein, aru saada, alla tulemine, taga ajama, ümber riietudes, olen läbi lugenud, läbi viimiseks, välja õpetatud koer, vette visatud kepp, kinni jäämine, tummalt vaikiv mets, ära lubamisest, hästi tehtud töö, käsitsi kirjutatud töö, sisse toomist, kokku panemisega, meelde jäävamad, tuledes särav linn, edasi arenemist, olid kokku löödud, oli ära võetud, esile toomiseks, saaki otsivad kullid, ette valmistamiseks, välja andmist, kätte toimetamiseks, on läbi mõeldud, edasi arendamist, tähele panemata, kõiki nakatav usk, kokku puutumist, üle jõu käiv töö, on välja ehitamisel, ümber kujuneda, on ette valmistamata.

Harjutus 178. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja ütle reegel.

1. Kogu (kolhoosi jõud) oli rakendatud kiireks (vilja koristamiseks). 2. Laudas oli ka (ripp raud tee) ning talitajate poolt on (sisse seatud) kindel (päeva režiim). 3. Esimees oli (osa võtnud) paljudest lahingutest. 4. Eriti palju on tal (kokku puutumist) oma (võitlus kaaslastega) töö juures. 5. Nende eesmärk on (üles ehitada) kommunism. 6. Siis ehk ometi hakkavad ka õpilased sellest (aru saama). 7. Üks orjusaegseist töödest oli (käsi kivi) (ringi ajamine). 8. Teisipäevane päev kulus asjade (kokku panemiseks). 9. Pärast tunnistuste pidulikku (kätte andmist) andis direktor meie klassi (sanitaar rühmale) üle (au kirjad). 10. Kohe (sisse käigu) kõrval asetses suur (valgeks lubjatud) ahi. 11. Seal oli (välja pandud) (vana aegseid) püsse, püstoleid ja mõõku. 12. Poiss tahtis (välja uurida), kus on saarma (elutsemis koht). 13. Meie (klassi esindajal) olid (tähele pandavad) (organisaatori võimed). 14. (Alla tulla) oli muidugi kergem kui (üles ronida), kuid (see kordne) (alla tulemine) oli (kõige raskem).

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Nimeta tegusõna käändelised vormid!
2. Mida võid öelda tegevusnimede ja pöördeliste vormide kokku- ja lahkukirjutamisest?
3. Millal kirjutatakse kesksõnad kokku, millal lahku?
4. Kuidas kirjutatakse teonimisõnad?
5. Millistest sõnadest kirjutatakse tegusõnad alati lahku?
B. 6. Kuidas moodustatakse tegijanimi *e*-tüvelistest tegusõnadest?
7. Millal tarvitatakse *line-*, millal *lik*-liidet?
8. Tuleta meelde sõnade kokku- ja lahkukirjutamise üldisi põhimõtteid.

Harjutus 179. Moodusta tegijanimi järgnevaist tegusõnadest ja ütle vastava põhisõnaga liitsõnu:

tulema, pakkima, pesema, olema, pugema, nägema, kraapima, käskima, surema, norima.

Näidis: *siiatulija, ülestulija, allatulija, äratulijad, sissetulijad, väljatulijad.*

Harjutus 180. Liida järgnevaile tüvedele *-line* või *-lik:*
ühiskond, muinasjutt, kirg, riik, oks, rahvas, õde, vend, kunst.

Harjutus 181. Loe järgnevad laused läbi ja nimeta kriitiliste sõnade juures nende kokku- või lahkukirjutamise põhjus.

1. Need olid toredad ja meeldejäävad oktoobripühad. 2. Noore teadusejüngri maailm koosnes nüüd õpingutest, teadmisjanust, edasitormamisest. 3. Külanõukogu korraldab kodanike sisse- ja väljaregistreerimist. 4. Surnumere ja Kaspia mere pind on allpool ookeanide pinda. 5. Eespool nimetatud ratsionaliseerimisettepanekuid arvestades peaks kahe vabriku vahelise sotsialistliku võistluse võitma meie käitis. 6. Raja pikkus maratonijooksus on nelikümmend kaks tuhat ükssada üheksakümmend viis meetrit. 7. Meie pioneeriorganisatsioon korraldas rea huvitavasisulisi koondusi. 8. Jalutasime Pikalt tänavalt Mere puiestee kaudu Võidu väljakule. 9. Teedeäärsed puud ja põõsad olid maanteetolmuga kaetud. 10. Udeva sovhoos tuli teises kvartalis üleliidulises sovhoosidevahelises sotsialistlikus võistluses esikohale ning võitis rändpunalipu ja rahalise preemia. 11. Igal pool valitses vaikus, ainult telefonitraatidel istusid suitsupääsukesed ja vidistasid elavalt, valmistudes rännakuks Lõuna-Aafrikasse. 12. Veetsin niisama aega ja käisin rajooni koolide isetegevuse ülevaatusel. 13. Arvo haaras klassikaaslase käest kinni ja hakkas teda mustasõstrapõõsaste poole tirima. 14. Ekskursioonipäevad olid väga muljeterikkad. 15. NSV Liit hakkab sotsialismimaadesse eksportima rohkem musta ja värvilist metalli, naftasaadusi, sütt, energiatööstuse jaoks jm. kaupu. 16. Kõige huvitavam oli poisile ehituspalkide virn õuel, kivihunnik ja liivakell sealsamas. 17. Pioneerimalev oli Kabala kooli saalis üles rivistatud. 18. Juubelilaulupeost võttis osa mitukümmend tuhat koorilauljat ja rahvatantsijat. 19. Kui karjapoiss oli saanud 14-aastaseks, sai temast künnipoiss. 20. Rajooni kolhoosides lõpetati augustikuu algul rukkilõikus.

7. MUUTUMATUTE SÕNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE.

Meenuta kaassõnade kirjutamist nimisõnade suhtes.

Õpilane istub **laua ääres. Tema ees** on raamat. **Laua kohal** põleb lamp. **Üle toa** jookseb kass. **Mööda teed** sõidavad autod **sovhoosi poole.**

Kaassõnad kirjutatakse lahku neist käändsõnadest, mille juurde nad kuuluvad.

Harjutus 182. Koosta lauseid, kus antud käändsõnad esineksid koos ees- ja tagasõnadega:

akna all, aia ääres, mööda põldu, piki kallast, linna poole, vastu posti, haiguse pärast, enne tunde, poiste hulka, läbi metsa.

Harjutus 183. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. Mäletan ainult veel, et kindel pind meie (jalge alt) äkitselt kadus, et (süsi mustad) lained meie (peade üle) (kokku lõid). 2. (Selle järel) algas (kraavi puhastamine), mis tükkhaaval (metsa talude) kätte jagati. 3. (Hobuse talitamisel) tõusis talle endine ja praegune elu (silme ette). 4. (Akna all) on ilusad kõverad (lille peenrad), nende vahel (kruusatatud tee rada), mis keskaiast (õuna puu ridade vahelt) (läbi läheb). 5. Kuid siis ta taipas, kõhatas ja kiskus oma (kasuka näru) koomale, mille (siilude vahelt) tuul siin (lageda peal) vägisi kippus (läbi puhuma). 6. (Tee poolt) kadarikust hakkas kostma naiste (jutu vada). 7. Mirjam ei vastanud, vaatas vaid (teras sinise) (augusti kuu) (taeva poole). 8. Ühel (mihkli kuu õhtul), pärast (päeva tööd), istusime terve perekond (rehe toas) (ahju kolde ümber) koos, minul (aja leht) (näppude vahel), kuna minu vana (seitsme kümne aastane) isa särgiväel savikul istus ja (tule paistel) oma selga soendas. 9. Sepp Villu sammus tuntud (tee rada mööda) (kodu poole). 10. Mees (männi all) hoidis (tule lonti) kõrgel, seda aeg-ajalt (pea ümber) keerutades. 11. Leek lõkendas (tuule käes) kõrgele.

Vaatle järgnevaid sõnu.

Väga hea, nii tubli, hilja õhtul, niisama hästi, väga rohkesti, määratu suur, tohutu raske.

Määrsõna kirjutatakse muudest sõnadest harilikult lahku.

Jälgi, miks kirjutatakse kokku järgmised sõnad:

aegamööda (pikkamisi), *alalõpmata* (alati), *eesotsas* (ees), *hiljaaegu* (hiljuti), *ilmaaegu* (asjatult), *jalamaid* (kohe), *kahekorra, kahevahel, kõigepealt, lõpukorral, niimoodi, niiviisi, omajagu, otsekohe, peaaegu, pikkamööda, punktipealt, pärimäge, salamahti, siiamaani, tihtipeale, tuhatnelja, täpipealt, umbkaudu, vahepeal, vastuoksa, ülepea, ületalve.*

Kui kaks sõna üheskoos väljendavad määrsõna tähendust, kirjutatakse nad kokku. Liitmäärsõnad võivad moodustuda mitmesugustesse sõnaliikidesse kuuluvatest sõnadest, mis liitudes minetavad oma esialgse tähenduse.

Harjutus 184. Kirjuta antud sõnad kokku või lahku ja paiguta nad kahte tulpa. Kummassegi tulpa saab 10 ortogrammi.

Seal samas, kivide vahel, kui võrd, mitte kunagi, otse kohe, nii pime, kõige paremad, korda mööda, puu tagant, pikka mööda. kõige rohkem, nii sama, maa seest, rahva hulgast, siin samas, nii pea, männi all, ümber ringi, pika peale, talve jooksul.

Jälgi, millisesse sõnaliiki kuuluvate sõnadega *pool, poole, poolt* kirjutatakse kokku, millistest lahku.

Kokku	Lahku
ülespoole, ülalpool, ülaltpoolt	linna poole, linna pool, linna poolt
väljapoole, väljaspool, väljastpoolt	teisele poole, teisel pool, teiselt poolt
kuhupoole, kuspool, kustpoolt	lääne poole, lääne pool, lääne poolt
siiapoole, siinpool, siitpoolt	igale poole, igal pool, igalt poolt

Sõnad *pool, poole, poolt* kirjutatakse eelneva määrsõnaga kokku, käändsõnast aga lahku. Esimesel juhul moodustuvad liitmäärsõnad; teisel juhul esinevad *pool, poole, poolt* kaassõnadena.

Harjutus 185. Kasuta järgnevaid sõnu lauseis ja seleta nende tähendust:

aega mööda — aegamööda, kahe vahel — kahevahel, kõige pealt — kõigepealt, oma jagu — omajagu, seda viisi — sedaviisi, üle pea — ülepea.

Harjutus 186. Kirjuta sõnad *pool, poole, poolt* järgnevate sõnadega kokku või lahku:

sinna, metsa, ida, välja, maja, kodu, sisse, sees, seest, kummale, kummal, kummalt, taha, taga, tagant.

Harjutus 187. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

A. 1. Taevas on paksus (lume pilves) ja vinge (põhja tuul) puhub (Peipsi poolt). 2. (Soo loikusid), mida (sügis vihmad) (suuremaks paisutanud), katab jää. 3. Siis lasti (vana isa) priiks, nagu räägitakse, aga (tõe poolest) hakkas (Kirju kannul) nüüd alles (orja põli) peale. 4. Pealegi oli Joosu (Põrgu põhja) (metsa kuru) tarvis nagu eriliselt loodud: rahulik ja vaikne, (tagasi hoidlik) ja pelglik ning armastas tööd (üle kõige). 5. Käidi enamasti (korda mööda) ja (paari kaupa), et oleks lõbusam.

B. 1. Kuid Andres taipas (jala maid), et (nii viisi) ei saa lasta sündmusi (oma pead) areneda. 2. Ta seletas veel (päeva sündmusi) ja sattus (seal juures) hoogu nagu alati. 3. Ta oli juba ette enam-vähem kindel, et (palga kõrgendus) on (läbi viidav) ja sügiseks, kui see töö (nii kaua) kestab, on tal siiski (nii palju) teenitud, et lastele (kooli minekuks) saapad jalga ostab. 4. Siis tõusis must (pikse pilv) (pikka mööda), kuid (järje kindlalt) suurenedes. 5. «Tabas!» kostsid (tagant poolt) (kaaslaste hääled). 6. Aga siis tuleb ta (paatide poolt). 7. Kõnelda meil tuleb (ees pool) mõlemast. 8. Pavlov viib oma mehed ja paadid (sinna poole), kus leegitsev laev.

Harjutus 188. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

A. 1. Mina ise olin laevaga nii sageli terve (tiigi lombi) ristipõigiti (läbi sõitnud). 2. Noh, kui (mere sõda) tahad teha, siis olgu (mere sõda). 3. Terve mõis ja (pool valda) näis (kokku jooksvat): kõige ees parun ja (paruni proua) käsi ringutades, nende kannul pikas reas (pere mamsel, toa poiss, toa tüdrukud), kokk ja (koka poiss) valge mütsi ja põllega,... lõpuks kõik (talli poisid, aedniku poisid, hane ja sea poisid), hulk (teo mehi) ja (küla rahvast). 4. Läbi (võrke aia) (häälte sumina) ja Kiiratsi Mihkli kiitlemise hakkas eemalt (Kaugatoma Vatla) (ranna maanteelt) kostma (vankri põra).

B. 1. Rahvast voolas igast (Eesti maa nurgast) (Taara linna) kokku. 2. Mõni samm temast eemal oli turg — (mõõtmatu pikk) (hobuste ja vankrite rida). 3. Nüüd aga nägi ta (esma kordselt) seda (ühelt poolt) roheliseks, (teiselt poolt) (mustaks värvitud) maski, mis sulas ühte purustatud kivide, (mulla kampade) ning põlevate (hoonete suitsuga). 4. Või astud (puies teel), kus (nelja ajab) hall sügis, pekstes (lehe narmaid) raalt.

8. SIDEKRIIPS LIITSÕNADES.

Vaatle, millal tarvitatakse liitsõnades sidekriipsu.

Näited	Sidekriipsu tarvitatakse
1) *jalgpalli-karikavõistlused, noorsoo-ajakirjandus, eel-õpetus, pool-elutu, alg-aja, luu-leidude plekk-karp, jää-äärne, iga-aastane;*	lugemise hõlbustamiseks (pikkade liitsõnade puhul ja neil juhtumeil, kui täiend- ja põhisõna pikkus jääksid ebamääraseks), samuti rohkem kui kahe samasuguse häälikumärgi kõrvutisattumisel;
2) *leht- ja okaspuud, liht- ning liitsõnad, lõpuaktus ja -pidu, viljalõikus ja -peksmine, liit-nimi-, -omadus- ja -arv-sõnad;*	korduva põhisõna või täiendsõna asemel (kõnes on parem liitsõna osi korrata);
3) *Põhja-Euroopa, Lääne-Aafrika, Väike-Aasia, Ida-Siber, Läänemere-äärsed, Kreutzwaldi-aegne, Gogoli-taoline;*	kui liitsõna osaks on pärisnimi;
4) *12-aastane,* nud-*kesksõna,* ma-*tegevusnimi,* lik-*liiteline,* x-*kujuline;*	kui liitsõna esimeseks osaks on number, sõna-osa, märk jts.
5) *aasta-aastalt, aeg-ajalt, enam-vähem, õed-vennad, siit-sealt, vene-eesti, ammu-ammu.*	paarissõnade kirjutamisel (*nimetav+alaltütlev* jt.).
Pane tähele: *aastast aastasse, päev päeva järel, õlg õla kõrval* jts.	

Harjutus 189. Leia sidekriipsu tarvitamise iga juhtumi kohta kolm näidet.

Harjutus 190. Vajaduse puhul kasuta sõnade liitmisel, samuti korduvate osade asemel sidekriipsu.

1. (Maa aluses) käigus liikusid (koolivennad ja kooliõed) pikkamisi edasi. 2. Taamalt paistsid (kuusemetsad, männimetsad ja segametsad). 9. Kolhoosi (viljapuuaeda ja marjaaeda) on juba istutatud (õunapuid, kirsipuid, pirnipuid ja ploomipuid). 4. (Kaugesõidu kapten) oli oma reisidel käinud (Uus Meremaal, Lõuna Aafrikas, Väike Aasias ja Indo Hiinas). 5. (Aasta aastalt) suureneb meil (toidukaupade ja tööstuskaupade) toodang. 6. Meie Mart loeb (eestikeelseid, venekeelseid ja ingliskeelseid) raamatuid. 7. (Jaanuarikuus, veebruarikuus ja märtsikuus) on ilmad kõige külmemad. 8. (Õppimisvõimalused ja õppimistingimused) on meie maal lahedad. 9. Meie (saja aastane) (vana ema) on elanud (Väike Maarjas, Kohtla Järvel, Kilingi Nõmmel ja Narva Jõesuus). 10. Lõpueksamid on (maikuus ja juunikuus). 11. Meil (Nõukogude maal) on kõige paremad (elutingimused ja töötingimused). 12. Kodanike (põhiõigused ja põhikohustused) on fikseeritud konstitutsioonis.

Harjutus 191. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku (sidekriipsuga või ilma) või lahku.

A. 1. Dr. Vallgreni (puhtuse armastus) viis tema ka ühte (piima ja saia poodi), mille omanikuks (sel ajal) oli emand Lintrop. 2. Karjane ruttab (päitspea härjale) vastu, kellel mõte on (heina maale) minna. 3. «Tere, tere, (Salu onu).» 4. «Kas (naine lapsed) terved?» 5. (Nii sugused) olid (Räpsi Rein) ja (Veni Villem). 6. Juba siis oli mõni naine Eevat õpetanud: koort ja (püssi rohtu, kailu varre vett), lahjat (seebi kivi libedat) ja viimaks veel (lambi ehk «põletise eli») peale panna.

B. 1. Ja kui veel (näpu vahele) võtta Ilmar Okka (mõne aastane) minevik, siis see sidus teda pealegi (jõu ja spordi maailmaga): (maa võistlustelt) oli ta toonud (terve rea) võite, kõik küll (taga poolt) teist (au hinda). 2. (Sadama linna) madalad majad lõppesid (lagendiku ääres), (mille taga) kerkisid kõrged moodsad (viie ja kuue korruselised) (kivi majad). 3. Põrandal laotusid (karus nahad) (leopardi ja jää karu peadega), kus kiirgasid (kunst kallis kividest) silmad ja paljastusid teravad valged (kiskja hambad).

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Mida võid öelda kaassõnade ja määrsõnade kirjutamisest käändsõnade juures?
2. Missuguseid sõnu nimetame liitmäärsõnadeks?
3. Millal kirjutatakse sõnad *pool, poole, poolt* kokku, millal lahku?
4. Millal tarvitatakse liitsõnades sidekriipsu?

B. 5. Missugustes pärisnimedes kirjutatakse suure algustähega 1) kõik sõnad? 2) ainult esimene sõna? Millal tarvitatakse pärisnime puhul jutumärke?
6. Millal pannakse korduvate täiendite puhul koma, millal mitte?

Harjutus 192. Antud sõnad kirjuta suure või väikese algustähega ja pane vajaduse korral jutumärkidesse. Nimeta liitsõnad ning põhjenda kokku- ja lahkukirjutamist.

rahva võidu kolhoos, romaan tõde ja õigus, rahvusvaheline naistepäev, nõukogude riik, teine maailmasõda, nõukogude kord, suur sotsialistlik oktoobrirevolutsioon, sotsialistliku töö kangelane, tšehhoslovakkia sotsialistlik vabariik, tallinna masinatehas, ajaleht noorte hääl, esimene mai, oktoobripühad, nõukogude valitsus, nõukogude noored.

Harjutus 193. Nimeta puuduvad kirjavahemärgid.

1. Eesti keeles esineb lühikesi keskpikki ja ülipikki häälikuid 2. Mississipi Niilus Amasoonas ja Jangtse on maailma kõige pikemad jõed 3. Kas Mai oli tore oma tuliuues villases pruunis kleidis 4. Küll naabermajal on ilus punane katus 5. Paber sulepea tint kõik on valmis pandud muudkui asu kirjutama 6. Müüris oli üksikuid siledaid neljakandilisi graniiditükke 7. Odasid mõõku nuie kärpe nooli ja kilpe kõiki neid muistseid relvi võime veel muuseumis näha 8. Niihästi õpilased kui ka õpetajad olid vaimustatud kuulsast klaverikunstnikust 9. Miks ta ei jäänud linna vaid sõitis tagasi kolhoosi 10. Kindlust piiras kõrge sakiline paekivist müür ja sügav veega täidetud kraav 11. Jõudsime Sotši pühapäeval 10 juulil 12. Aritmeetikas on neli tehet liitmine lahutamine jagamine ja korrutamine 13. Parki olid riputatud väikesed punased kollased ja sinised laternad 14. Maailma suuremad saared on järgmised Gröönimaa Uus Ginea Borneo ja Madagaskar 15. Õpetaja vaade oli pehme tõsine ja sõbralik.

Harjutus 194. Pane kirjavahemärgid ning põhjenda kokku- ja lahkukirjutamist.

A. 1. Hommikune päike kuldab ääretut merd ning tiheda roheluse keskel valendavaid laagrihooneid 2. Väikesel saksal olid aga ilusad läikivate pannaldega kingad 3. NSV Liidu Rahvamajanduse Saavutuste Näituse paviljonis oli rohkesti väljapanekuid Estonia Uue Elu Edu Kalevipoja jt. kolhoosidelt 4. Kõrge kasvuga hallpea keda teised kui peavanemat austasid pööras silmad Tasuja poole 5. Ants oli kohanud mitmeid rindemehi kes olid võidelnud Varssavi ja Berliini all 6. Otepää vanem ei eksinud vaenlase jõugud olid edasiliikumises kiired 7. Kui aga kiiremini jõuaks kevad siis võiks asuda välistreeningule 8. Koer valvas Gerassimi kambrit ega lasknud sinna kedagi sisse 9. Mine magama vanaema ma valvan edasi 10. Kui ei osata tuleb õppida 11. Jaak Mait ja Enn olid ta head sõbrad 12. Vanasti kui ei tuntud veel igasuguseid masinaid oli inimestel raske elada ja töötada 13. Pakike võeti lahti kui kõik ringi liikmed olid koos.

B. 1. Naine nägi et hobune ja mees ruttavad täiel sammul edasi nagu ootaks neid õnn ees 2. Ma aimasin kohe et õigus on sinu poolt kuigi ma mereasjandusest midagi ei tea 3. Mall kirjutas seinalehele artikli aga tema vend andis avaldamiseks kaks luuletust 4. Kas te kavatsete sõita meiega koos linna või on teil ette nähtud mõni töö 5. Tulevad hüüdis ta märgates kolhoosi esimeest Lembit Välku 6. Noored teadusesõbrad tutvuge lähemalt selle loodusnähtusega 7. Kui te noored iga päev nii teete ja kui te sellele lisaks ka saunas rohkesti külma vett kasutate siis saate karastatud naha mis on väärtuslik varandus 8. Seda ei tea millest see nimetus tuli kuid see küla asus liivasel künkal mis oli järve ääres 9. Kui Juhku toast õue astus oli päike juba üsna madalale vajunud 10. Ma ei tea veel millisele spordialale pärast siirduda

Harjutus 195. Moodusta võimalikult rohkesti liitsõnu sõnadest *raamat, aed, lamp, aken, laud, katus,* kasutades neid a) põhisõnadena ja b) täiendsõnadena.

N ä i d i s: *õppe-, päeva-, tasku-, kooli-, maja-, kassa-, hoiu-, külalisteraamat; raamatukaas, -leht, -kapp, -kogu, -kauplus, -riiul, -köitmine, -laat, -müüja, -kaubandus.*

Võimaluse korral kasuta «Õigekeelsuse sõnaraamatut».

Harjutus 196. Koosta lauseid nii, et igas lauses esineks kaks kuni kolm järgnevatest sõnadest:

välja valima, suusapaar, mäesõit, suusahüppemägi, mäekülg, hoovõtmine, maha kukkuma, ülesminek.

Harjutus 197. Kirjuta sõnad kokku või lahku. Vajaduse korral kasuta sidekriipsu.

Meie väike (angerja maim) (mere sügavuses) ei teadnud aga midagi Kolumbusest ega teistest (vee pinnal) laevadega sõitjatest. (Igal pool) ta ümber oli vesi — üleval ja all, paremal ja vasakul; (igal pool) ta ümber olid ta tillukesed, klaasina (läbi paistvad) (õed vennad). Nad ujusid (vaevu märgatavalt) virvitades ning sõid ahnelt (ime tillukesi), (ühe rakulisi) taimi ja loomi, mis hõljusid nagu tolm (nende ümber). Nii polnud neil vaja söögi ega (joogi pärast) suuremat (muret tunda) ja nad kasvasid kiiresti.

Kuna (valgus kiired) vaevaselt tungisid läbi (vee massi), virvitasid (angerja maimud) päevalgi hämaruses, öösel aga, kui päikest enam polnud (vee pinnal) (valgust andmas), muutus vesi (ümber ringi) veelgi pimedamaks. Oleks muutunud (kott pimedaks), kui seda poleks valgustanud tuhanded tulukesed, (fosfori terad), mida (sügav vee loomad) laternatena enestega (kaasas kandsid). See oli nagu särav (tule värk) ilusal soojal ööl.

Seal ujuski (angerja maimudest) aeglaselt mööda rida helendavaid, värvilisi punkte — (sõrme pikkuste) (hõbe kirve taoliste) (kirves kalade parv). Nendega koos ujus terve pilv hüplevaid, rahutult (sinna tänna) sagivaid vähikesi. Kusagil kaugemal seisid kaks (kahvatu rohelise) valgusega (latern kala) (sügav tõsiste) (vahi meeste nägudega).

(*A. Hint.*)

Harjutus 198. Koosta sõnum (avaldus, allkiri), milles kasuta rohkesti liitsõnu, ja anna seletus sõnade kokku- ja lahkukirjutamise kohta.

Harjutus 199. Kirjuta sõnad kokku või lahku. Vajaduse korral kasuta sidekriipsu.

A. 1. (Küla soo) Viia ja Sander — (see kord) pere ainsad (töö inimesed) — olid parajasti (kesa põllul) (kivi aeda) parandamas, mis (siit sealt) kippus (maha varisema), kui eemalt (ranna maan-

teelt) sõitja (nähtavale tuli). 2. (Vabe aed), kividest, mätastest ja (kadaka põõsastest) (lagedaks tasandatud) (nelja nurgeline) plats (ülal pool) lautreid, oli ümbritsetud (võrke majade) ning (kivi aiaga). 3. (Siin samas) aga, versta paar üle (Valme abaja), üle (Ranna aluse) (Kadaka välja) ja (mõisa põldude), paistsid alles kevadiselt raagus (pargi puude) vahelt (Ruusna mõisa) hooned ja (kahe kordne) (härraste maja). 4. Selge, et (katki tallatud) katus oli (lume ja vihma veed) (salve nurka) nõristanud.

B. 1. (Vana mehed) rääkisid (oma vahel) (tõu koristamisest), (rukki külvist) ja (vilja peksu) (järje kordadest). 2. Sest seda, kelle juures (peksu masin) tööd alustas, peeti nagu (oma moodi) paremaks (põllu meheks), tema (töö korraldusi) ja (asja ajamisi) seati (ees kujuks). 3. Juba enne, kui eha kustuda jõudis, ilmus (lõuna kaares), madala (metsa võsa) kohal nähtavale (ratta suurune) (täis kuu ketas). 4. (Seda mööda), kuidas (eha valgus) kahvatas ja öö (võimust võttis), helenes kuu, tõustes (puu latvade) kohale. 5. (Laulu ja pilli helid), (öö lindude) (ühe tooniline) (umbselt kostev) häälitsemine, kahinad ja (otse kui) nähtamatute rääkijate sosinad ähmases valguses — kõigest sellest kokku sai (üks ainus) (augusti kuu) (une näoline) elu. 6. Minna praegu öö ajal läbi selle liikuva (varju ja valguse laikude) mängu on nagu kõndida (ime päraselt) kujundatud (ilu aias). 7. (Pea kohal) võlvub (tummalt vaikiv) lehestik, sellest (läbi murduvad) (kuu kiired) panevad laiguti helkima (kruusa terad) (tee radadel) ja rohekalt kumama valged (ääris kivid).

C. 1. Pikk pehme rohi (puude all) mustab aga sügavalt nagu vesi ning mitmed talvel (ära külmanud) (õuna puud) sirutavad oma raagus, koordumas oksi kui paljaid (käsi varsi) (kuu valgusesse). 2. All tiigi ääres riputavad oma okste (hõbe narmaid) (looga pajud), nõlvakul seisavad (leina kaskede) paksud ja kaharad kuhilad, siis hajali (siin seal) vahtraid, jalakaid, pärni, laiu ja haralisi nagu (ürg metsas). 3. Nendest (sisse poole) (vilja puid), nii (maja kõrgusi) (liivi maa pirne) kui ka (maad ligi) võraga (suislepp õunu), nii kollaseid kui siniseid ploome, nii (hapu kirsse) kui vanu (laiali võsunud) (tikri ja sõstra põõsaid). 4. Kuivade okastega (üle puistatud), (jalge all) (libedana tunduv) tee viis rinnakust alla. 5. Ning vanad sõbrad tegid väikese (päri mäge) jooksu välja (heina maa servale), nagu nad kunagi (ammu ammu) ühe (rehe

peksu talgu) õhtul siit olid (alla jooksnud), hoides ise (teine teisest) kinni.

(*R. Sirge.*)

D. 1. Perekonna (sisse tulekut) (välja minekutega) aitas nüüd (tasa kaalustada) Ruudi, kes teisel (sõja aastal) sai (viie teist kümne aastaseks) ja (vaguni tehases) töötades endale (leiva raha) teenis. 2. Üle suure Venemaa voolas kurnatute veri, tuhanded võitlejad langesid (tsaari valitsuse) (timuka mõõga) ja (püssi kuulide) all. 3. (Tselluloosi vabrik) laiendas tegevust, Sikupilli ehitati uued suured (lubja ahjud), (kivi hööveldamise ja malmi vabrik) ning (kivi murdmine) hakkas laienema. 4. (Juku vanused) poisid, kelle arv (mõni kord) (mitme kümneni) ulatus, jälgisid (soldatite õppusi) suure huviga ja hakkasid peagi neid harjutusi (järele tegema). 5. Üks (plekis sepa) (õpi poiss), (lubja ja kriidi purust) (valgeks määrdunud) riietes, jooksis (lipu kandja), suure, pika mehe järel.

(*V. Juhkum.*)

Harjutus 200. Sulgudes olevad sõnad kirjuta kokku või lahku.

A. 1. Aeglaselt ratsutades lähenesid nüüd (eesti rahva vanemad) koos neile (vastu saadetud) väheste (ordu vendadega) sellele linnusele. Maantee, (mida mööda) nad (edasi liikusid), oli juba iidsel ajal rajatud (läbi soode), mis asusid (kahel pool) teed. (See pärast) oli ka kogu ümbrus otsekui (maha jäetud) ning ilma inimeste (elu asemeteta): ühtegi majakest ega onni ei paistnud kuskilt silma. Nagu selle (maha jäetud) ning (inim tühja) paigaga (kokku kasvanuna) tundus (see kord) ka sinine selge taevas, milles ujusid ainult üksikud valged (pilve sõõnad).

Liiguti vaikides edasi, ainult (hobuste kabjad) plagisesid teel.

B. Kuidas rääkida, mida (ordu meistrile) (kõige pealt) öelda, see mõte vaevas praegugi veel (vanemate päid), sest nad ei teadnud, kas võtab ta neid vastu kui vaenlane või sõber. Selles aga olid nad kõik (üks meelselt) kindlad, ei tohi lasta (ordu meistril) tuua oma vägesid (Rävala alla), kuhu soomlased on saabumas. Ravilas ööbides olid nad saanud (järele saadetud) sõnumi, ja see andis neile juurde suurt (meele kindlust).

Väljunud metsast, hakkasid (eestlaste saadikud) ning vanemad nägema kogu seda suurt (Paide linnust), mis asetses kõrgel (vall seljandikul) otsekui kivine (kotka pesa). Ümber selle (vall seljandiku) asetseval lagendikul, (jõe äärsel) (rohu maal) ja (metsa alustes), (nii kaugele) kui silm ulatus nägema, oli kogu see paik (linasest riidest) (valgeid telke) täis. (Nende vahel) uitasid, lamasid, küpsetasid rooga või paikasid oma rõivaid (ordu vennad), keda (määratu suurel) hulgal oli siia (linnuse ümbrusse) (kokku toodud). Taamal hulkusid nende (rakmeist vabastatud) hobused (karja maadel) ringi ning toitsid end (vast tärganud) rohuga.

(*E. Kippel.*)

IV. HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUSE TÄIENDAV KURSUS.

1. VENE NIMEDE KIRJUTAMINE EESTI KEELES.

Vaatle, kuidas kirjutatakse vene pärisnimed eesti keeles ja loe neid.

Vene keeles	Eesti keeles
Репин, Калинин, Киров	Repin, Kalinin, Kirov
Ленинград, Кострома	Leningrad, Kostroma
Гоголь, Горький, Ильич	Gogol, Gorki, Iljitš
Зоя, Ваня, Демьян	Zoja, Vanja, Demjan
Мария, Феодосия	Maria, Feodossia

Vene pärisnimede rõhulise silbi täishäälik kirjutatakse ka eesti keeles ühe tähega, kuigi see hääldatakse pikalt.

-ий kirjutatakse harilikult eesti keeles **i**.

ь märgitakse vokaali (välja arvatud *ё*, *я*, *ю*) ees **j**-ga, teistel juhtudel jääb märkimata.

-я kirjutatakse harilikult **ja**, aga isiku- ja kohanimedes *i* järel *a*.

Vaatle, kuidas kirjutatakse liiduvabariikide nimetused ja üldtuntud vene nimed.

Vene keeles	Eesti keeles
Азербайджан	Aserbaidžaan
Грузия, Молдавия	Gruusia, Moldaavia
Баку, Тула, Сибирь	Bakuu, Tuula, Siber
Псков, Севастополь,	Pihkva, Sevastoopol
Нева, Урал, Уфа	Neeva, Uraal, Ufaa
Екатерина, Александр	Katariina, Aleksander (tsaaride nimedena)

Liiduvabariikide nimetused ja üldtuntud vene kohanimed kirjutatakse eesti keeles hääldamispäraselt. Nende hulgas ka eesnimed **Leena, Liisa, Liidia, Niina, Veera ja Tiit.**

Harjutus 201. Kirjuta antud vene pärisnimed eesti kirjaviisis.

Дон, Днепр, Калининград, Артек, Павел, Ваня, Коля, Федотов, Третьяков, Мария, Иваново, Баку, Нева, Казань, Белинский, Ялта, Кавказ, Грузия, Григорий, Тоня, София, Петька, Трофимов, Маяковский, Лев Толстой, Ульянов, Костя, Юрий.

Vaatle vene **с, х, е, ё** märkimist eesti keeles.

Vene keeles	Eesti keeles
с Серов, Островский	Serov, Ostrovski
Ломоносов, Борис	Lomonossov, Boriss
х Верхоянск	Verhojansk
Тихонов, Михаил	Tihhonov, Mihhail
Мономах, Ильиных	Monomahh, Iljinõhh

Vokaalide vahel ja ka rõhulise silbi vokaali järel sõna lõpus kirjutatakse vene с ja х eesti keeles kahe tähega.

Vene keeles	Eesti keeles
е Днепр, Степан	Dnepr, Stepan
Тургенев	Turgenev
Евгений, Фадеев	Jevgeni, Fadejev
ё Орёл, Пётр	Orjol, Pjotr
Пугачёв, Жёлтый	Pugatšov, Žoltõi

Vene **е** kirjutatakse eesti keeles vastavalt hääldamisele **je** või **e**; vene **ё** aga **jo** või **o.**

Harjutus 202. Kirjuta vene pärisnimed eesti kirjaviisis.

Борис, Тарас Бульба, Михаил Лермонтов, Ульянов, Екатерина, Семён, Егоров, Некрасов, Енисей, Михайловское, Михалков, Стасов, Фросенька, Прохор, Артём, Орёл, Алёша, Коханский, Мелехов, Верхоянск, Симферополь, Харьков, Сусанин, Пугачёв, Горбачёв, Семёнов, Егор Булычёв, Дуня, Евдокия, Казахстан, Киргизия, Грибоедов, Ломоносов, Лихачёв.

Vaatle, kuidas kirjutatakse eesti keeles vene **ш, з, ж, ц, ч, щ** ja häälda neid.

Vene keeles	Eesti keeles
ш Пушкин, Шура	**š** Puškin, Šura
з Зоя, Казбек	**z** Zoja, Kazbek
ж Серёжа, Ажаев	**ž** Serjoža, Ažajev
ц Кузнецкий	**ts** Kuznetski
ч Чехов, Чайковский	**tš** Tšehhov, Tšaikovski
щ Щедрин	**štš** Štšedrin

Vene nimede kirjutamisel eesti keelde **ш=š, з=z, ж=ž, ц=ts, ч=tš** ja **щ=štš.**

Pane tähele! Vene omadussõnalise lõpuga kohanimed kirjutatakse eesti keeles nimisõna kujul.

Орловская область — Orjoli oblast. Калининский район — Kalinini rajoon. Ильменское озеро — Ilmeni järv.

Harjutus 203. Kirjuta vene pärisnimed eesti keeles.

Шолохов, Шура, Маршак, Ершов, Захаров, Сашка, Жёлтый, Шевченко, Кобзарь, Шепетовка, Гришка, Зина, Жухрай, Серёжа, Тула, Чичиков, Запорожье, Захар, Иосиф, Корчагин, Щербаков, Цыганов, Жуковский, Ильич, Кузнецкий, Елена, Маркизовская Лужа, Ясная Поляна, Сергеев, Вышний Волочёк.

Harjutus 204. Kirjuta antud vene tähtede järele eestikeelne vaste (või vasted) ja lisa igale juhtumile kaks näidet.

я, ий, с, х, е, ё, ш, з, ж, ц, ч, щ.

Näidis: **я** — *ja, a Jalta, Maria.*

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Missugused on eestikeelsed vasted vene tähtedele
   a) **с** ja **х;**
   b) **е, ё, я, ю;**
   c) **ий, ь?**
2. Kuidas kirjutatakse vene pärisnimede rõhulise silbi täishäälik eesti kirjaviisis?
3. Kuidas kirjutatakse liiduvabariikide nimetused?

B. 4. Ütle eesti tähestik.
5. Meenuta sõnade järjekorra tähtsamaid reegleid.
6. Kuidas ühildub omadussõnaline täiend oma põhisõnaga?

Harjutus 205. Kirjuta järgmised vene kirjanike nimed eesti keeles ja eesti tähestikulises järjestuses.

Ломоносов, Грибоедов, Фонвизин, Карамзин, Рылеев, Пушкин, Лермонтов, Белинский, Гоголь, Некрасов, А. Островский, Чернышевский, Салтыков-Щедрин, Тургенев, Л. Толстой, Чехов, Горький, Маяковский, Гладков, Фурманов, А. Толстой, Фадеев, Н. Островский, Шолохов.

Harjutus 206. Pane (suuliselt) sõnad õigesse järjekorda ja põhjenda.

1. Laps juba varakult õppis lugemise selgeks. 2. Hoolega Margus töötas ülesande kallal. 3. Kui ta oli lõpetanud, ema kutsus poja endale appi. 4. Sel päeval vara hommikul tõusid tüdrukud ja läksid marjule. 5. Kuidas saaksid nad üle jõe nüüd, poisid ei teadnud seda.

Harjutus 207. Pane punktiiri asemele sobiv sõna vastavas käändes: *õnnetu, üks tuntud, tundmata, langenud, tuntud, suur, saamatu, haavatud, vallatu, kadunud.*

1. Andsin palli ... poisile. 2. Austati ... võitlejaid. 3. Ta oli käinud ... Nõukogude linnades. 4. Õpilane kirjutas vihikusse ... sõnu. 5. ... inimest ei salli keegi. 6. Näitetrupp esines ... sõdureile. 7. Ema karistas ... lapsi. 8. Linnas kohtasime ... mehi. 9. Ema otsis ... last. 10. Aitasime seda ... inimest.

Harjutus 208. Koosta lühikirjand teemal «Päikesetõus», kasutades järgnevaid sõnu ja nende sünonüüme: *hämarus, udu, punetus, päike, tõusma, valgus, sätendama, kastetilgad, tuulehoog.*

2. LIITUMISE ÕIGEKIRJUTUS.

Ülesanne. Kuidas eristada liitega sõnu liitsõnast?

Harjutus 209. Ütle, kas antud sõnad on liitega sõnad või liitsõnad, ja nimeta liitega käändsõnadel liide:

häälik, võsastik, lugemikke, korralikud, raudtee, raudsed, maandama, maantee, mustjaid, õhkpidur, õhkkond, mesilasi, kaas-

lased, kullilised, saatja, käija, käima, saatkond, saatekava, kättpidi, peotäis, uurijaid, uuristama, autasu, autu, kadunud, lõplik, lõppsõna, metallraha, metalne, poisski, lillgi, alatasa, alaldama, nõukogu, nõustuma, kuldset, siinsed, eriteade.

Näidis: *hobustega* — liitega sõna, liide -ne.

Ülesanne. 1. Meenuta, kuidas liidetakse:

a) lihtsõnad liitsõnaks (*keskkool*),

b) sõnade liited (*lõp/lik, poiss/ki, õhk/kond*).

2. Miks kirjutatakse sõnades *siinne, humaanne, modernne* **n** kahe tähega?

3. Kuidas kirjutatakse sõna *grandioosne* ains. omastav ja sellest sõltuvad käänded?

Harjutus 210. Liida õigesti.

Kesk+kool, kesk+küte, lõpp+lik, rutt+lik, õhk+kond, kesk+kond, kristall+klaas, linn+lane, Tallinn+lane, madalrõhk+kond, siin+ne, asfalt+tee, kätt+pidi, mäss+le(ma), metall+ne, monotoon+ne, humaan+ne, parkett+põrand, klapp+tool, kristall+ne, Krimm+lane, modern+ne, Itaalia+lane, kott+pime, raud+tee, kass+lane, tšehh+lanna, Portugal+lane, grandioos+ne (mitm. nimet.), jalgu+pidi, metall+raha, šeff+lus, suverään+ne, laud+barakk, umb+sõlm, metall+jas, kurioos+ne (mitm. nimet.), sulg+kaal, umb+kaudne, all+kiri, veen(ma)+nud, nais+duett, kristall+liiv, metall+lõng, metall+liist, nõu+kogu.

Ülesanne. Ütle helitud häälikud ning liite *-gi* ja *-ki* liitmise reeglid.

Harjutus 211. Liida rõhuliide *-gi* või *-ki*:

poiss, kass, pall, kann, memm, karussell, ballett, terrass, kitarr, dress, kušett, valss, lukk, gripp, šeff, tušš, kurss, montaaž.

Harjutus 212. Kirjuta — ees olev täht ühe- või kahekordselt ja +asemele *d* või *t*, nagu on õige.

1. Teadlased on teinud väär+uslik—e tähelepanekuid algsete olen+ite, nagu ainurak—sete, ainuõõs—ete jt. elust. 2. Kristal—klaasist eseme+el on eriline met—al—ne kõla ja meeldiv, kristal—ne sära. 3. Siin—e kliima on üldiselt mereline: valitsevad

Ät—landilt tulevad madalrõhk—onnad. 4. Tallin—lased, nagu kõik lin—lased, peavad lugu puhkepäeva+el teh+ava+est maalesõi+u+est. 5. Kot—pime+a+el tormistel öödel olid mere mäs—levad lained eriti kohutavad. 6. Monotoon—e automootori mürin uinutas väsinud reisija lõp—likult, ehk—i ta püüdis ärkvel olla. 7. Meie maal on mit—meid grandioos—eid suurehitusi. 8. Kristal—selge allikavesi oli jahe ja karastav. 9. Ekskursantide hulgas kohtame sageli itaal—asi, hoopis harva aga austraal—asi. 10. Üha laial+asemalt leiab kasutamist modern—e raadioap—araat, milles tavalisi raadiolampe asen+avad väikesed umbes 1 cm^3 ruumalaga pooljuhtsea+med. 11. Gorki humaan—e suhtumine töötavasse inimesse väljen+ub juba ta varases loomingus. 12. On vajalik võidel+a inimeste usuliste ehk religioos—ete igan+i+e vastu. 13. Suverään—e riik on iseseisev, teistest sõltumatu riik.

3. MÕNEDE LIIDETE VÄLTED JA ÕIGEKIRJUTUS.

Võrdle *lik-* ja *likkus*-liiteliste sõnade käänamist.

kangelaslik töö	kangelaslikkus
kangelasliku töö	kangelaslikkuse
kangelaslikku tööd	kangelaslikkust
kangelaslikusse	
e. kangelaslikku töösse	kangelaslikkusesse
kangelaslikkude	
e. kangelaslike tööde	
kangelaslikke töid	
kangelaslikkudesse töödesse	
e. kangelaslikesse töisse	

lik-liitelised sõnad on a s t m e v a h e l d u s l i k u d ja käänduvad nagu **lugemik.**

likkus-liitelised sõnad on a s t m e v a h e l d u s e t a ja käänduvad nagu *ne-* ja *s*-sõnad *(tööline, raskus)*, kusjuures nende sõnade mitmuse vorme harilikult ei kasutata.

Harjutus 213. Kääna ainsuse peakäändeis (suuliselt) *tarvilik, pikkus, püüdlikkus, kokkuhoidlikkus.*

Harjutus 214. Nimeta antud sõnade arv ja kääne:

kangelaslikust, kangelaslikkust, õnnelike, õnnelikke, asjalikkust, asjalikust, kopsupõletikku, looduslikke, kirjanike, korralikkuse, kangelaslikke, rahulikkust, rahulikust.

N ä i d i s: *õnnelikust* — ains. seesütlev sõnast *õnnelik.*

Harjutus 215. Kääna peakäändeis *eesrindlik kirjanik, vastastikune sõbralikkus, meetripikkune oder.*

Harjutus 216. Kirjuta sulgudes olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on vaja.

1. Juri Gagarin üllatas avali(k)ust kui maailma esimene kosmonaut. 2. Kü(m)neid ja sadu kolhoose liitub eesrindli(k)ude kolhoosidega, üha kiiremini kasvab nende tootli(k)us. 3. Ta on mõtli(k)uks ja ettevaatli(k)uks muutunud. 4. Ärge pidage ettevaatli(k)ust veel kartli(k)useks. 5. Ta nägu väljendas teatavat umbuskli(k)ust. 6. Püüdli(k)ust ja ettevõtli(k)ust ilmutas ta juba nooruses. 7. Nüüd on sellest püüdli(k)ust ja korrali(k)ust noormehest saanud silmapaistev inimene. 8. Aktusel istusid kõik piduli(k)us meeleolus. 9. Mi(t)meid tuntud kirjani(k)e ja kunstni(k)e viibis külalisetendusel. 10. Treiali rahuli(k)us ja kindlus, osavus ja meisterli(k)us teevad vormitutest rauatü(k)idest keerulisi masinaosi, ra(t)akesi ja muud vajali(k)u. 11. Teda iseloomustab korrali(k)us nii isikli(k)us elus kui ka töös. 12. Ei aita üksnes püüdli(k)usest, vaja on ka püsivust ja kannatli(k)ust. 13. Sotsialistli(k)e suhete aluseks on töötajate seltsimeheli(k)us. 14. Mais kasvas peaaegu kolme meetri pi(k)useks. 15. Sõpru seob vastasti(k)une usaldus. 16. Ennäe mul vaksapi(k)ust kangelast! 17. Kandsime meetripi(k)usi puid kuuri. 18. Lõ(p)veerandis tehtud tööd ilmutasid juba teatavat meisterli(k)ust.

Vaatle määrsõnaliite *-stikku* abil tuletatud sõnu ja pea meeles nende õigekirjutust.

Võistlejad seisid **vastastikku** *(kuidas?)*; aga v a s t a s t i k u n e *(missugune?)* seis.

Autod paigutati **reastikku;** r e a s t i k u n e paigutus.

Osalaused on **järjestikku**; j ä r j e s t i k u n e asetus.

Harjutus 217. Tuleta liite *-stikku* abil vastavaid määrsõnu ja *stikku*-määrsõnadest *ne*-liitelisi omadussõnu:

rida, koht, üles, vastas, kael, paar, pealis.

Häälda antud sõnu ja pane tähele nende õigekirjutust eriti lõppsilpides.

mata-vorm	*tu*-liiteline omadussõna	*s*-liiteline nimisõna
kartmata	kartmatu	kartmatus
ootamata	ootamatu	ootamatus
vilumata	vilumatu	vilumatus
	paratamatu	paratamatus
	mõttetu	mõttetus

Harjutus 218. Moodusta *mata*-vorme, *tu*-liitelisi omadussõnu ja *us*-liitelisi nimisõnu:

muutuma, lõppema, puutuma, unustama, otsustama, sõltuma, lohutama, täitma, murdma, tundma, surema.

Näidis: oskama — *oskamata, oskamatu, oskamatus.*

Ülesanne. 1. Selgita, missugused eespool toodud sõnadest käänduvad, ja määra tüüpsõna.

2. Meenuta *ne-* ja *s*-sõnade mitmuse osastava reegleid.

Harjutus 219. Kääna peakäändeis sõnu *kartmatu, rahutu haige, rahutus, mõttetus, ootamatus, lahendamata võrrand.*

Harjutus 220. Moodusta mitmuse osastav:

praegune määrus, lahtine auto, kinnine koosolek, elav vestlus, tõeline põhjus, milline ootamatus, nädalane kursus, katkine katus, igapäevane vaatlus, esimene lootus, ülerajooniline võistlus, igasugune mõttetus, iga-aastane näitus, meetripikkune kast, suur gloobus, terav kaktus.

Harjutus 221. Kirjuta — ees olev täht ühe-, kahe- või kolmekordselt ja pane + asemele *b, d, g, p, t, k*, nagu on õige.

1. Juho näitas õp—imisel suur+ püüdlik—ust. 2. Pärast seda erakor+se+ juhtumi+ ei unusta me kunagi seda suurt sõprust ja seltsimehelik—ust. 3. Kedagi kartmat—a läks ta läbi kot—pime+a metsa. 4. Paadisolijad istusid ligistik—u, et vastastik—u ükstеist soojen+ada. 5. Esialgne vilumat—us ja oskamatus asen+usid püüdlik—use ajel vilumuse ja osavusega. 6. See tuli meile ootamat—a, et selline meetripik—une poisike ilmutas nii suur+

kangelaslik—ust. 7. Rahuarmastava+e riiki+e vahel toimub vastastik—une kaubavahetus. 8. Puud istutati reastik—u. 9. Parket—põran+a+ poonitakse. 10. Metal—iistude külge kin—ita+i metal—rõngad. 11. Alati vaielda on mõt—et—us. 12. Uudismaa-del kohtab lõp—matu+ avarust, aga näeb kerkimas ka grandioos—eid viljaelevaatoreid. 13. Isikupuutumat—us on üks kodaniku põhiõigusi. 14. Alles hiljuti veel arenemat—a koloniaalmaa, nüüd noor suverään—e riik — selline on A—frika ja Aasia rahvaste peatumat—u ajalookäik. 15. Ajalooline paratamat—us on seegi, et sotsialism kin—itab kan—da kõigil kon+i-nenti+el.

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Kuidas käänduvad a) *lik*-liitelised sõnad, b) *likkus*-liitelised sõnad, c) *tu*-liitelised omadussõnad?
B. 2. Ütle tähtsamad reeglid vene pärisnimede kirjutamisest eesti keeles.
3. Millal eraldatakse lisand komadega?
4. Mis juhtumil tarvitatakse koondlauses koolonit? mõttekriipsu?

Harjutus 222. Antud sõnadest moodusta (suuliselt) laused, milles peale koma tuleks tarvitada ka koolonit või mõttekriipsu.

1. Teater, kino, kultuurimaja, keskkool, haigla — ühiskondlikud asutused. 2. Viiul, klaver, kitarr, mandoliin — muusikariistad. 3. Kärbes, sääsk, liblikas, mesilane — putukad. 4. Maja, küün, garaaž, angaar — ehitused. 5. Kuusk, mänd, nulg, kadakas — okaspuud. 6. Ruhnu, Kihnu, Abruka — Riia lahes asuvad saared. 7. Romaan, eepos, poeem, ballaad, jutustus, novell — jutustavad teosed. 8. Kitzberg, Vilde, Liiv, Särgava — tuntud eesti kirjanikud. 9. Moskva, Pariis, London, Berliin, Rooma — pealinnad.

Näidis. *Meie linnas on järgmised ühiskondlikud asutused: keskkool, teater, kino, kultuurimaja, haigla. Viiulit, klaverit, mandoliini ja kitarri — kõiki neid muusikariistu kasutati kolhoosiklubis.*

Harjutus 223. Täida lünk, pane puuduvad kirjavahemärgid ja kirjuta vene pärisnimed (nõutavas käändes) ladina tähtedega.

1. (Владимир Ильич Ленин) esimese sotsialistliku riigi looja sai noor—elt tuhan—eid kirju. 2. Ühe neist kirjadest kirjutas (Тихон Кирков) kelle aadress oli (Пролей Каши) küla (Тетюш-

кий) maakond (Казанский) kubermang. 3. Kirja kirjutaja kui ainuke kirjaoskaja külas oli külanõukogu se—retär sellele vaatamata et ta oli 13-aastane poisike. Nüüd on (Тихон Ильич) koduküla 8-klassilise kooli vene keele õpetaja ja ta õpilased kannavad seda punast lippu tulevik—u mille Lenin neile kät—e võitles. 5. Vene kirjaniku (Александр Радищев) isa suure mõisa omanik oli harul—aselt humaan—e inimene nii et ta talupojad päästsid ta perekonna (Пугачёв) ülestõusu ajal. 6. Naabermõisnik (Жубов) võt—is aga talupoegadelt kõik vilja hobused ja inventari. 7. Tulevane kirjanik teadis kuis (Жубов) söötis oma talupoegi mõisahoovis kui tööloomi kus kapsasupp valati-neile ühisesse künasse. 8. Pärisorjuse õudustest isevalitsuse ebaõi—lusest ja revoluts—oonilisest võitlusest despotismi vastu sellest kõnelebki (Радищев) surema—u teos Teekond Peterburist Moskvasse. 9. Ka hiljem on progressiivsed kirjanikud nagu (Рылеев) (Грибоедов) (Пушкин) jt. jätkanud võitlust isevalitsusliku korra vastu.

4. VÕÕRSÕNADE ORTOGRAAFIA.

Eesti keeles kasutatavad võõrsõnad kirjutatakse üldiselt samadel põhimõtetel mis eesti põhisõnavara. Nii kirjutame eesti ortograafia kohaselt näiteks *neto*, *taara*, *moto*, *džemm*, *efekt*, kuigi need sõnad teistes keeltes kirjutatakse teisiti.

Erandi moodustavad vähesed tsitaatvõõrsõnad, mis kirjutatakse nii nagu lähtekeeles. Näiteks *crescendo* (loe *krešendo*), *circa* (*tsirka*) = umbes jt.

Jälgi järgnevate võõrsõnade õigekirjutust.

Sulghäälik *g*, *b*, *d*	Sulghäälik *k*, *p*, *t*
kandidaat, kandideerima	ankeet
likvideerima	orkester
standard, standardiseerima	kontakt
propaganda, propageerima	brikett
aplodeerima	agitaator
kategooriline, kategooria	konkreetne
konduktor	arhitekt

Sulghäälik *g, b, d*	Sulghäälik *k, p, t*
intelligents	demokraatia
progress, progressiivne	karikatuur
president	orienteeruma
velodroom	aku, akumulaator
	akord
	gravitatsioon

Ülesanne. Selgita tabelis antud sõnade tähendus ja kontrolli pinginaabriga nende õigekirjutust.

Jälgi antud sõnade õiget kirjutusviisi ja häälda neid õigesti.

I välde ühe tähega	II või III välde kahe tähega
baleriin	allee
komisjon, komandant	annulleerima
komandeerima	ballett
komitee	barrikaad, terrass
koridor	grammofon
materjal	illustratsioon
sumadan	intelligents
samet	karussell, krokodill
karikatuur	kollektiiv, kollektsioon
	kommunaalne, kommunistlik
	korrigeerima, korrektne
	korrektor, korrektuur
	materiaalne
	paralleelne

Harjutus 224. Moodusta lühilauseid, rakendades allpool antud tähendusega võõr- ja laensõnu:

tühistama, kehtetuks tunnistama; laval esitatav kunsttants; lähetama, ametiülesandel saatma; reisikohver; balletitantsijanna; laitmatu, korralik, veatu; kogukondlik, asula poolt majandatav; teatavat üht liiki esemete kogu; aineline, varanduslik, rahaline; kuhjatud materjalist kaitsetõke või teesulg; joonis või pilt teksti selgitamiseks või kaunistamiseks; üksteisest samal kaugusel kul-

gev; haritlaskond; vigu parandama, õiendama; trükivigade parandamine; astang; rühm isikuid mingi ülesande täitmiseks; kitsas, pikk vahekoda; ülem, eriülesannetega ohvitser või mingile asutusele kuuluva maja valitseja; pöördkiik lõbustuspaikades; riiklik või parteiline organ ühiskondlik-poliitilise töö juhtimiseks.

Ülesanne. Meenuta, millal kirjutatakse helitu hääliku kõrvale eranditult nõrk sulghäälik (*teadsin, raudtee*).

Jälgi mõnede võõrsõnade erandlikku õigekirjutust:
absoluutne, abstraktne, absurdne, asbest, observatoorium, substantiiv, röntgeniaparaat, anekdoot.

Harjutus 225. Kirjuta + asemele *g, b, d* või *k, p, t*:

tun+sin, too+sin, kär+sed, ar+selt, pea+selt, lau+põrand, nais+uett, an+ke, võ+ke, või+ke, jõu+sasti, a+soluutne kõrgus, rönt+eniläbivalgustus, vägival+selt, um+ses keldris, jal+si, as+est, kii+sid, üleae+sed, o+servatoorium, anek+oote, õõ+sutama, hoi+sid, loi+sid, su+stantiiv.

Ülesanne. Meenuta *s*-i kirjutamise reegleid heliliste konsonantide *l, m, n, r* järel (*valss — valsi*).

Jälgi *s*-i kirjutamist võõrsõnades.
avanss, avanssi, avansisummad; seanss, seansside, seansil; nüanss, nüansid, nüansse; fajanssnõud, fajansist; renessanss, renessansiajastu;
ressurss, ressurssidest, ressursid; farss; forsseerima; Varssavi

Harjutus 226. Kirjuta — ees olev täht ühe- või kahekordselt: vaatlesime Mars—i; monotoon—e mürin; hüp—levate nuk—udena; sisemisi res—urs—e; metal—varb; kõrgrõhk—ond; fajans—taldrik; kristal—selge; kristal—ne läige; humaan—e suhtumine; grandioos—ed ehitused; vanad pak—tarud; õhtustel seans—idel; vals—itaktis; fors—eeritult suurendada; makstud avans—; tšehlanna sõitis Vars—avi; lõp—lik otsus; hom—ne päev; violet—ne valgus; kurioos—ed juhtumid; Itaalia renessans—; renessans—i suurmeistrid; ehk—i hüp—asin; kaugushüp—aja; käis lõp—mata palju lin—lasi.

Häälda õigesti antud võõrsõnu ja jälgi nende ortograafiat:

-(i)a

1) periood, patrioot, projekt, projekteerima
seeria, preemia, metallurgia, Kirgiisia, Mongoolia, Brasiilia, materiaalne, materialist (aga materjal)

-(i)oon, -(i)on — illusioon, revolutsioon, staadion, pansion, akordion
-(i)um — impeerium, imperialist
orienteeruma, abiturient
2) territoorium, kontrrevolutsiooniline

Harjutus 227. Silbita eespool antud võõrsõnad ja häälda neid silpide kaupa.

Harjutus 228. Kirjuta kriipsu asemele vajalikud tähed.

1. Kohtasin a—eel inte—i—entset noorukit, kes küsis teed te—trisse. 2. See ettekanne polnud nii a—straktne, et ül—sus poleks suutnud seda jälgida. 3. Tõestada tuleb kon—reetsete fak—ide abil. 4. Rönt—eniaparaate kasutatakse nii me—itsiinis kui ka metallurg—as. 5. Niisuguse ko—ektiiviga võite soo—sate ilmadega oma mahajäämuse li—vi—eerida. 6. Mater—aal-tehnilise baasi kasvamisega toimub—i järkjärguline üleminek ko—unismile. 7. Agi—aator tutvustas vali—aid saadikukandi—aati—ega. 8. Kõiki mängi—aid huvitas see or—en—eerumismäng. 9. Kodusõjas purustati kont—evolutsioonilised väed, keda abistasid imper—alistid. 10. Töölisklass on pro—re—iivne klass, kes võitleb reakts—ooniliste jõudude vastu. 11. Arhi—ekt tutvustas uut ehitus—ro—ekti. 12. Näitusel propa—eeriti moo—sat mööblit. 13. Meie inimestel on suur poliitiline tea—li—us. 14. Nõukogude riigis pole eks—lua—eer—aid ega eks—lua—eeritavaid klasse, kes vastasti—u võitleksid; tööliste, kolhoositalurahva ja inte—i—entsi vahel pole klassivastuolusid.

5. VÕÕRHÄÄLIKUTE *f* JA *š* VÄLTED.

Häälda sõnu, kus esineb *f* või *š*, ning pane tähele nende õigekirjutust.

Pikk häälik II välde	Ülipikk häälik III välde
Saime šefilt ekskursiooniks auto.	Kolhoos sai abi šeffidelt.
Jooksime duši alla.	Külm dušš karastab keha.
Esimeses stroofis oli neli värssi.	Luuletuses on kolm stroofi.
	Raha hoitakse seifides.

Häälikutel *f* ja *š* ei ole I väldet; *f* ja *š* II välde kirjutatakse ühe tähega, III välde kahe tähega, aga pika vokaali ja diftongi järel ühe tähega.

Ülesanne. 1. Võrdle *f* ja *š* õigekirjutust *k, p, t* õigekirjutusega *(sepa, seppa, seepi, aita).*

2. Häälda selgesti II- ja III-vältelist *f*-i ja *š*-d.

II-välteline *f* ja *š*	III-välteline *f* ja *š*
šefid, šefile, žirafid, tušiga, tušipott, afiši, afišid, duširuum, ešelon, tšuvašid, graafik, efekt, referaat, defekt	šeffi, šeffidele, žiraffe, žiraffidel, nišši, niššidel, tušši, tšuvašše, tuššima, tuššida

3. Miks kirjutatakse III-välteline *f* ja *š* sõnades *harf, šeflus, revanš* ühe tähega?

Harjutus 229. Kääna peakäändeis sõnu *värviline tušš* ja *abistav šeff.*

Harjutus 230. Kirjuta + asemele vastav täht või tähed, nagu vaja.

1. Läksin du+iruumi. 2. Külmal du+il on karastav toime. 3. Še+id abistasid so+oosi heinatööl. 4. Graa+iku järgi on homme +reening. 5. Še+ide autod vedasid vilja. 6. Loomaaias nägime žira+e. 7. Joonise katmist tu+iga nimetatakse tu+imiseks. 8. Kasutada võib ka värvilisi tu+e. 9. Pidulikel juhtudel mängitakse tu+i, s. o. lühikest tervitusmar+i. 10. Har+imäng on meeldiv nagu hõbekellukeste kõlin. 11. Oled sa näinud süm+ooniaorkestris har+i? 12. Geograa+ia tunnis tutvusime Aa+rika savannidega, kus elavad žira+id. 13. Segakoori meeshääled on tenorid, +aritonid ja ba+id. 14. Ostsin uue tu+isule. 15. Kellega on teie kool še+lusvahekorras? 16. Raha ja väärtpaberid hoitakse sei+ides. 17. Vanem rahvalaul ehk regivär+ ei jagune stroo+ideks. 18. Seinatühemesse ehk ni+i ehitati seinakapp.

Jälgi sulghäälikute *k, p, t* ning võõrhäälikute *f* ja *š* kirjutamist sõna lõpphäälikuna.

Ühesilbilised sõnad	Kahe- ja enamasilbilised sõnad	
	Pearõhk esimesel silbil	Pearõhk viimasel silbil
lukk, sepp, kett šeff, tušš	kompvek, maastik, kotlet, taburet, kabinet, finiš	atakk, galopp, blankett, siluett, kušett, žiraff, tšuvašš

Lõpphäälik *k, p, t, f* ja *š* kirjutatakse kahe tähega ainult ühesilbilistes sõnades ja mitmesilbiliste sõnade pearõhulises silbis.

Harjutus 231. Määra tüüpsõna ja kääna peakäändeis (suuliselt) sõnu *šeff, žiraff, nišš, tušš, revanš, kušett, kabinet.*

Harjutus 232. Kirjuta + asemele *š, šš, s või ss,* — *asemele f, ff, v* või *hv,* = asemele *k, kk, p, pp* või *t, tt.*

1 Fini+ on distantsi lõp=unkt. 2. Sõitsime še—idega so—hoosi. 3. Saime abi še—idelt. 4. Volgamaadel on Tšuva+i ANSV. 5. Hobune jooksis galo=i. 6. O—itseride kõrgeim auaste on mar+al. 7. Miks on žira—il nii pikk kael? 8. Kirjuta paragra—i sümbol. 9. Kara—inis oli kristallselge vesi. 10. Nõukogude armee lõi puruks fa+istlikud kallaletungijad. 11. Vilma vaatas —ilmi «Inimese saatus». 12. Tuntumaid —os—orväetisi on super—os—aat. 13. —undamendikraavi kaevamisel saadud muinasleiud saadeti etnograa—ia muuseumile. 14. Käisin Kaukaasia džigi=ide ratsavõistlusel, mis toimus hi=odroomil. 15. Väljamõeldis teiste eksiteele juhtimiseks on blu—. 16. Nii eesti muinasju=udes kui ka kirjani=e loomingus leidub palju antireligioo+eid aardeid, milles leiab paljastamist pa=ide ja teiste kirikuteenrite variserli=us, saagiahnus ja südame=us. 17. Lugesime afi+idelt, et jalgpallimat+ toimub homme. 18. Kas meie peo afi+id on juba väljas? 19. Palun andke mulle paar telegrammiblanke=i! 20. Katse paukgaasiga, mis saadi kahe osa vesini=u ja ühe osa ha=ni=u segu süütamisel, oli väga e—ektne.

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Kuidas kirjutatakse *f* ja *š* II välde? III välde?
2. Kas *k, p, t* ja *f, š* ortograafias on ühiseid reegleid?

3. Kuidas kirjutatakse *k, p, t, f* ja *š* kahe- ja enamasilbiliste sõnade lõpus, kui a) sõna rõhk on esimesel silbil? b) viimasel silbil?

B. 4. Millal kirjutatakse helitu hääliku kõrval *g, b, d*?

5. Millisel juhul kasutatakse alguses *b, d, g*-d?

Harjutus 233. Kirjuta kriipsukese ees olev täht ühe- või kahekordselt:

kotlet-, pipet-, galop-, kušet-, taburet-, kabinet-, klarnet-, trompet-, finiš-, kompvek-, žiraf-, šef-, stroof-, revanš-, šef-lus, af-iš-id, ballet-, baret-, tuš-isulg, tuš-iga.

Harjutus 234. Kääna peakäändeis *tušš, šeff, nišš*.

Harjutus 235. Kirjuta sõna alguses *b, d, g* või *p, t, k:*

(d,t)opelt, (d,t)eleskoop, (b,p)alett, (b,p)ensiin, (g,k)arantiin, (b,p)lankett, (d,t)enor, (d,t)uett, (b,p)aas, (g,k)ontingent, (b,p)rošüür, (b,p)lokaad, (b,p)ürokraat, (g,k)ips, (d,t)eputaat, (b,p)roduktsioon, (d,t)essant, (b,p)rožektor, (g,k)eneratsioon, (d,t)iraaž, (d,t)iplomaat.

Harjutus 236. Pane lünka *g, b, d* või *k, p, t:*

tun-sin, too-sin, kär-sed, ar-selt, või-sid, lei-sid, an-ke, võ-ke, või-ke, jõu-sasti, vii-sime, kii-sid, jal-si, pea-selt, ül-se, tä-sed.

Harjutus 237. Koosta lühikirjand teemal «Vaade aknast», vältides sama sõnatüve kordamist jm. sõnastusvigu.

6. *h* MITMESILBILISTES VÕÕRSÕNADES.

Vaatle, kuidas kirjutatakse *h* mitmesilbilistes sõnades.

h pika vokaali järel	*h* lühikese vokaali järel	
	Lühike *h* ühe tähega	Pikk ja ülipikk *h* kahe tähega
psüühika psüühiline stiihiline	mahagonipuu mahoonia (ilupõõsas) boheemlane	psühholoogia mehhanism kasahhid almanahh malahhiit
	mehaanik mehaaniline	mehhaanik mehhaaniline

Mitmesilbilistes võõrsõnades kirjutatakse p i k k ja ü l i p i k k *h* **lühikese vokaali järel kahe tähega.** Muudel juhtudel kirjutatakse *h* ühe tähega.

Sõnades *mehhaanik* ja *mehhaaniline* võib *h*-d hääldada kas pikalt või lühidalt, seega kirjutada kahe või ühe *h*-ga.

Ülesanne. Miks sõnades *arhitekt, monarhia, arhiiv* jt. on pikk *h* ühe tähega?

Harjutus 238. Selgita tabelis antud võõrsõnade (*psüühika, stiihiline* jt.) tähendus ja moodusta lauseid, kus need sõnad esineksid.

Harjutus 239. Kääna (suuliselt) ‚peakäändeis sõna *kasahh, almanahh* ja ütle, kas *h* kirjutamises esineb muutusi või mitte.

Harjutus 240. Täida antud lauseis lüngad järgmiste võõrsõnadega: *almanahh, anarhiline, epohh, kahhel, arhiiv, kasahh, mehhaanik, mehhaniseerima, mehhanism, monarhistlik, psühholoogia, psüühika, psüühiline, rahhiit, stiihiline.*

1. Mahtra talupoegade ülestõus 1858. a. polnud organiseeritud, vaid... vastuhakk. 2. Hingeelulisi ehk ... nähtusi uuriv teadus on ... 3. Kirjandusring andis välja sisuka ... 4. Olukorda, kus puudub seadus ja kord, võib nimetada ... 5. Kui me rakendame üha uusi masinaid ja ..., muutub töö kergemaks ja tootlikumaks. 6. Masina- ja lukksepatööga tegelev tööline on ... 7. Mõned hingeelulised ehk ... nähtused on omased ka kõrgematele loomadele. 8. Ometi on loomade hingeelu palju madalamal astmel inimese ... 9. Kasahstanis ehk ... NSV-s elavad ... 10. Väga kiiresti areneb ka põllutööde ... 11. Glasuuritud pottkividest ehk ... -kividest ahi on nägus ja soojapidav. 12. D-vitamiini puudus põhjustab lastel ..., s. o. luukoe pehmenemist ja liikmete kõverdumist. 13. 1917. a. Veebruarirevolutsioon purustas Venemaal ... korra. 14. Oktoobrirevolutsiooniga algas maailmas uus ... — sotsialismi ajastu. 15. Tähtsad dokumendid säilitatakse ...

7. JÄRGSILPIDE VOKAAL VÕÕRSÕNADES.

a) Järgsilpide vokaal helitu hääliku ees.

Pea meeles järgnevate sõnade õigekirjutus ja selgita nende tähendus:

aparaat, apteek, automaat, dekaad, diktaat, eksponaat, fotograaf, internaat, kandidaat, kataloog, kvaliteet, laureaat, marsruut, maskeraad, mikroskoop, periood, preparaat, referaat, telegraaf, tselluloos.

Helitu hääliku ees kirjutatakse järgsilpide vokaal võõrsõnades kahe tähega.

Ülesanne. Kontrolli pinginaabriga vastastikku eespool toodud võõrsõnade tähendust.

Harjutus 241. Moodusta lauseid, kus esineb sõnu *eksponaat, kataloog, laureaat, marsruut, kvaliteet, preparaat, referaat, mikroskoop, dekaad, tselluloos, telegraaf, kandidaat.*

Ülesanne. 1) Kääna suuliselt peakäändeis sõna *mikroskoop* ja määra tüüpsõna. 2) Selgita ka teiste antud sõnade tüüpkond.

Harjutus 242. Kirjuta kriipsu asemele õige sulghäälik.

(läks) aptee—i, automaa—i—est, eksponaa—id, kandi—aa—i—ele, marsruu—il, referaa—is, mi—roskoo—iga, eksponaa—i—e, (mitu) maskeraa—i, 5 preparaa—i, 3 kandi—aati.

Harjutus 243. Kirjuta kriipsu ees olev *h* ühe või kahe tähega.

tseh—id, almanah—, rah—iit, psüh—oloogia, meh—anism, Tšeh—oslovakkia, psüüh—iline, stiih—iline

b) Järgsilpide vokaal helilise konsonandi ees.

Lühike vokaal, pearõhk esimesel sibil	Pikk vokaal pearõhu asendist olenemata
admiral, alkohol, apelsin, brigadir, eksemplar, ešelon, elektron, följeton, hektar, honorar, insener, inventar, kanal, karneval, komisjon, magasin, magnet, makaron, materjal, mikrofon, ohvitser, partisan, pensionär, personal, revisjon, sanitar, sekretär, semafor, tärpentin	armatuur, atmosfäär, distsipliin, inventuur, kollektiiv, kooperatiiv, mandariin, mandoliin, nominatiiv, personaalne, pontoon, sanitaarne, substantiiv, tsellofaan, velodroom, sanitaarauto, invaliid

Harjutus 244. Koosta 15—20 lühilauset, kus on kasutatud tabelis antud võõrsõnu.

Harjutus 245. Täida lünk, nagu vaja.

1. Alkoh—l on tervist kahjustav mürk. 2. Rahukaitse miitingul viibis kõrgemaid ohvits—re, nagu mar—aleid, admir—le; paljusid sõjaveter—ne, inval—de, pension—re, juhtivaid töötajaid (parteisekret—re, insen—re) ning tuhan—eid töölisi ja talupoegi. 3. Maiparaadist võttis osa kogu kollekt—v eesotsas juhtiva person—liga. 4. Tarbi—ate k—perat—vi saabus Gruusiast mandar—ne, apels—ne ning sidr—neid. 5. Telegr—f ja telef—n on muutunud univers—lseiks sidevahen—eiks, ent väga levinud on ka raad—o ning televisi—n. 6. Tublis kollekt—vis valitseb hea distsipl—n. 7. Kolhoosi revisj—nikomisj—n revideeris kolhoosi invent—ri. 8. Akt kirjutati kolmes eksempl—ris. 9. Kompassi olulised osad on magn—tnõel ja ilmakaarestik. 10. Tsellul—si valmistatakse puidust. 11. Šokol—di- ja marmel—dikarbid olid tsellof—npakendis. 12. Saali laearmat—ri kuplid olid krista—klaasist. 13. Mu vend sai följet—ni eest honor—ri. 14. Suure Isamaasõja ajal teenis ta partis—niüksuses sanit—rina. 15. Apt—kidesse tuli müügile uusi pre—araate. 16. Naturalisti—e ringis peetud referaa—i—est oli huvitavam Leili e—ekanne «Meie mar—r—t ekskursioonil Tallin—asse». 17. Esitatud kandi—aa—idest sai Lenini preem—a laureaa—iks Juhan Smuul. 18. Sanit—rid kandsid haige sanit—rautosse.

KORDAMISEKS.

A. 1. Miks kirjutame sõnas *kaslane s* ühe tähega, aga sõnas *valss* kahe tähega?
2. Miks sõna *modernne* kirjutamisel *n* on kahe tähega? Too veel taolisi näited.

B. 3. Meenuta kirjavahemärgireegleid liitlauses ja otsese kõne kasutamisel.
4. Kuidas kasutatakse sünonüüme väljenduse ilmekuse tõstmiseks?
5. Ütle lisandi kirjavahemärgid.

Harjutus 246. Kirjuta viimase silbi täishäälik ühe või kahe tähega:

limona—d, restora—n, elektro—n, tärpenti—n, partisa—n, admira—l, materja—l, telesko—p, aerosta—t, paralle—l, fotogra—f, tsellofa—n, vaseli—n, komisjo—n, prooto—n, pensionä—r, eksempla—r, ešelo—n.

Harjutus 247. Paranda järgnevais lauseis esinevat sõnastust, kasutades võimaluse korral sünonüüme.

1. Juri Gagarinile anti esimese kosmose l e n d u r i aunimetus ja Nõukogude Liidu kangelase aunimetus.

Ka tulevikus kavatsevad inimesed jätkata kosmoselende. Ja tuleb kindlasti aeg, kus inimene lendab Marsile. Selleks et niisuguseid lende jätkata, on vaja rahu rahvaste vahel.

2. Ei ole sellest ajast veel möödunud kuigi palju aega, kui m e i e maal möllas sõjaleek. Meie maale olid tunginud sakslased, kes tahtsid orjastada ja paljaks röövida meie kodumaad.

3. Pärast sõda hakkas n õ u k o g u d e r a h v a elu muutuma tunduvalt paremaks. Nõukogude rahvas oli ise see, kes muutis oma elu viljakamaks. Nõukogude rahvas on ehitanud uusi linnu, vabrikuid, tehaseid.

4. N õ u k o g u d e rahvas ei taha s õ d a. Keegi ei taha näha neid koledusi, mis pannakse toime sõja ajal. Nõukogude rahvas tahab elada vabana, muuta ise oma elu kord-korralt paremaks. Nõukogude inimeste kõik unistused on täide läinud. Nõukogude inimesed on tunginud kosmose avarustesse. Esimeseks kosmonaudiks maailmas oli Juri Gagarin.

Harjutus 284. Täida lünk, kus vaja, ja pane puuduvad kirjavahemärgid.

1. Joonise tu—imisel kasutasin värvilist tu—i ning uut tu—isulge/ 2. Füüsikakabinet— sai uue sisustuse mis on igati modern—e/ 3. Kõikjal korral—ati grandioos—eid austusaval—usi Juri Gagarinile esimesele kosmonau—ile/ 4. Hoolima—us ja ettevaatama—us põhjustavad liiklemisel avarii—/5. Nõukogude kriitika ja avali—us hindavad ilukirjandusli—e teoseid ka rahvali—use seisukohalt sest juba Lenin on öelnud et kunst kuulub rahvale/ 6. Teos ilmus rahvali—us väljaandes ning levis kü—netuhan—etes e—sempl—rides/ 7. Meil on lõp—mat—a palju loodusli—e rohumaid mis pak—uvad suuri ressur—e karjamajan—usele kui need loodusli—ud rohumaad muuta kultuur—ohumaadeks/ 8. Vaadelnud vana lossi suure tähelepaneli—usega mar—isid õpilased-ekskursan—id nüüd paaristi—u mööda promen—di/ 9. Spartakiaadil oli palju tantsi—aid ja võimle—aid/ 10. Miks meie salgas polnud varem sellist vastasti—ust läbisaamist/ 11. Linda kas see luuletus ilmus almana—is küsis õpetaja/ 12. Jookse apt—ki käskis ema ja too streptots—di/ 13. Pont—nsild viis üle laia kan—li/ 14. Ple—ide kõrval—amiseks riietelt kasutatakse ka avio-

bens—ni ja tärpent—ni/ 15. Nõukogudemaal areneb võimas kompleks—elt meh—aniseeritud tööstus/ 16. Spontaan—e kät—e-plagin oli selle rõõmustava teate vastuseks/

Harjutus 249. Kirjuta kriipsu ees olev täht ühe-, kahe- või kolmekordselt.

Tšeh—i teadlased, keegi tšeh—lanna, modern—e mööbel, siin—e elanik—ond, uued lak—ingad, kindel kurs—, mäs—lev meri, grandioos—ed ehitused, religioos—ed eelarvamused, kella meh—anism, mah—inatsioon, rah—iit, humaan—e suhtumine, suurt püüdlik—ust, seisid vastastik—u, vastastik—une toetus, mõt—etu pillamine, reastik—une asend, pöidlapik—une vägilane, pott tuš—i, tuš—ipott, suurt def—ekti, kaks stroof—i, nägin žiraf—i, mah—oonia kollane õis, ekspona—t, maskera—d, persona—l, karneva—l, hekta—r, mandoli—n, atmosfä—r, inventu—r, inventa—r, revisjo—n, insene—r, tärpenti—n, psüh—olo—g, psüüh—ika, kapita—lremont.

8. SÕNADE SILBITAMISE JA POOLITAMISE KORDAMINE.

Ülesanne. Sõnasta antud pealkirjade ja näidete varal sõnade silbitamise ja poolitamise reeglid ning too iga reegli kohta 5 omapoolset näidet.

1. Üksik konsonant vokaalide vahel:
   kla-pib, ku-kub, saa-gist
2. Diftong ja pikk vokaal:
   käed, öö-sel, soo-äär-ne
3. Kahe tähega kirjutatud kaashäälikud:
   kal-las, õp-pi-ma, rat-tad, ma-jas-se
4. Konsonantühendis viimane konsonant:
   mars-si-des, tant-si-da, korst-nas-se
5. Liitsõnad:
   *ma-gist-raal-***kraav**, *laag-ri-***plats**, *geo-***graa***-fi-a*

Märkus. Liitsõnalisi või eesliitega võõrsõnu võib silbitada kas konsonantühendi või liitsõna silbitamise reegli järgi.
Seega on õige *geog-raafia* kui ka *geo-graafia*
demok-raatia „ „ *demo-kraatia,*
sest sõnad *geograafia* ja *demokraatia* on liitsõnad.

6. Sõnade poolitamine:
   esi-mene, valitsetak-se, valit-setakse jne.

Ühetäheline silp poolitamisel:
e-lu, juu-a, vii-a
Ühetäheline silp sõna keskel:
lau/a-le, lei/u-taja, rai/u-ma

Märkus. Vene konsonantühendid ч = tš ja щ = štš võivad kuuluda ka ühte silpi: *Tši-tši-kov, Radi-štšev.*

Harjutus 250. Silbita järgnev tekst.

Vello oma rühmaga jõudis esimesena linnuse värava ette. Sild oli kraavil peal, aga värav kinni. Joosti tagasi, tuldi palgiotstega ja hakati nendega mitme mehe jõul väravale põrutama. Teised raiusid kirvestega, kolmandad peletasid pihtaia tagant vallilt valvureid, pildudes neile alt kive ja odasid, lastes nooli.

(M. Metsanurk.)

Harjutus 251. Märgi poolitamiskohad püstkriipsuga:

vanaema, võileib, igaühele, jõuaksime, saiapäts, atestaat, viiulil, ahjuuksed, kilogramm, geograafia, klapptool, raidkunstnik, fotograaf, haopinu, onupoeg, kantselei, desinfitseerima, prognoos, uisuteelt, biograafia, aerodroom, kompsudel, jõudsid, kärbsed, randlane, peatselt, elektrik, Gontšarov, Pugatšov, Vereštšagin.

Poolitamisvigu tekib sageli sellest, et sõnade poolitamine segatakse liidete, tunnuste ja lõppude eraldamisega. Võrdle neid kumbagi.

Sõna liidete, tunnuste ja lõppude eraldamine	Sõna silbitamine ja poolitamine
aasta/sse	aas-**tas-se**
tuba/de/sse	tu-ba-**des-se**
suur/te/ks	suur-**teks**
ole/ksi/me	o-**lek-si**-me
palava/sti	pa-la-**vas-ti**
aegsa/sti	aeg-**sas-ti**
ooda/ta/kse	oo-da-**tak-se**
mäe/stikku/de	**mäes-tik**-ku-de

Sõnade poolitamine toimub alati vastavalt silbitamisreeglile, arvestamata sõna liiteid, tunnuseid ja lõppe.

Harjutus 252. Märgi võimalikud poolitamiskohad püstkriipsuga:

õpikusse, ühendusse, oktoobripühadeks, vabariigiks, sotsialistlikuks, jõuate, katkendis, noorsooühing, suutsime, randlane, palavasti, käsitsi, ollakse, omad, jõuate, aabits, televiisor, spetsialist, buldooser, televisioon, maasse, tõestama, tüdrukud, viiakse, valmistama, probleem, periood, aadress, madrus, kindral, jõudsin, odav, pintsaku, elab, süüakse, kitarr, kontsert, kvintett, konkurss, stiihiline, aia.

KORDAMISEKS.

Meenuta nimisõna kokku- ja lahkukirjutamist.

Harjutus 253. Kirjuta järgnevad sõnad kokku või lahku:

kommunistliku töö, detsembri kuu, tal olid head organisaatori võimed, kuuse ladvad, ehitajate päev, meie kolhoosi keskusest, jänese nahad, selle kuuse ladvast, tootmis eesrindlane, ookeani aurikud, juubeli laulupidu, rahvaste pere, jalgpalli meeskond, kommunistliku töö brigaadi.

Harjutus 254. Sulgudes olevad sõnad kirjuta välja kas kokku- või lahkukirjutatuna ja nimeta puuduvad kirjavahemärgid.

1. «Kalevipoeg» meie (rahvus eepos) ilmus tervikuna 1862 a 2. (Talu poegade) (elu kergendamiseks) anti välja uus (talurahva seadus). 3. Sellega lõpetas Jakob oma (eluloo kirjelduse). 4. Ta tuli (meelde tuletama) neid (lapsepõlve aastaid). 5. Eidele meeldis väga (rebase leelutamine) ja ta võttis rebase endale (hane karjaseks). 6. Siil tassib endale (põõsa alla) lehti ja teeb sooja (talve korteri). 7. Väike Leili kinkis emale (naiste päevaks) (angoora villast) salli. 8. Ta vaadanud selja taha ja näinud kuut (hundi poega) kes roninud ahjust välja. 9. Uurijad avastasid uusi (maapõue varade) leiukohti. 10. Juba (septembri kuus) käib kibe (kartuli võtmine). 11. Jõudis kätte oodatud (laupäeva õhtu) mil peeti (lõikus pidu). 12. Neljapäeval oli meie rühma (maastiku mäng). 13. Õhk rõkkas (linnu laulust). 14. Õhtul vaatasin jalgpalli võistlust). 15. (Sel ajal) toimusid ka (ujumis võistlused) (sise ujulas). 16. Jälgisin (jalgpalli matši) ja hiljem (tennise treeningut). 17. (Valsi helidele) vastas kaugusest (tüdrukute laul). 18. Pavel oli julge ja kiire (otsustus võimega). 19. Ja sellepärast ongi Pavel Kortšagin paljude noorte (lemmik kangelaseks). 20. Raudtee ehitamisel puutus Pavel kokku oma (lapsepõlve sõbra) Tonjaga.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

1. Missuguse algustähega kirjutatakse:
   a) liitkohanimed? *(Väike-Maarja, Põhja-Jäämeri)*
   b) riikide nimed? *(Poola Rahvavabariik, Nõukogude Eesti)*
   c) asutuste, organisatsioonide ja ettevõtete nimed? *(Tartu Riiklik Ülikool, Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei)*
   d) ajalehtede ja ajakirjade nimed? *(«Noorte Hääl»)*
2. Kuidas kirjutatakse teoste, kirjutiste jt. pealkirjad? *(«Tõde ja õigus»)*
3. Missuguse algustähega kirjutatakse ajaloosündmuste nimed? *(Jüriöö ülestõus)*
4. Millised erandid on eelmisel reeglil?
5. Missuguse algustähega kirjutatakse:
   a) pühade, päevade ja kuude nimetused? *(näärid)*
   b) rahvaste, elanike ja keelte nimetused? *(eestlane)*
   c) au- ja ametinimetused? *(haridusminister)*
6. Nimeta, missugused pärisnimed pannakse jutumärkidesse. *(ajaleht «Noorte Hääl», romaan «Tõde ja õigus», kolhoos «Punane Täht»)*

Harjutus 255. Kirjuta sulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega ja kasuta vajaduse korral jutumärke.

1. Ajalehes (rahva hääl) ilmus sõnum, et (jüri saarma) kutsuti (indiasse ja inglismaale). 2. Ajalehes (edasi) teatati, et (tartu rajooni uula sovhoosis) ning (vambola kolhoosis) lõpetati vitamiinheina niitmine. 3. Suursaadik (iraagi vabariigist) esitas volitused (nõukogude liidu ülemnõukogu presiidiumi esimehele). 4. Mu õde elab (tartus 21. juuni tänavas), aga ta töökoha aadress on (nõukogude väljak nr. 6). 5. (Kommunistliku partei ja nõukogude valitsuse) poolt väljatöötatud grandioossed plaanid viiakse ellu (nõukogude rahva) tööga. 6. Narva lähistel töötav (balti soojuselektrijaam) on (kommunistliku noorsooühingu) löökehitus. 7. Võimas kogupauk (ristlejalt aurora) kuulutas uue epohhi algust maailmas, mille lõi (suur sotsialistlik oktoobrirevolutsioon). 8. Rändur, kes astub (jõgeva rajooni tooma katsebaasi) aeda, näeb seal majakest, kus sõlmiti (vene ja rootsi võimude)

vahel (kärde rahu). 9. Viibisime (esimese mai) pidustustel (moskvas), kus vaatlesime (punasel väljakul) toimuvat ülivõimsat demonstratsiooni. 10. Kui (tallinna lahel) leidis aset (balti purjespordinädal), oli peale (tallinlaste, riialaste, kiievlaste, moskvalaste) ja teiste (nõukogude liidu) võistlejate purjesportlasi ka (soomest, saksa demokraatlikust vabariigist), koguni (ameerika ühendriikidest). 11. Paljudele töötajatele on antud (sotsialistliku töö kangelase) austav nimetus. 12. J. Smuuli (lenini preemiaga) autasustatud (jäine raamat) on tõlgitud ka (ungari keelde).

10. TÄIENDAVAID MÄRKUSI.

1. Jutumärkidesse pannakse lisaks varem õpitud juhtumitele järgmised pärisnimed:

a) **tööstustoodete nimed:** sõiduauto «Moskvitš», fotoaparaat «Smena-4», traktor «Belaruss», käekell «Zvezda», lõhnaõli «Valge sirel», küpsis «Ukraina segu»;

b) **kultuurtaimede sordinimed:** kaer «Agu», kartul «Jõgeva kollane», kurk «Kastekindel», «Tartu roosõun», «Liivi kollane munaploom»;

c) **ordenite ja medalite nimetused**, kui neile eelneb sõna *orden* või *medal*: orden «Austuse märk», medal «Eeskujuliku töö eest» (vrd. *Tööpunalipu orden, Ušakovi medal*).

2. Väikese algustähega kirjutatakse:

a) **loomatõugude nimetused:** tori hobune, kostromaa veis, ševioti lammas, leghorni kana, emdeni hani;

b) **ettevõtte või asutuse osakondade või allasutuste nimetused:** Pärnu Kaubastu söökla nr. 2, Tallinna 1. Keskkooli noorte naturalistide ring, tehase «Volta» montaažitsehh, «Rahva Hääle» põllumajanduse osakond, Kehtna 8-kl. Kooli kirjandusring;

c) **kongresside, konverentside, pidustuste, näituste** jms. ürituste nimetused: partei XXII kongress, koolinoorte spartakiaad, rahvamajandusnäitus, ülemaailmne noorsoo festival, laulupidu;

2) sõnad *sideagentuur, -jaoskond, külanõukogu, raudteejaam, kolhoos, sovhoos, metskond jts.:*

Keava sidejaoskond, Kureküla sovhoos, Kuressaare külanõukogu, Vardi metskond.

Harjutus 256. Kirjuta 3 omapoolset näidet a) tööstustoodete, b) kultuurtaimede sortide, c) loomatõugude, d) ordenite või medalite, e) ettevõtete allasutuste, f) kongresside jt. ürituste nimetuste kohta.

Harjutus 257. Kirjuta sõnad suure või väikese algustähega ja tarvita jutumärke:

nõukogude liidu kangelane, romaan sõda ja rahu, jäälahing, suur isamaasõda, tšehhoslovakkia sotsialistlik vabariik, riiklik kunstiinstituut, konstitutsioonipäev, kolhoos teel kommunismile, suur munamägi, pärnu linna tsn täitevkomitee, fotoaparaat kiiev, sügisjoonik, orden ema au, kastre metskond, kartul jõgeva piklik, kurk tahkuranna, nõmme kultuurimaja näitering, eesti nsv haridusminister, tatarlane, jüriöö ülestõus, musta-valgekirju veis. njuhämpširi kana.

11. KORD SUUR, KORD VÄIKE ALGUSTÄHT.

Vaatle sõnu, mis tähendusest olenevalt kirjutatakse kord suure, kord väikese algustähega.

Suur algustäht (kohanimi, märgib riiki või kohta, vastab küsimusele *mille*?)	Väike algustäht (sõna märgib liiki või omadust, vastab küsimusele *missugune*?)
Eesti loodus	eesti keel
Eesti kliima	eesti kirjandus
Soome järved	soome kirjanik
Vene jõed	vene rahvalaul
Hiina raha	hiina tee
India saadik	india kunst
Tallinna elanikud	tallinna kilud
Tartu üliõpilased	tartu murre
Tori «põrgu»	tori hobune
Araabia kõrb	araabia number
Peipsi vesi	peipsi tindid

Harjutus 258. Moodusta sõnapaarist lauseid.

Vene(maa) jõed, Tallinna elanikud, võru murre, moskva kali, siberi orav, Eesti järved, vene rahvas, leedu kultuur, läti keel,

Austria valitsus, Soome lipp, Tšehhoslovakkia saatkond, tšehhi kirjanik, nõukogude kunst, peipsi tint, Poola maavarad.

Jälgi, millal kirjutatakse sõna *nõukogude* suure, millal väikese algustähega.

Sõna **Nõukogude** on seotud riigi või selle territooriumiga ja on pärisnimeks või selle osaks	Sõna **nõukogude** ei ole seotud riigiga, vaid näitab omadust või tunnust (vastab küsimusele *missugune?*)
Nõukogude riik, valitsus	nõukogude kord, võim, ühiskond
Nõukogudemaa	nõukogude kultuur, tehnika, sport
Nõukogude Eesti	nõukogude noor, õpetaja, kool
Nõukogude armee, sõdur	nõukogude inimene, rahvas
Nõukogude saadik, esindaja	nõukogude kirjandus, kunst, raamat
Nõukogude rubla, vapp, pass	nõukogude moraal, patriotism
Nõukogude kodanik	
Nõukogude riigijuhid	
Nõukogude rahvad (=Nõukogude Liidu rahvad)	
Nõukogude laevastik	
Nõukogude-sõbralik	

Harjutus 259. Ütle, kas sõna *nõukogude* tuleb kirjutada suure või väikese algustähega järgmiste sõnade ees, ja rühmita nad kahte gruppi *(Nõukogude ja nõukogude)*:

riik, võim, kord, valitsus, lipp, pass, välisminister, inimene, kunst, armee, delegatsioon, teater, raha, laevastik, kodanikud, kirjandus, Ukraina, Läti, laev, ühiskond, ajastu, tehnika, kirjanik, noor, patriotism, Eesti, kool, vapp, -maa, raamat, ühiskond.

Harjutus 260. Kirjuta sulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega.

1. Kui 1940. a. 21. (juunil) (kodanlik kord) (eestis) kukutati, kehtestas (eesti töötav rahvas) siin (nõukogude korra). 2. Väike (eesti) astus võimsa (nõukogudemaa) koosseisu ühe tema (liiduvabariigina). 3. Uus võim, (nõukogude võim) toetus (kommunist-

liku partei) juhtimisel töötavatele rahvahulkadele. 4. Uus, (nõukogude eesti valitsus) kuulutas maa, pangad, vabrikud jt. suured kinnisvarad (eesti rahva) omaks, sest need varandused on loonud (eesti tööline ja töötav talupoeg). 5. Täpselt üks aasta lehvis (nõukogude lipp) (tallinna toompea lossi) (pika hermanni tornis), siis tungisid üle (nõukogude piiri) hitlerliku (saksamaa väed) — algas (suur isamaasõda). 6. Ennastsalgavalt kaitses (nõukogude armee) (nõukogude liidu piire), oma armastatud (nõukogude korda), kuid ometi õnnestus (saksa okupantidel) (eestimaa) kolmeks aastaks okupeerida. 7. Sügavale (nõukogude tagalasse) evakueerus (nõukogude eesti valitsus), et seal jätkata kõigi (nõukogude rahvastega) võitlust (kommunistliku partei) ja (nõukogude valitsuse) juhtimisel kalli (kodumaa) vabastamiseks (saksa okupatsioonist). 8. Nüüd areneb (nõukogude elu) võimsa hooga. 9. Kosmost vallutab (nõukogude tehnika) ja (nõukogude inimene), eesrindlik on (nõukogude kirjandus ja kunst), kuulus (nõukogude sport). 10. Uhke on olla (nõukogude kodanik), kelle kodanikutunnistuseks on (nõukogude pass).

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Nimeta juhtumid, mil pärisnimedes kirjutatakse
   a) iga sõna suure algustähega.
   b) ainult esimene sõna suure algustähega.
   2. Nimeta juhtumid, kus kord kirjutatakse suur, kord väike algustäht.
   3. Missugused nimed ja nimetused kirjutatakse alati väikese algustähega?
   4. Korda võõrsõnade õigekirjutust (lk. 119).
B. 5. Iseloomusta käändsõna kokku- ja lahkukirjutamise tüüpe: *kirjutuslaud, kaheksanda klassi juhataja, sõnaraamat, venna raamat, rahvaste sõprus, lasteaed, ilus ilm, vanaisa.*
   6. Meenuta kohanimede kokku- ja lahkukirjutamist.

Harjutus 261. Kirjuta kokku või lahku:

Valge meri, Must jõgi, Balti meri, Vahe meri, Põhja meri, Põhja Jäämeri, Väike Maarja, Nõukogude maa, Amuuri maa, Taga Kaukaasia, Laadoga järv, Saad järv, Suur Munamägi, Sihi tänav, Võidu väljak, V. I. Lenini nimeline Volga—Doni kanal, A. H. Tammsaare nimeline kolhoos.

Harjutus 262. Kirjuta — ees olev täht ühe- või kahekordselt, + asemele *g, b, d* või *k, p, t,* sulgudes olev täht aga suure või väikesena.

1. Eesti NSV (t)eaduste (a)ka+eemia (p)resi+ent külastas uut (a)stronoomia (o)+servatooriumi Elvas. 2. Gravi+atsiooniseaduse avastas Newton a. 1687. 3. Meie kol—ektiivi tööplaanis oli igaühel kon+reetne ülesanne spordipropa+anda alal ja paral—eelselt sellega agi+atsioonitöö uute liikmetega. 4. Ehitusmaterja—lide toodangu kolos—aalne kasv likvi+eerib sõjajär+se korterikitsikuse. 5. Il—ustratsioonid almanah—ile tegi Raivo, kes on ka osav kari+aturist. 6. Brigadi—r võttis osa ehituskom—isjo—ni koosolekust, kus arhi+ekt tu+vustas uut veisefarmi +rojekti. 7. Kom—unaalosakonna küt—uselaost müüakse ka turbabri+etti. 8. Tugevad purjelaevad, mida juhtisid (v)ene admira—lid, randusid möödunud sajan+itel (v)aikse ja (a)tlandi (o)—keani tundmatuil rannikuil, tänapäeval aga tungivad (n)õukogude jäälõhkujad (p)õhja-(j)äämere kõige kaugematesse punktidesse. 9. See oli meie ajaloos erakor+selt huvitav epoh—. 10. Juba algusest peale oli näitlejail pu+likuga hea kon+akt, näidendi lõpul a+lo+eeris kogu saal. 11. Kol—ektsionä—r Lih—atšov kulutas suuri summasid harul+aste kol—ektsioonide soetamiseks: ta oman+as (e)giptuse pa+üürusi, (a)raabia käsikirju ja (b)ütsantsi ürikuid, mis sisaldasid väär+uslik—e andmeid (v)ana-(i)damaa riikide (b)abüloonia, (s)umeri jt. kohta. 12. Laial+aselt kasutatakse haiguste diagnoosimiseks ja tehnikas metal—too+ete vigade leidmiseks rönt+enikiiri. 13. Kõik see laien+ab erakor+selt meie silmaringi ja aitab meil tänapäeval neis küsimustes paremini orien+eeruda. 14. Kom—unismi ehitamiseks luuakse võimas materia—l-tehniline +aas.

Harjutus 263. Kirjuta sulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega ja pane puuduvad kirjavahemärgid.

A. 1. Läänemere idarannikul (soome) lahest (lõuna) pool asub (nõukogude liidu) nooremaid (liiduvabariike) — (eesti nõukogude sotsialistlik vabariik). Meri mererand saared need on esimesed millest tuleb (eesti) looduse iseloomustamisel rääkida. Teame et (eesti) rannajoone pikkus on 3400 km kuna maismaapiiri on ainult 600 km. Maismaapiir on (eestil) ühine (läti) ja VNFSV-ga. 2. Nagu (volga) (vene) jõgede seas nii on (eesti) jõgede emaks (võrtsjärve) (peipsiga) ühendav (emajõgi). 3. Tänapäeva (eesti) see on arenenud tööstusega eesrindliku põllumajandusega ja kõrge kultuuriga (sotsialistlik vabariik). 4. 1940 a valmistas (eesti) tööstus üle 10 korra vähem toodangut kui 1960 a. 5. Ka põllu-

majanduses annavad meie kolhoosid ja sovhoosid rohkem kui kodanliku (eesti) üksikmajapidamised. 6. Piimatoodangult ühe elaniku kohta jäävad (eestist) maha sellised riigidki nagu (ameerika ühendriigid rootsi holland ja soome). 7. Paljud (eesti) kirjanikud heliloojad ja kunstnikud on leidnud tunnustust kogu (nõukogude liidus) ja väljaspoolgi. 8. Väga populaarne on (eesti) töötataje hulgas kehakultuur ja sport. 9. Paljud (eesti) sportlased on tulnud korduvalt (üleliidulisteks) tšempionideks ja esinenud edukalt (olümpiamängudel). 10. Niisugused nimed nagu Paul Keres Johannes Kotkas August Englas Bruno Junk Uno Palu Ulvi Indrikson-Voog Hubert Pärnakivi Tõnu Lepik, Rein Aun, Endel Kiisa, Jaan Talts jt. on teinud (eesti NSV) nime kuulsaks kogu (maailma) spordiareenil.

B. 1. Tallinn (nõukogude eesti) pealinn on (eesti) suurim tööstuslinn poliitiline teaduslik ja kultuuriline keskus kus asuvad meie (vabariigi) (partei- ja valitsusasutused) (eesti NSV teaduste akadeemia) (polütehniline instituut pedagoogiline instituut kunstiinstituut konservatoorium) ja paljud (kesk-eriõppeasutused). 2. Jalutasime (kadriorus) vaatlesime (russalkat) tõusime kõrgele paeastangule (lauluväljaku) kohal siirdusime (maarjamäe) kaudu (piritale) ning lõpuks külastasime (metsakalmistut) (kloostrimetsas) paljude (eesti) kirjanike ja kunstimeistrite viimast puhkepaika. 3. Põhja-Eesti ehk (viru) pankrannik (lõuna-eesti) mägismaa ja ürgorud ning (saaremaa) omapärane paepinnas need on väikese (eesti) kolm maastiku ilu poolest omavahel võistlevat paika. 4. Juba a 1857 ehitati (narva kreenholmi manufaktuur) oma aja suurim puuvillavabrik kogu (euroopas). 5. Rängalt sai (narva) kannatada (teises maailmasõjas). 6. Kohtla-Järvel asub (V. I. Lenini nimeline kohtla-järve põlevkivitöötlemise kombinaat). 7. Väga vähesed (tartu) elanikud räägivad veel ehtsat (tartu) murret. 8. Rahvatantsijad esitasid (leedu) rahvatantsu (sepake) ja (eesti) rahvatantsudest (linakitkumise). 9. Matkale võtsin kaasa fotoaparaadi (smena-4) (moskva) leiba (kraakovi) vorsti paki (gruusia) teed ja karbi (tallinna) kilu. 10. Miks matemaatikas kasutatakse (araabia) aga mitte (rooma) numbreid? 11. Suurepärane ratsahobune on (araabia) tõugu hobune. 12. (lõuna-eesti) rajoonides kasvatatakse (eesti punast) tõugu veiseid. 13. Hästi kasvasid suvinisu (diamant) ja oder (maaja).

C. 1. Peale emakeele õpitakse meie koolides (vene inglise saksa ja prantsuse) keelt kuid seoses (aasia) rahvaste tähtsuse tõusuga tuntakse huvi ka (idamaade) kultuuri vastu. 2. Olen lugenud (vene) klassikalist kirjandust aga ka (prantsuse ja inglise) autorite töid. 3. Kunstnikud käisid (hollandis ja belgias) kus tutvusid kuulsate (hollandi) meistrite töödega. 4. Rõhk on (prantsuse) pärisnimedel alati viimasel (ladina) pärisnimedel aga enamasti eelviimasel silbil. 5. Paljudes (kaukaasia) kuurortides puhkab ka (eesti) töötajaid. 6. E. Vilde käis (krimmis ja kaukaasias) tutvumas (eesti) asunduste eluga et saada materjali romaani (prohvet maltsvet) kirjutamiseks. 7. Mõned (nõukogude eesti) linnad on sõlminud sõpruslepingu (soome) linnadega. 8. Sõpruslinnade delegatsioonid külastavad vastastikku (eestit) ja (soomet) et tutvuda (eesti) ja (soome) rahva eluga. 9. Üha laieneb (aasia) ja (aafrika) rahvaste vabadusliikumine et purustada sajandeid kestnud koloniaalike. 10. Korduvalt on (nõukogudemaad) külastanud ÜRO (peasekretär). 11. Paljudest (ladina-ameerika) maadest on esimesena asunud sotsialismiteele (kuuba) oma kangelasliku (peaministri) Fidel Castro juhtimisel. 12. Kinnistäht (põhjanael) kuulub (suure vankri) tähtkujusse. 13. Ajalootunnis õppisime tundma (vanakreeka) ajaloo ehitus- ja raidkunsti meistreid, kes on teinud (kreeka) kunsti surematuks.

Harjutus 264. Kirjuta antud sõnad kokku või lahku ja jaga nad viide tüüpi. Igasse tüüpi saab 3 juhtumit.

Aprilli kuus, «Ühiselu» kolhoosi keskus, loodus lüürika, tolle aja, (need) pargi teed, kalurite paate, plekk toos, tõusva päikese kiirtes, musta metalli, maratoni jooks, kaevurite päev, selle raamatu kaaned, tootmise eesrindlane, sirelite lõhn, saksa soost.

Harjutus 265. Toodud lauseis peab olema kokku 26 liitsõna, mis praegu on lahku kirjutatud. Leia need ja ütle tüüp.

1. Oma aja pahede esile toomiseks kirjutas ta karakter komöödia. 2. Sügis tuul sahistas puude okstes ja lehtedes. 3. Soome sepa poja surmamine ja tarkuse raamatu ära lubamine näitavad, et Kalevipojal ei puudu ka halvad iseloomu jooned. 4. 6. novembri hilis õhtul süttisid «Ühistöö» kolhoosi keskuses, tootmis hooneis, kohalikus rahva majas ja kolhoosnike kodudes elektri tuled. 5. Juba aprilli kuus toimus sõjaväe osas kevad kross. 6. Ehitajate päevast osa võtjad tutvusid ehitus näitusega. 7. Paljud kolhoosi

keskused asuvad endistes mõisa hoonetes. 8. Bioloogia instituudi töötajad tegid kokku võtteid mikro elementide kasutamisest maisi põldudel. 9. Pärast huvitavat maastiku mängu läksid pioneerid tagasi kogunemis kohta, kus vanem pioneeri juht neid ootas. 10. Tiit on suure otsustus võimega tootmis eesrindlane, kes täidab sageli kolme päeva normi kahe päevaga.

12. VÕÕRSÕNADE ASTMEVAHELDUS JA KÄÄNAMINE.

a) Sõnavälde ja astmevaheldus.

Ülesanne. Meenuta, kuidas määratakse sõnaväldet.

Harjutus 266. Rühmita sõnad sõnavälte järgi kolme rühma: pesa, ese, ime, tubli, hüljes, tütar, kohver, meeter, tungal, klamber, pannal, onu, tädi, võti, paljas, peenar, peenrad, sepp, hetk, mõru, ämber, liikmed, mantel, habras, haljas, draama, korsten.

Ülesanne. Meenuta, kuidas määratakse astmevaheldust a) käändsõnades, b) tegusõnades.

Harjutus 267. Ütle, kas antud sõnad on astmevaheldusliku: hiljutine, pime, ase, meri, põld, viima, leppima, kündma, nuga, lugu, sadama, praeb, teibad, hambad, varras, oad, käsi, majja, pessa, kevadel, tütar, meetrit, kaussi, põrandal, seinal, laes, laual, koolis, tõttasid, hukkusid, kukkusid, süttis, kattub, ripub, sattuma, mattuma, tekkima.

Vaatle, kuidas määratakse sõnaväldet sõnades, milles esineb liidete astmevaheldus, ja võõrsõnades, mille pearõhk on järgsilbil.

lugemik (III v.),	lugemiku (II v.),	lugemikku (III v.)
õnnelik (III v.),	õnneliku (II v.),	õnnelikku (III v.)
saatkond (III v.),	saatkonna (II v.),	saatkonda (III v.)
tšempionaat (III v.),	tšempionaadi (II v.),	tšempionaati (III v.)
objekt (III v.),	objekti (II v.),	objekti (III v.)
kommunism (III v.),	kommunismi (II v.),	kommunismi (III v.)

Astmevahelduslikku liitega sõnadel määratakse sõnavälde liite järgi, võõrsõnadel aga pearõhulise silbi järgi.

Harjutus 268. Määra sõnavälde:

mikroskoobist, mikroskoop, siluett, siluetid, taburetti, lugemikke, õnnelikest, õnnelik, kõrgrõhkkonna, kõrgrõhkkond, seansil, konduktor, renessanss, portfellid, žiraff, preparaati, ankeet, president, presidendile, teemant, kolhoosnik, maastik, kušetil, parketi, briketist, grimass, mandariinid, karussellid, marsruut, kommunist.

Harjutus 269. Märgi antud astmevahelduslike sõnade juurde aste ja vastandastmeline vorm:

noad, rukkid, peenrad, küünal, vardad, saagima, laduma, peab, sulgi, õmmelda, kateldesse, liuelda, metsas, saunas, seinas, ratas, marss, valssi, seansil, ressursse, mikroskoop, referaadid, (jõin) limonaadi, blanketil, galopiga, kabineti, kasahh, maastikud, lugemikke, õnnelike, võistkond, teekonnal, dušši, afišil, tšuvašid, šefid, almanahhid, taburettidel, eksponaate, kušetil, tušiga, stroofid.

Harjutus 270. Leia astmevahelduslikud sõnad ja kirjuta nende tugev ja nõrk aste:

ümarik, kolmandik, püüdlik, valik, ümbrik, ämblik, tõlvik, kanarbik, brikett, hektar, aparaat, portfell, autobuss, brigadir, magnet, kolhoosnik, konkurss, dekaad, eksponaat, rekord, raadio, ankeet, meloodia, eksam, apteek, marsruut, akord, nišš, renessanss, ressurss, žiraff, finiš, kandidaat, barett, kompass, atestaat, fotograaf, sekretär, apelsin, distsipliin, telefon, balloon, materjal, karussell, forell, kabinet, arhitekt, kasahh, konduktor, president, progress, terrass, sumadan.

b) Käänamine.

sepp-t ü ü p k o n d.

Vaatle astmevahelduslike võõrsõnade käänamist ja võrdle seda *sepp*-tüüpi sõnade käänamisega.

brikett	aparaat	geograaf	portfell
briketi	aparaadi	geograafi	portfelli
briketti	aparaati	geograafi	portfelli
briketisse	aparaadisse	geograafisse	portfellisse
e. briketti	e. aparaati	e. geograafi	e. portfelli
brikettide	aparaatide	geograafide	portfellide
brikette	aparaate	geograafe	portfelle
brikettidesse	aparaatidesse	geograafidesse	portfellidesse

Kõik astmevaheldusliku võõrsõnad käänduvad nagu *sepp*-tüüpi sõnad. Nii võib sõna *brikett* käänata nagu sõna *kett, aparaat* nagu *taat* jne.

Harjutus 271. Kirjuta mitm. nimetav, osastav ja alaleütlev järgmistest sõnadest:

eksponaat, fotograaf, kandidaat, apteek, mikroskoop, marsruut, preparaat, dekaad, autobuss, efekt, akord, fassaad, konkurss, atestaat, barett, siluett, žiraff, kartušš, kompass, kommunist, nišš, revanš, almanahh, ressurss, kombinaat, tšekk, farss, avanss, rakett.

Mõnede *sepp*-tüüpi laen- ja võõrsõnade käänamisel neid mitte segada *õpik*-tüüpi sõnadega. Sellised eksitavad sõnad on muuseas:

kompvek	kotlet	teemant
kompveki	kotleti	teemandi
kompvekki	**kotletti**	**teemanti**
kompvekisse	kotletisse	teemandisse
e. kompvekki	e. kotletti	e. teemanti
kompvekkide	**kotlettide**	**teemantide**
kompvekke	kotlette	teemante
kompvekkidesse	**kotlettidesse**	**teemantidesse**

Pea meeles! Mitmesilbilised ülipika lõppsilbiga astmevaheldusliku laen- ja võõrsõnad käänduvad nagu *sepp*.

Nende sõnade mitmuse tunnuseks on ainult *-de*, s. t. neil puudub *i*-mitmus.

Ülesanne. Kääna peakäändeis *lugemik* ja võrdle sõna *kompvek* käänamisega. Ütle, mis on nende käänamisel ühist, mis erinevat.

Harjutus 272. Kääna peakäändeis sõnu *kontsert, kabinet, kuurort, žilett, tapeet, asfalt, etikett.*

Harjutus 273. Pane sulgudes olevad sõnad vastavasse käändesse.

1. Tähtsaimaks (teemant) leiukohaks on olnud Lõuna-Aafrika. 2. Nüüd aga leitakse (teemant) rohkesti ka Nõukogude Liidus. 3. Suured puhtad (teemant) lihvitakse (briljant — *mitm. saav*), väiksemaid kasutatakse (kivi lõikamis saagide) ja (puurimis riistade) terade kroonides, kus (teemant) oma kõvaduse tõttu on asendamatud. 5. Tänapäeval toodetakse ka (kunstlik teemant). 5. Üha

suuremat tähelepanu pööratakse jõe- ja (meretransport). 6. Hammaste tervishoiu suhtes on liigne (kompvek) söömine kahjulik. 7. Dieettoidul olija tellis (lihakotlet) asemel (riisikotlet). 8. Purgid olid nägusate (etikett) varustatud. 9. (Ekskursant) saabusid uutel (autobuss) pealinna. 10. Nad olid oma (marsruut) käinud ka mitmetes (kuurort). 11. Õpilased valgetes (kittel) istusid avaras (keemiakabinet) katselaudade ees kõrgetel (taburet) ja tegid katseid. 12. Ta külastas kõiki (kunstimeister) (kontsert). 13. Headel (kontsert) harib inimene oma kunstimaitset. 14. Paljude keskkoolide kirjanduslikud (almanahh) on ilmunud trükis. 15. Neis (almanahh) on sulge teritanud (mitu) andekad noored. 16. Värvirikastel (afišš) kuulutati noorte olümpiaadi puhul toimuvaist (kontsert). 17. Väljapandud (eksponaat — *mitm. seestütl.*) auhinnati ka mitmesuguseid (elektriaparaat), nagu alaldajaid, (elektronmikroskoop) ja muid (fabrikaat). 18. Aulasse kogunes üliõpilasi kõigist (fakulteet), et kuulata rahvaste sõpruse (kontsert). 19. Heakvaliteedilist (brikett) toodab Tootsi tehas, kus (brikett) tootmisprotsess on täielikult mehhaniseeritud. 20. Mul ei olnud viimastes (diktaat) üldse vigu.

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Mis tüüpkonda kuuluvad astmevahelduslikud laen- ja võõrsõnad?
2. Kuidas käänduvad sõnad *kaart, taim, pilv, pliit, plaat, mapp, kapp, hetk, retk, kurv, puder?*
B. 3. Tuleta meelde tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamise reegleid.
4. Missuguse käände järgi arvestatakse käänamisel sõna silpide arvu?

Harjutus 274. Käänata peakäändeis sõnu *uus plaat, ohtlik kurv, kevadine taim, suur kaart, moodne kapp.*

Harjutus 275. Täida lünk vastava sulghäälikuga.

raske—el hetke—el, tore—a—el jahiretke—el, tume—a—est pilve—est, puhkasime hein—el, head pu—ru, kahhelkivist plii—, suur—e jahikoer—ega, nii pistiku—est kui ka taime—est, beeži—esse mappi—esse, prun—is huuled, kor—sus pale, lon—is kõrvad, vanadel kaar—i—el, toit on plii—il,

kabinet—ides, kompvek—idega, taburet—idel, baret—idega, riided on kap—is, vili on kot—is, püksid on kot—is, juuksed on lok—is, lok—isjuukseline, rak—uskäsi, kik—is kõrvad.

Harjutus 276. Põhjenda järgnevate sõnade kokku- või lahkukirjutamist:

ümber kirjutada, ümberkirjutamine, äraminev, maha jätma, väljavõetud, hästi kirjutatud, möödaläinud, sisseastuja, läbilugemata, läbi lugemata, oli ette arvanud, mööda sõites, kinni pidama, linna sõitev, kiiresti kohanev.

Harjutus 277. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja põhjenda.

1. (Nõukogude laevad) sõidavad (Balti merel, Mustal merel, Vahe merel) ja mujalgi. 2. (Nõukogude rahvaste pere) võtab osa looduse (ümber kujundamise) plaanide (ellu viimisest). 3. Eemalt paistab hoone, mis on (sisse käiguks) (V. I. Lenini nimelisse) metroosse. 4. Tugev (lääne tuul) tekitas (Põhja merel) (määratu suuri) laineid, murdis (laeva maste), uputas (kalurite paate) ja isegi (heeringa traalereid). 5. Laual asetses (hallikas roheliste) kaantega (300 lehekülje paksune) raamat. 6. Jäime seda (sõna võttu) hinge (kinni pidades) kuulama. 7. (Kaldale tõmmatud) ja (kummuli keeratud) paadid olid (päikese käes) pleekinud. 8. (Nädala pärast) oli ka (jõe äärne) luht veega (üle ujutatud). 9. (Tol ajal) pidurdasid (valitsevad ringkonnad) igati (haridus elu) (edasi arendamist). 10. (Läbi lugenud) (venna kirja), (hakkas ta (tarvilikke esemeid) (kohvrisse pakkima), et kohe (ära sõita). 11. (Onu poeg) oli alles (14 aastane). 12. (Pärast lõunat) pani (iga üks) mitu vagu kartuleid. 13. (Arve pidaja) istub (laua taha) ja lööb lahti (enda ees seisva) (kassa raamatu), mis on (iga suguseid) arve (täis kirjutatud). 14. Arvele kirjutas Jaan sõnadega: (kaks sada kolm kümmend viis rubla vastu võtnud). 15. Koer on (väikese kasvuline), (pika karvaline).

seminar-tüüpkond.

Astmevahelduseta sõnade tüüpkondadesse jagamisel on oluliseks tunnuseks sõna silpide arv. See loetakse sõna omastavast käändest, alates pearõhulisest silbist. Näiteks:

bul-**doo**-se-ri (3-silbil.), labora-**too**-ri-u-mi (4-silbil.), sti-**pen**-di-u-mi (4-silbil.), kom-**bai**-ne-ri (3-silbil.), **ho**-no-ra-ri (4-silbil.), **staa**-di-o-ni (4-silbil.).

Harjutus 278. Rühmita antud sõnad käänamisel arvestatavate silpide järgi:

album, miljon, portsjon, staadion, mehhanisaator, fibraator, auditoorium, gümnaasium, komsomol, tehnikum, ohvitser, sekretär, apelsin, grammofon, operaator, arter, prožektor, dünamo, meloodia, India, Kaukaasia.

Vaatle järgmiste sõnade käänamist.

seminar	muuseum	grammofon
seminari	muuseumi	grammofoni
seminari	muuseumi	grammofoni
seminarisse	muuseumisse	grammofonisse
e. seminari	e. muuseumi	e. grammofoni
seminaride	muuseumide	grammofonide
seminare	muuseume	grammofone
seminaridesse	muuseumidesse	grammofonidesse
e. seminaresse	e. muuseumesse	e. grammofonesse

Selgita *seminar*-tüüpi sõnade 1) astmevaheldus, 2) silpide arv, 3) lõppkonsonandid (kas helilised või helitud).

seminar-tüüpkonda kuuluvad **astmevaheldusetа 4-silbilised laen- ja võõrsõnad.**

Ülesanne. 1. Selgita, kas sõnad *distsipliin, mandariin, inventuur, alpinism, akvarell, detektiiv* kuuluvad *seminar*-tüüpkonda; kui ei, siis missugusesse tüüpkonda nad kuuluvad.

2. Miks ei kuulu *seminar*-tüüpkonda sõnad *portsjon, aatom, album, seerum, prooton,* kuigi nad on astmevaheldusetа ja helilise lõppkonsonandiga?

3. Selgita, kas *tar*-liitelised sõnad, nagu *lauljatar, soometar, poolatar, tantsijatar* jt., kuuluvad *seminar*-tüüpkonda.

4. Miks on viga, kui väljendada: (pani) *riide,* (heitis) *voodi,* (läks) *teatri* jne., aga on õige: (läksin) *muuseumi, seminari* jne.

Pea meeles! *seminar*-tüüpi sõnade ains. osastav on lõputa, seejärel on mitmuse tunnus *-de:* (seda) *seminari,* (nende) *seminaride.* Esineb lühike ainsuse sisseütlev, mis on ühtiv ainsuse osastavaga: (seda) *seminari,* (sellesse) *seminari.*

Mitmuse osastava lõpus on vokaal -e: (neid) *seminare*. Sellest tuleneb ka *i*-mitmus: (neisse) *seminaresse*.

Harjutus 279. Leia *seminar*-tüüpi sõnad ja ütle nende sõnade ainsuse osastav, mitmuse omastav ja osastav:

apelsin, inventar, brigadir, eksemplar, insener, aatom, följeton, mandoliin, veteran, stipendium, armatuur, portsjon, pleenum, staadion, materjal, ohvitser, komandör, tsellofaan, ministeerium, album, kanal, honorar, velodroom, komisjon, alkohol, tehnikum, kollektiiv, akordion, grammofon.

Harjutus 280. Kääna peakäändeis sõnu *staadion, eksemplar, territoorium, akordion, ohvitser, kolleegium.*

Harjutus 281. Ütle ainsuse omastav, määra selle järgi tüüpsõna ning moodusta peakäänded:

elektron, muuseum, kontsert, kommunistlik, marksistlik, kuurort, afišš, album, miljon, materjal, operaator, orbiit, kušett, stipendium, diplomaat, rakett, ateistlik.

õpik-tüüpkond.

Vaatle järgmiste sõnade käänamist.

album	rekord	kautšuk
albumi	rekordi	kautšuki
albumit	rekordit	kautšukit
albumisse	rekordisse	kautšukisse
albumite	rekordite	
albumeid	rekordeid	
albumitesse	rekorditesse	
e. albumeisse	e. rekordeisse	

õpik-tüüpkonda kuuluvad **astmevahelduseta kolmesilbilised võõr- ja laensõnad.**

Tuleb meeles pidada, et *õpik*-tüüpi sõnadel on ains. osastava lõpuks **-t:**

albumit, miljonit, rekordit, kautšukit, raportit, kviitungit, kampsunit, raadiot, meloodiat, arterit (= tuiksoont), *sputnikut.*

Ainsuse sisseütleva lõpp on *õpik*-tüüpkonnal -sse (lühike ainsuse sisseütlev puudub): (sellesse) *albumisse, miljo-*

nisse, kautšukisse, kampsunisse, raadiosse, meloodiasse, eksamisse, klarnetisse, kolhoosnikusse, arterisse, kontorisse.

Mitmuse tunnus on **-te:** *albumite, klarnetite, eksamite, rekordite, portsjonite, projektorite, dünamote, sputnikute.*

Mitm. osastava lõpus **-id:** *albumeid, hektareid, agitaatoreid, portsjoneid, meetodeid, diplomeid.*

Harjutus 282. Rühmita antud sõnad *õpik-* ja *sepp*-tüüpkonda ning moodusta neist ains. osastav.

Näidis.

õpik-tüüpkond	*sepp*-tüüpkond
albumit, . . .	kompvekki, betooni, . . .

asfalt, barbar, aatom, buldooser, kultivaator, dessant, bager, bajaan, barakk, traktor, doktor, estraad, dünamo, diktaat, bolševik, bekarr, gletšer, grammatika, hektar, sputnik, aritmeetika, batoon, defitsiit, ketser, kontor, kontsert, kolhoosnik, klassik, fosfor, diplom, eksport, kordon, asbest, aadress, peekon, portsjon, epiteet, kušett, organisaator.

Harjutus 283. Moodusta mitm. omastav, osastav ja alalütlev eelmises harjutuses antud sõnadest, kasutades oma vihikus olevat rühmitust.

Harjutus 284. Kirjuta sulgudes olevad sõnad vajalikus käändes, märgi + asemele sobiv sulghäälik ja — ees olev täht ühe- või kahekordselt. Vajaduse korral kasuta sõnastikku.

1. Troo+iliste kummipuude piim—ahlast saadakse looduslik—u (kautšuk). 2. Nii looduslik—ust kui ka sünteetiliselt too+etud (kautšuk) saadakse kummit. 3. Meie maal toodavad (elektrienergia) ka mitu (reaktor), s. o. meh—anismid, mis muudavad aatomienergia elektrienergiaks. 4. Enamik (leiutis) sünnib kon+reetsest vajadusest: noor, üheksateistküm—neaastane Pascal, nähes oma isa raske+ töö+ arvutamisel, kons+rueeris a. 1642 väikese (aparaat), mis võimal+as arve liita ja lahuta+a. 5. Mehhaaniliste arvutusmasinate pro+ress on kulgenud kolos—aalse kiirusega:

elektro—narvutid korrutavad tunni vältel 200 (miljon) arvupaari! 6. Nii vabaneb (tuhat) inimesi (kontor ja kantselei — *m. seestütl.*). 7. Isegi haiguste dia+noosimisel kasutatakse moo+said elektro—nmasinaid. 8. Viiulikunstnik andis mitu (kontsert), talle a+lo+eeriti rohkesti. 9. Armastan (teater) ja olen näinud mitut (ooper, ballett) ja muusikalist (komöödia). 10. Rajoonikom—itee sekretär astus «Partisa—ni» kolhoosi (kontor), kus parajasti aruta+i (kolhoosnik — *m. alaleütl.*) lisatasu maksmise küsimust. 11. Aadres—büroost sain tut—ava arhi+ekti aadres—i. 12. Spordi+aasis finiš—eeris orien+eerumisvõistlustel viies +rupp esimesena. 13. Tulnud ujumisbas—einist, sõin isukalt kaks (portsjon) kotlet—e. 14. Kaz+eki ümbruses ulatub mõnede (gletšer) paksus paarisaja meetrini, An+arktise südames aga kilomeetri+eni. 15. «Kalevi» kompvek—itehas valmistab häid (kompvek). 16. Paljud (sortiment) selle tehase (kompvek — *m. seestütl.*) on eks+ortkaubana väga levinud. 17. Õhtustel (kinoseanss) oli palju rahvast. 18. Tibude väljahaudumiseks kasutatakse (inkubaator — *m. os.*).

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Missugustesse tüüpkondadesse kuuluvad astmevahelduslikud võõr- ja laensõnad?
2. Kuidas käänduvad a) astmevahelduseta kolmesilbilised, b) astmevahelduseta neljasilbilised võõr- ja laensõnad?

B. 3. Millal tarvitatakse *i* ja *ü* järel *j*?
4. Meenuta sõnade poolitamise tähtsamaid reegleid.
5. Ütle, millal tarvitame koondlauses koma.
6. Millal eraldatakse lisand komadega?
7. Missugused lauselühendid eraldatakse komaga?

Harjutus 285. Kirjuta *i* ja *ü* järel *j*, kus vaja:

organiseeri—a, materi—aalne, reisi—ad, preemi—a, tikki—atest, geograafi—a, otsi—a, saagi—a, geomeetri—a, ekskursi—oon, staadi—on, tšempi—on, müü—a, käi—a, presiidi—um, protokolli—a, koosoli—atest.

Harjutus 286. Märgi püstkriipsuga, kust võib poolitada:

vaikijad, valatakse, ilusasti, maastikust, muuseumis, onule, riiulil, velodroom, telegraaf, Kuznetsov, epideemia, vaiad, usin.

Harjutus 287. Määra tüüpsõna ja moodusta ains. osastav, mitm. osastav ja alaleütlev:

apelsin, kanal, album, kollektiiv, pleenum, portsjon, stipen-

dium, kompvek, eksemplar, fašist, teemant, muuseum, rakett, sopran, pootshaak, šampinjon, pintsett, pootsman (*om.* pootsmani), pitser, pansion, partner, parkett, passaaž, patrull, patrioot, tablett, skreeper, silinder, spinning, kongress, konspekt, mandoliin, granaat, gigant, kassett, piltlik, kommunistlik.

Harjutus 288. Kirjuta — ees olev täht ühe- või kahekordselt, + asemele õige sulghäälik ning pane puuduvad kirjavahemärgid.

A. On suur tõeline torm õigupoolest or+aan. Aeg-ajalt võp—atab rängalt õõtsuv «Kooperaatsia» nii nagu riivaks ta kiil mingi+ veealust vrak—i. On üksnes lendav vesi lendav vesi ja lak—amat—u kõrge ulumine tormi vihane kisa. Laev sõidab lak—amat—us veetuisus. Laine+e harjad mida torm vööri kõrvalt haarab tõusevad pihusta+una laeva korstnast kõrgemale. Minu enesetunne aga on hea. Ma usun et olen merehaiguse suhtes im—uun—e. Klam—er+udes silla käsipuus—e kinni liikusime Borjaga filmika—mera kaasas et—epoole et metsiku+ mere pilti filmida. Tema kui kogenenum võt—is ap—araa+i ja mina pidin teda võt—e ajal kinni hoidma. Hoian — kasset— jookseb kinni. Paneme uue kasset—i — jälle sama lugu. Pahandus kasset—i+ega varastas meilt 45 meetri+ kõige ehtsama+ tormi. Kaua tek—il olla ei saa — leotab läbi. Pilved kihutavad otse üle õõtsuvate masti+e. Laper+a+es ratsutas mööda päästepaadi puruks rebitud +uldankat—e tükke. Van+id on pingul nagu pillikeeled lipp narmen+ab. Üht+i laeva pole näha. Mõru pois— on Põhjameri.

B. 1. Aastal 1956 viib «Kooperaatsia» teise kompleks—e Antarktise-ekspeditsiooni Mirnõisse mis on selle laeva teine reis kuuen+ale kon+inen+ile. 2. Antarktisele kuulub 930 000 ruutkilomeetri+ jääliustik—e. 3. Maailma jäämas—i+est, jääres—urs—i+est on 86% võib-olla ka rohkem Antarktises. 4. Päeval toimus teaduste kandi+aa+i Golõš—evi loeng «Atmosfä—ri kõrgema+e kihti+e uurimisest raket—i+ega». 5. Sain seinalehe jaoks seeria kar—i+atuure. 6. Teaduslik töö mis jahe+amas kliimas oli väga elav ja pärast troo+ika+ jälle elavneb on nüüd veidi soikunud: tekil võib teaduste kandi+aa+i+ega doomino+ mängida. 7. Õhtul kinoseans—i ajal sähvisid kauguses lak—ama—ult pimestavad välgud. 8. Reis mida me praegu teeme annab ookeani+est ja meredest hea ülevaate; ta on nii pikk et juhuste ja juhuslik—uste osa me muljetes muutub minimaalseks. 9. Merel on päevi nagu

tänane pidulik—e tore+aid ja mit—e kunagi ununevaid. 10. Üksi tõsisemaid raskusi konstruktori+e jaoks oli küsimus kuidas mootori+e võimsust säilita+a nelja tuhan+e ja rohkem meetri kõrguses ja kuni kaheksaküm—nekraadises külmas. 11. Antarktikas jäävad katsed ära «Pingviini+e» kõlblik—use kohta veesõidukina kuid suur+es kõrgus+es väga madala+e temperatuuri+e juures peaksid «Pingviinid» ennast näitama parimast küljest. 12. Pärast loengu+ jagunesime grup—i+esse ja «Pingviini+e» juhid tu+vustasid meile oma masinaid. 13. Mit—e see pole veider et kaks ookea—ni on nii lähestik—u vaid see et terve kontinent Must Manner tõmbub siin Hea Lootuse neemel nii kitsaks. 14. Minu isa olles juba vana mees kaebas et ta on elus ostnud mitu rahakot—i kuid üht+i pole kät—e juhtunud mis raha kinni peaks.

(*J. Smuul.*)

keel-tüüpkond.

Ülesanne. Kääna peakäändeis sõna *keel.*

2. Ütle, mis kääne on *keelde, keelte, õite, õide, seende, tuulte, huulde.*

9. Kuidas käändub sõna *peen?*

Harjutus 289. Kääna peakäändeis sõnu *suur seen, noor varss (varsa), peen vars (varre), armas hääl.*

Erijuhtumeid.

Jälgi järgmiste sõnade käänamist:

1) *luba, loa, loasse, loaga, load, lubade, lubasid*
kubu, koo, (seda) *kubu, koosse, õlekood, kubude ...*
ladu, lao, (valvab) *ladu, laosse* e. *lattu, laos, laod, ladudesse*
rida, rea, rida, reasse e. *ritta, read, ridade*
tõbi, tõve, tõbe, tõvesse, tõvest, tõved, tõbede, tõbesid

2) *käsi, käe, kätt, käesse* e. *kätte, käte, käsi, kätesse.*

Samuti käänduvad *süsi (söe), vesi (vee), mesi (mee), tõsi (tõe), susi (soe, sutt), lüsi (löe, lütt), esi (ee, ett).*

Mitmuse osastav on neil sõnadel ainsuse nimetava sarnane: (neid) *käsi, süsi,* (kevadisi) *vesi* jne.

3) **kaas,** *kaane, kaant, kaande* e. *kaanesse, kaante,* **kaasi,** *kaantesse.* Samuti käänduvad **laas, küüs, õõs, lääs.**

Neil sõnadel on *s* ainsuse nimetavas ja mitmuse osastavas, teistes käänetes on *n*.

Harjutus 290. Ütle ainsuse ja mitmuse omastav ning osastav: suur õlekubu, kirju kaas, kommunistlik noor, lahtine uks, väärtuslik brikett, tuline süsi, väike kaubaladu, lai laas, nobe teekäija.

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

1. Nimeta tähtsamad suure ja väikese algustähe tarvitamise juhud.
2. Meenuta liitmäärsõnade ja kaassõnade (ka *pool, poole, poolt*) kirjutamist ning sidekriipsu tarvitamist.

Harjutus 291. Kirjuta antud sõnad suure või väikese algustähega ja põhjenda seda lühidalt. Vajaduse puhul kasuta jutumärke.

eesti helilooja, soome järved, kolhoos tee kommunismile, nõukogude eesti, nõukogude delegatsioon, nõukogude kirjanik, konstitutsioonipäev, leningradlane, ajaleht meie elu, ida-aasia, suur isamaasõda, ümera lahing, film sõdurid tulevad koju, ajakiri küsimused ja vastused, romaan tuuline rand, läti ülemnõukogu presiidium, Lenini preemia laureaat, eesti musta-valgekirju veis, põlduba jõgeva, V. I. Lenini nimelise kohtla-järve põlevkivikombinaadi transpordiosakond, partei XII kongress, sõiduauto volga.

Harjutus 292. Põhjenda järgnevate sõnade kokku- või lahkukirjutamist:

pikapeale, teed mööda, aia ääres, toidu- ja tööstuskaubad, kuhupoole, ida poole, ilmaaegu, Väike-Aasia, isamaa-armastus, ülalpool, vastuoksa, pikisilmi.

tütar-, hammas- j a *mõte*-t ü ü p k o n d.

Ülesanne. 1. Ütle tüüpsõnade *tütar, hammas* ja *mõte* peakäänded ja nende sõnade tunnused.

2. Missuguse õigekirjutusreegli järgi on *tütar*-tüüpi sõnadel mitmuse tunnus *-de*, kuigi ainsuse osastava lõpp on **-t**? *(tütart — tütarde.)*

3. Kuidas saadakse *tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpi sõnade ainsuse osastav? *(tütar/t, hammas/t, mõte/t.)*

4. Ütle ains. omastav sõnadest *peenar, küünal, koonal, kaenal.*

Harjutus 293. Ütle ainsuse osastav:

aken, katel, sõstar, küünal, koonal, pastel, pundar, sõkal, kaenal, astel, hüljes, purre, kannel (*om.* kandle), pannal, tatar, sammal, kukal, turvas, helves, ehe, otstarve.

Harjutus 294. Määra tüüpsõna ja kääna peakäändeis:

rukis, okas, lõke, läte, aken, katel.

Harjutus 295. Kirjuta — ees olev täht ühe- või kahekordselt ja + asemele sobiv sulghäälik:

õp—eaasta, õp—eplaan, ruk—ipõllud, ruk—iräák, kasvata+i ru+ist, kadus ruk—isse, tõk—ejooks, lõk—etuli, lõi lõk—ele, aken+el ei istuta, kat—evili, kat—epaber, õp—eraamat, rat—asõidul, jalgrat—astel, ületas tõk—ed, kaks tõk—et, pur—dest üleminekul, pannal+ega, peenar+el, nirisevaid lät—eid, pik—i siberi männi ok—aid, sellest rat—ast, seda rat—ast, kukkus lät—esse, jäi mõt—esse, vallatu+e mõt—etega, mät—alt mät—ale, mät—aid, rat—amees.

Ülesanne. Meenuta, kuidas käänduvad *hammas*-tüüpi sõnad, mille omastavas on **-sa.**

hoolas, hool**sa**, hoolast e. hoolsat, hoolsate
armas, arm**sa**, armast e. armsat, armsate

P a n e t ä h e l e! *tähtis, tähtsa, tähtsat, tähtsate, tähtsaid.*

Harjutus 296. Ütle ainsuse osastav ja mitmuse omastav:

a) armas, hoolas, võimas, rõõmus, õõnes, tõrges, sünnis, valvas, ainus, tähtis;

b) reibas, habras, haljas, vilgas, valdas, hüljes, kubjas, kitsas, kinnas, turvas, üllas, kallis.

Ülesanne. Meenuta, kuidas käänduvad need *mõte*-tüüpi sõnad, mille ainsuse omastavas on **-me** või **-ne:**

liige, liik**me**, liiget, liik**me**te, liik**me**tesse
kümme, küm**ne**, kümmet, küm**ne**te, küm**ne**tesse
mitu, mit**me**, mitut, mit**me**te, mit**me**tel

V õ r d l e! *säde, sädeme, sädet, sädemete, sädemetesse.*

S õ n a *juus* k ä ä n a m i n e.

Sõna **juus** käändub *juukse,* (seda) *juust, juuksesse, juuste* (ravi), *juukseid, juustesse* e. *juukseisse.*

Samuti käänduvad *vennas (vennakse), ões (õekse)* ja *omaksed* (ainsus puudub).

Harjutus 297. Moodusta ains. ja mitm. omastav ning osastav:

küünal, peenar, aken, liige, haljas, habras, võti, ige, hüljes, mapp, hetk, kurv, hoolas, võimas, süda, ime, ese.

Ülesanne. 1. Seleta, milline tähenduslik erinevus on sõnadel *seade, seade* (III v.) ja *seade, seadme; kaitse, kaitse* (III v.) ja *kaitse, kaitsme; kaste, kaste* (III v.) ja *kaste, kastme.*

2. Ütle nende *me*-sõnade mitm. nimetav, omastav ja osastav.

kuu-tüüpkond.

Ülesanne. 1. Ütle tüüpsõna *kuu* peakäänded ja selle tüüpkonna tunnused.

2. Ütle ainsuse osastav sõnadest *au* ja *abinõu.*

3. Missugune on mitm. osastava lõpp *kuu*-tüüpi võõrsõnadel (*trikoo*)?

Harjutus 298. Määra, missugused antud sõnadest kuuluvad *kuu*-tüüpkonda, ja kirjuta nende ains. osastav, mitmuse omastav ja osastav:

partei, kantselei, trikoo, kakao, patarei, klii, büroo, õu, hea, idee, vai, vau, püü, trahhee, kanvaa, kanuu, armee, kommünikee, konferansjee, papagoi, depoo, komitee, allee, kõu, truu.

pesa-tüüpkond.

Ülesanne. Ütle sõna *pesa* peakäänded ja tüüpkonna tunnused.

Harjutus 299. Moodusta ainsuse osastav ja sisseütlev ning mitmuse osastav a) *pesa*-tüüpi sõnadest *isa, ema, onu, tädi, tragi, nagi, suvi, mõru, nüri, vilu, südi, tüvi (tüve), hani (hane), kino, oja, raba, kodu, kuju, nimi, poni;* b) erandsõnadest *tuli, meri, veri, lumi, uni, mõni.*

kõne- ja *tubli*-tüüpkond.

Ülesanne. 1. Kääna peakäändeis sõnu *kõne* ja *tubli* ning ütle, mis nende käänamisel on ühist.

2. Määra *kõne-* ja *tubli*-tüüpkonna tunnused.

3. Kääna *nna*-liitelist sõna *venelanna*. Missugusesse tüüpkonda see kuulub?

4. Kuidas on ainsuse osastav sõnadest *kahju* ja *rubla*?

Harjutus 300. Moodusta ains. osastav, mitm. omastav ja osastav:

pere, ime, tare, vale, lõhe, auto, foto, summa, kassa, sohva, trafo, draama, tšehlanna, müüjanna, taara, junga, kraana, hapu, palju, kirju, rubla.

aasta- ja *number*-tüüpkond.

Ülesanne. 1. Kääna peakäändeis tüüpsõnu *aasta* ja *number* ning ütle nende tunnused.

2. Võrdle *aasta-* ja *number*-tüüpi sõnade käänamist *õpik*-tüüpi sõnade käänamisega. Kuidas moodustatakse nende sõnade ainsuse osastav?

3. Missugune on neil käändtüüpidel mitmuse osastav?

4. Missugune lõpp on ainsuse sisseütleval?

Harjutus 301. Kirjuta tüüpsõna järgi rühmiti *aasta-*, *number-* ja *õpik*-tüüpi sõnad ja moodusta nende ainsuse ja mitmuse osastav:

söökla, laager, nobe, lauter, pendel, ooper, voodi, kaader, album, rektor, hektar, portsjon, pootsman, jäme, saagjas, kõrkjas, kiiver, kaevur, kroonika, kukkel, kultivaator, kuller, kviitung, teater, laskur, meeter, lehter, ekskavaator, puljong, televiisor, tore, haigla, raske, kõrb (*om.* kõrbe), pärl, küps (*om.* küpse, III v.), veski, tasku, osuti, ase, tase, mõttetu, lõpmatu, tuuker, nädal, kartul (*om.* kartuli), väeti, taldrik, korsten, ahervare, süda, säde.

Harjutus 302. Ütle ainsuse sisseütlev sobivas lühilauses:

a) söökla, laager, teater, voodi, album, portsjon, haigla, veski, puljong, vanker, korsten, kelder, purjekas, ämber, kohver, mantel, mõis, kõrb, sahtel, kamber;

b) kino, kodu, tuli, meri, veri, lumi, oja, maja, raba, soo, metsasalu, saba, toru, tuba.

(Vastamisel too näiteid!)

1. Kuidas määratakse sõnavälde?
2. Meenuta *ne-* ja *s*-sõnade mitmuse osastava moodustamise reegleid.
3. Meenuta tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamise reegleid.

Harjutus 303. Määra sõnavälde.

Rehepapid teavad palju tontidest jutustada. Öised varjud petavad nende silmi, öised hääled nende kõrvu. Öö peidab oma musta tiiva all palju saladuslikke viirastusi. Unine, poolmagav silm võiks tervet pilti, mida rehealune praegu pakub, suureks viirastuseks pidada. Tõmmuhall, isegi süsimust on terve ruum. Rasvaküünlad tahmastes laternates oma kurva, kollase helgiga on tontide silmad. Kiired, mis suure vaevaga tolmusesse ruumi poevad, kahvatavad eemal ikka enam ja enam, saavad surnukarvalisteks. Pikad, laisad varjud roomavad üle põranda, ronivad seinu mööda üles, tõstavad oma hiiglapäid sarikateni.

(*E. Vilde.*)

Harjutus 304. Määra tüüpsõna ja kääna peakäändeis:

a) kruvi, kirju, allikas, sale, küünal, värten, rätsep, nüri, nagi, artikkel, mapp, hetk, hoolas, komandör, pliit, rukis, rakett, partei, büroo, seade (seadme), ime, kaas;

b) mõru, vilu, mantel, hüljes, kaater, aken, retk, kurv, hõre, võti, okas, kaitse (kaitsme), ese, kittel, hoolas, ema, taldrik, hektar, peenar, draama, vale, kaart.

Harjutus 305. Kirjuta järgnevad sõnad mitmuse osastavas:

tööline, raskus, soolane, katus, õhtune, suuline, vaene, tänane, uudis, vaatus, aktus, kaktus, madrus, praegune, roostene, kursus, eepos, põhjus, vastus, otsus, õmblus, kahtlane, paene, soine, vihmane, kannatus, eestlane, tartlane, vastastikune, meetripikkune.

Harjutus 306. Kirjuta järgnevad tegusõnad kokku või lahku:

edasi minnes, tagasi jõudmist, oli ette valmistanud, alla lastud eesriided, maha murdunud männid, aias istuv, vastu võtma, raamatut lugev, ümber istuda, koju tulles, oli välja saetud, võõrsil viibivad, kaasa aidata, kokku põrgates, osa võtta, on ette nähtud.

Harjutus 307. Kirjuta kriitilised sõnad tulpadesse kokku- ja lahkukirjutamise tüüpide järgi.

1. Kahe valitsus delegatsiooni läbi rääkimiste tulemusena alla kirjutatud kauba vahetuse lepingud soodustavad majanduse edasi arenemist ja rahva elatus taseme tõusu. 2. Tormi murtud puu latv ulatus üle sõidu tee. 3. Kokku lepitud ajal oli jalg palli meeskond täies koos seisus kohal. 4. Komöödias «Pisuhänd» ise loomustab E. Vilde eesti soost tõusikute elu laadi. 5. Haridus osakonna juhataja pidas ette kande selle kohta, kuidas kooli reformi ellu rakendatakse. 6. Vene rahvas on üles kasvatanud hulga kuulsaid teaduse mehi ja looduse ümber kujundajaid. 7. Pärast sügis tormi olid Kadri oru pargi teed täis maha murdunud puu oksi. 8. «Ma ütlen seda sama,» vastas auru laeva kapten pikk silma üles tõstes. 9. Teiste peale käimisel läks Ants poisse kinni seotud silmadega taga otsima. 10. Nagu linnuke lahti unustatud puurist välja lendab, nii lipsas väike Lesta oma tantsu himulise piinaja käest minema. (*O. Luts.*) 11. Rahva seas ei puudunud ka kaaluva mõistusega mehi, kes püüdsid peale tikkujaid tagasi hoida. 12. Noor kirjanik harutas kokku rullitud käsi kirja aja lehe paberist välja. 13. Varsti kuuldus maha langeva puu raginat.

Harjutus 308. Täida lüngad, kus vaja, ning kirjuta sulgudes antud sõnad sobivas käändes ja arvus.

A. 1. Vanamees imetles ja hoidis seda kella kui pesast väljakuk—unud linnupoega ning me rääkisime tol korral kaua mitme—est maailmakuulsa—est (kellafirma). 2. Paar kõvera—e taksijalga—ega vana —ubast tugitooli, punase plüü—riidega —iivan ning palju (postament, kapike ja sekretär). 3. Kellad (klaaskuppel — *m. om.)* all ja (kapp — *a. seesütl.*), kellad (tiib — *m. kaasaütl.*) lõvide ja lõvikäp—a—ega sfinksi—e küün—e vahel. 4. (Kimono — *m. seesütl.)* jaapanlannad, lehvik käes ja nõelad (juus — *m. seesütl.*), tip—isid lavale ja kum—ar—asid üksteisele seitse korda. 5. Ning siis lõi —õrna —elinaga tunde minu ees laual (kahekordne kapsel — *m. kaasaütl.)* taskukell, mis näitas ühtlasi ka kuupäevi. 6. Noormees kandis (peen, moodne) rõivaid. 7. Öösel lebad (magamiskott) ja loed kesköö päikese külmas valguses, kui (seinad) taga nõelub lõikav tuul. 8. Jõss ja tümpsakas kinomehhaanik mässas (juhe — *m. kaasaütl.*), vedis kõhu peal seadel—ist (maja — *sisseütl.*) ning kari (poisike) hoidis tihe—asti kannul. 9. Film katkes siis, kui filmirulli (aparaat — *seestütl.*) vahetati, ja veel muu—el, täiesti arusaamatu—el põhjustel. 10. Tor-

mist hoolima—a karglesid ja sadrisid poisikesed suur—el kivirahnu—el nagu kaljukitsed.

B. 1. Sinine buss kadus kurv—, tolmusaba pooles taevas. 2. Näib, et Kaplinna sadamakail läheb neegri—e ja valge—e vahelt joon läbi, mis lahutab rik—ust ja vaesust. Neegrid tassivad (kott — *m. os.*), kuus neegri— veab (suur vanker) mingisuguste köienäru—ega. Ül—se kõik, mis võib (käed) määrida, jääb värviliste teha. 3. «Kes on see pruunide (vilgas) silma—ega ja musta—e (tukk) neiu, kes nii kärmesti lüpsimasina—ega askel—ab?» küsis tulija brigadi—rilt. 4. Arhi—ekt astus (kabinet), kaks suur— ümbrik—u käes, ja küsis direktori—. 5. Sil—kultuure oli külvatud um—kau— —selt viiskümmend hektari—. 6. Koosolek lõp—enud, pani protokoll—a koosoli—ate kvoorumilehe aktikaan—e vahele ja läks (kodu). 7. Pioneerid valge—es pluus—des ja punaste (kaelarätt) pidasid vahetundi—el korda. 8. Arvo edasipüü—lik—ust tuli otse imestada. 9. Rahvama—ja oli kogunenud noori, kes mängisid (koroona), sest kinoaut— polnud veel kohal. 10. Kunstinäitusel (nägi) rannarahvas tut—ava—e kaluri—e (portree). 11. Ta täitis oma kohuseid küllal—ase tea—lik—usega ja temasse suhtuti kui tea—lik—usse inimesesse. 12. Minnes (teater) proovile, nägi näitleja (mitu) omnibussi pioneeri—ega, kes sõitsid (laager). 13. Alles nüüd astus ta (kamber), ehk—i perenaine teda korduvalt kutsus. 14. Vanadel merekaar—i—el puudub selline täp—sus kui nüüdisae—setel. 15. Ühiskondliku töö tundi—es tegelesid ühed aken—e pesemisega, teised põran—a—e poonimisega, kolman—ad kaevasid aias mitu (peenar). 16. Püüti töös vastastik—u teineteist abistada. 17. Ära karda (raskus — *m. os.*), selleks pole meil (keegi) mingeid (põhjus).

Pärisnimede käänamine.

Vaatle eesti pärisnimede käänamist.

1. *Tallinn, Tallinna, Tallinna, Tallinnasse* e. *Tallinna* — käändub nagu *sepp*

Pärnu (III v.), *Pärnu, Pärnut, Pärnusse* e. *Pärnu* — käändub nagu *aasta*

Lepik, Lepiku, Lepikut, Lepikule — käändub nagu *õpik*

Kuusk, Kuuse, Kuuske, Kuusel — käändub nagu *sepp*

Jõgi, Jõe, Jõge, Jõele — käändub nagu *rida*

2. *Nagel, Nagel'i, Nagel'it, Nagel'ile*
Kivirähk, Kivirähk'i, Kivirähk'ist
Tedre, Tedre', Tedre't, Tedre'l
Silla, Silla', Silla't, Silla'le
Jõe, Jõe', Jõe'd, Jõe'le

3. *Tõnu, Tõnu, Tõnut—*
Võru, Võru, Võrut— } käänduvad nagu *kõne.*

Eesti pärisnimed käänduvad põhiliselt kui vastavate tunnustega üldnimed, ainult *pesa*-tüüpi ees- ja kohanimed käänduvad nagu *kõne.*

Kui perekonnanimeks on vähem tuntud või mõnes murdes esinev üldnimi, säilib selle käänamisel nimetava kuju (*Nagel, Nagelit*).

Kui perekonnanimeks on üldnime omastava kuju, säilib see kõigis käändeis (*Tedre, Tedret*).

Dokumentides ja ametlikes kirjades tuleb mõlemal juhul tarvitada apostroofi perekonnanime nimetava kuju äramärkimiseks. Mitteametlikes kirjades ja trükistes jäetakse harilikult apostroof ära. Apostroofi ei tule kunagi tarvitada ka eesnimedes, mille kirjutusviis vastab hääldamisele.

Harjutus 309. Kirjuta antud pärisnimed ainsuse nimetavas, omastavas, osastavas ja alalütlevas ning tarvita vajaduse korral apostroofi.

Kuuse, Kurg, Kure, Paas (*om.* Paasi), Raad (Raagi), Laanmäe, Pukk, Jüri, Mikk, Mihkel, Salme, Nurme, Soo, Lage (Lage).

Vaatle vene pärisnimede käänamist.

Tolstoi, Tolstoi, Tolstoid, Tolstoil	— nagu *koi*
Popov, Popovi, Popovi, Popovile	— „ *sepp*
Puškin, Puškini, Puškinit	— „ *õpik*
Lomonossov, Lomonossovi, Lomonossovit	— „ *õpik*
Lermontov, Lermontovi, Lermontovi	— „ *seminar*
Dnepr, Dnepri, Dneprit	— „ *aasta*
Vladivostok, Vladivostoki, Vladivostokki	— „ *sepp*

Vene pärisnimed käänduvad nagu võõrsõnad, s. o. nende käändtüübi määramisel tuleb arvestada sõna pearõhku.

Apostroofi vene pärisnimede käänamisel ei tarvitata.

Vene pärisnimed, mis lõpevad konsonandiga, on harilikult *i*-tüvelised, erandiks on *ik*-sõnad (*Botvinnik, Botvinniku*).

Harjutus 310. Kirjuta antud pärisnimed ainsuse omastavas, osastavas ja seestütlevas:

Rõlejev, Gribojedov, Mitšurin, Tšehhov, Rjazan, Novgorod, Bannik, Železnovodsk, Sergei, Vitja, Dima, «Sovremennik», Kalašnikov, Pugatšov, Fonvizin, Krõlov, Glinka, Borodin, Glazunov.

Vaatle teistest keeltest pärinevate pärisnimede käänamist.

1. Faehlmann, Faehlmanni, Faehlmanni, Faehlmannile
   Frankfurt, Frankfurdi, Frankfurti, Frankfurdist
   Scott, Scotti, Scotti, kirjanik Scottil
   Rainis, Rainise, Rainist, Rainisele
   Kolumbus, Kolumbuse, Kolumbust, Kolumbusest
   Byron (*loe* bairon), Byroni, Byronit, Byronilt
2. Bordeaux (*loe* bordoo), Bordeaux', Bordeaux'd, Bordeaux'sse
   Glasgow (*loe* glaasgou), Glasgow', Glasgow'd, Glasgow'sse
   Shakespeare (*loe* šeikspiir), Shakespeare'i, Shakespeare'i, Shakespeare'il

Teistest keeltest pärinevad pärisnimed käänduvad (vastavalt nende hääldamisele) nagu võõrsõnad, kusjuures kohanimedes võib esineda ka astmevaheldus (Frankfurdi), isikunimedes aga tuleb säilitada nimetava kuju (Scotti — *om.*).

Hääldamisel konsonandiga lõppevad nimed on *i*-tüvelised, välja arvatud *is-, os-* ja *us*-nimed, mille tüvehäälik on **e**.

Kõigis käändeis peale ainsuse nimetava tarvitatakse apostroofi: 1) kui nime viimane täht märgib mingit teisiti hääldatavat häälikut (*Glasgow*'sse); 2) kui nime viimane täht ei märgi mingit häälikut (*Shakespeare*'il).

Ülesanne. Määra eespool antud teistest keeltest pärinevate pärisnimede tüüpsõnad.

Harjutus 311. Kirjuta pärisnimed ainsuse omastavas, osastavas ja seesütlevas:

Voltaire (*loe* voltäär), Dumas (dümaa), Šolohhov, Herzen, Lomonossov, New York (*loe* njuu jork), Krasnodar, Võru, Versaille (verssai), Valga, Turkestan, Tuneesia, Turgenev, Lermontov, Pierre (pjäär), Jean (žan), Rousseau (russoo), Defoe (difou), Buenos Aires, Sibelius, Harrow, Aho.

KORDAMISEKS.

(Vastamisel too näiteid!)

A. 1. Kuidas käänduvad eesti pärisnimed? vene pärisnimed? teistest keeltest pärinevad pärisnimed?

B. 2. Põhjenda järgnevaid kokku- ja lahkukirjutamise juhtusid: *kirjutuslaud, kaheksanda klassi juhataja, sõnaraamat, venna raamat, rahvaste sõprus, lasteaed, ilus ilm, vanaisa, Võhandu jõgi, Emajõgi, mitmevärviline, kolm tuhat kolmsada kolmkümmend kolm, üles kirjutada, üleskirjutatud, metsa taga, pikkamööda.*

Harjutus 312. Kirjuta järgnevais lauseis vastavad sõnad kokku või lahku.

1. Kõige pealt meenutab kirjanik oma poisi aastaid. 2. Sel ajal kirjutab Sütiste peamiselt armastus ja loodus lüürikat. 3. Klasside vaheline vastu olu teravnes aasta aastalt. 4. Küngaste tipud ja maja katused särasid tõusva päikese kiirtes. 5. Peale auto ja raudtee transpordi on arenenud õhu ja vee transport. 6. Klassis ühel pool ust asub ahi ja teisel pool seina tahvel. 7. Teeme kõik, et kätte saada üles seatud eesmärk. 8. Suur Muna mägi ulatub kolm sada seitse teist meetrit üle mere pinna. 9. Õde oli kuue aastane ja mina seitsme aastane. 10. Külastasime ekskursioonil ka Saare maad, Sõrve säärt, Abruka ja Vilsandi saart. 11. Vana aasta õhtul korraldati rahva majas nääri karneval. 12. Iga ühel on vaba valik, kas minna põllu majandust, arsti teadust või metsa asjandust õppima. 13. Traagiline lõpp lahenduski on ette valmistatud juba näidendi alguses. 14. Üle vilja puu aedade ja elu majade kandis mahe kevad tuul sirelite lõhna. 15. Mai kuu algul astus minu kodu kolhoos naaber majandiga sotsialistlikku võistlusse. 16. Onu istus ahju ääres, jalad ette sirutatud. 17. Arvo sai seitsme aastaseks. 18. On möödunud kaunid, päikese rikkad suve päevad. 19. Kevadise looduse ilust on kirjutatud palju luuletusi. 20. Nõukogude maa reaktiiv lendurid demonstreerisid lennu väe päeval oma piloteerimis oskust vigur lennus.

Harjutus 313. Kirjuta sõnastusharjutus teemal *Töötoas,* kus kasuta võimalikult rohkesti liitsõnu.

a) Tegusõna vormistik ja astmevaheldus.

Ülesanne. 1. Meenuta õpiku alguses antud tabeli abil tegusõna vormistikku.

2. Missugused tegusõna vormid on peavormid?

3. Nimeta tegusõna neli põhivormi.

4. Missugusest põhivormist saadakse:

a) *si*-lihtminevik? (*õppima — õppisin*)

b) *des*-vorm? (*hüpata — hüpates, olla — olles*)

c) *nud*-kesksõna? (*hakata — hakanud*)

d) umbisikulise tegumoe vormid? (*õpitud — õpitakse, õpiti, õpitaks, õpitavat ...*)

5. Kuidas leitakse tegusõna astmevaheldus?

6. Missuguses astmes on astmevahelduslikku tegusõna kõik umbisikulise tegumoe vormid?

(*õppida — õpin: õpitud, õpitakse, õpiti, õpitaks ...; hakata — hakkan: hakatud, hakatakse, hakati ...; lugeda — loen: loetud, loetakse ...*)

Harjutus 314. Ütle lihtminevik sõnadest *tegelema, laskma, tõrelema, hüppama, liuglema, lupjama, jooksma, ruttama, muldama.*

Harjutus 315. Moodusta *des*-vorm ja *nud*-kesksõna:

a) hakata, alata, lennata, peljata, kõlvata, laastata, hiilata, aidata, tüüdata, vihata, norsata;

b) töötada, mattuda, taastada, eitada, sulgeda, hukkuda;

c) tegelda, kõnelda, sõnelda, rabelda, jagelda, logelda, viljelda;

d) kirjutada, parandada, kummarduda, hööveldada;

e) õppida, kõndida, saagida, uppuda, kukkuda, marssida;

f) anda, tunda, kanda, künda, panna.

Harjutus 316. Selgita eelmises harjutuses antud tegusõnade astmevaheldus ja kirjuta *tud*-kesksõna ja *kse*-olevik.

Ülesanne. 1. Meenuta tingivat kõneviisi ja pööra sõna *ütlema* tingiva kõneviisi kõigis vormides (oleviku ja täismineviku jaatav ja eitav kõne ning umbisikul. tm.).

2. Missugustes tingiva kõneviisi vormides on pöördelõpud?

Harjutus 317. Ütle, kus on keeleviga.

1. Me tunneks sellest rõõmu. 2. Paluti, et me seda järele vaataks. 3. Ma tuleks meeleldi teile. 4. Kas sa võtaks me üritusest osa? 5. Kui kõik läheks põllule, kes siis farmitöid teeks? 6. Kuidas ma saaks täna õhtu vabaks! 7. Tahaks nii väga edasi õppida!

b) Raskemad tüüpsõnad.

1. Meenuta *õmblema-* ja *kõnelema*-tüüpi tegusõnade vorme.
õmblema, õmmelda, õmblen, õmblesin, õmmelnud
kõnelema, kõnelda, kõnelen, kõnelesin, kõnelnud
õmmeldud, õmmeldakse, õmmeldes, õmmelge
kõneldud, kõneldakse, kõneldes, kõnelge

Pea meeles, et nii astmevahelduslikel *le*-tegusõnadel (*õmblema*) kui ka astmevahelduseta *ele*-tegusõnadel (*kõnelema*) on samades vormides **-ld, -lg** ja **-ln.**

Seega supeldud, tegeldud, võidelnud, jagelnud, kahelda, tegelda, tegelge jne.

2. *kirjutama*-tüüpi sõnadel on tüves alati 3 silpi (**kirjuta**/ma, **kirjuta**/nud jne.).

Seega on õige: kirjuta/takse, etenda/takse, suurenda/tud, kirjuta/tud, (tarvis) kirjutada, (pimedas) *ei kirjutata*, (ei saa) *kirjutada*, (tarvis) *parandada*, (miks) *ei parandata.*

Harjutus 318. Kirjuta peavormid ja *da*-tegevusnime kõrvale *des*-vorm:

juurdlema, viljelema, seiklema, rüselema, tõrelema, võitlema, võrdlema, jagelema, logelema, naerma.

Harjutus 319. Kirjuta *da*-tegevusnimi, *tud*-kesksõna, *kse*-oleviku jaatav ja eitav kõne:

õpetama, selgitama, paljundama, vooderdama, hööveldama, külmetama, etendama, kummardama, arendama, suurendama, istutama, osutama, tugevdama.

3. *muutuma* on astmevahelduseta III-välteline sõna, seega on selle tüüpkonna sõnadel kõik muuted III vältes:
muututakse, süttitakse, pettutakse, hukkutakse, mattutakse, muututud, süttitud, pettutud, hukkutud, mattutud.

Seega on õige: *sütti* (lõke)! (laev) *hukkub*, (tarvis) *töötada, töötatakse, on töötatud, taastada, taastatakse.*

Sõnal *julgema* on siiski umbisikulises tegumoes lubatud paralleelvormid: *julgeda, julgen, julgesin, julgenud, julgetud e. juletud, julgetakse e. juletakse.*

4. Sõnad *kukkuma, rippuma, sattuma, tekkima* kuuluvad *õppima*-tüüpkonda, seepärast tuleb nad eristada sõnadest *hukkuma, mattuma* jt., mis kuuluvad *muutuma*-tüüpkonda.

õppima-tüüpi sõnadel on isikul. tm. kindla kv. olevik nõrgas astmes: (ta) **õpib, kukub, ripub, satub, tekib.**

Järelikult on nõrgas astmes ka järgmised vormid:
(nad) *õpiksid, kukuksid, ripuksid, satuksid, tekiksid*
(ära) *õpi, kuku, ripu, satu*
õpitakse, kukutakse, riputakse, satutakse
ei õpita, kukuta, riputa, satuta
õpitud, kukutud, riputud, satutud

Harjutus 320. Kirjuta tingiva kv. olevik, käskiva kv. ains. 2. pööre (või selle eitav kõne) ja *kse*-olevik:

töötama, süttima, hukkuma, kukkuma, sattuma, mattuma, pettuma, rippuma, tekkima, käskima (*ol.* käsib), hauduma (haub), näuguma (näub), sulgema (suleb), võppuma, kuduma (koon).

5. Sõnade *laskma* ja *jooksma* tähtsamad vormid on järgmised:
laskma, *lasta,* **lasksin,** *lasknud, lastud, lastakse.*
jooksma, *joosta,* **jooksin,** *jooksnud, joostud, joostakse.*
Sõnadel *pesema* ja *surema* on *i*-lihtminevik:
pesema, pesta, pes/i/n, pesnud, pestud, pestakse,
surema, surra, suri, surnud.

Harjutus 321. Kirjuta lihtminevik:

kõnelema, tõrelema, kogelema, rüselema, tegelema, hakkama, vaatama, muldama, kohtama, lippama, pesema, laskma, jooksma, tulema, surema, murdma, püüdma, õmblema, suplema, võitlema.

Harjutus 322. Täida vajaduse korral lünk ja pane sulgudes antud sõnad õigesse vormi.

1. Linda pani valge (kittel) selga ja (laskma) loomad (koppel — *seestütl.*) lüpsikuuri. 2. Vana puud ei saa painuta—a. 3. Ei või üht—i rida halvasti kirjuta—a. 4. Ma võiks— need rik—ed kohe kõrval—a—a, sest hiljem ei saa neid vigu enam paran—a—a. 5. Kui nad (jooksma — *des*-vorm) minejale vaevu järele jõu—sid,

küsis see pisut kogel—: «Kas isa (käskima — *ol.*) (kodu) tulla?» 6. (Sõnelema — *des*-vorm) tek—ib riid, riiust süt—ib taplus. 7. Sa—ab (lumi) ja väljak kat—ub koheva valge vaibaga. 8. Mere—e ja kõrbe—e ületamisel huk—ub palju rändlinde. 9. Uues töökojas oli hea töö—a—a: seal võis treida ja höövel—a—a. 10. Seda ülesannet nii ei lahen—a—a, sest seda (meetod) kasutades sat—uksime ummik—. 11. Kui ohtlik—e (bakter) sat—ub toiduainete kaudu organismi, tek—ib sellest nak—ushaigus. 12. Inkubaatori—es (hauduma — *kse*-olevik) tuhan—eid (tibu) välja. 13. Staadionil hüpatakse ja (jooksma). 14. Ta ei (julgema) pime—as üksi (kelder) minna. 15. Köögis kooriti (kartul — *mitm. os.*) ja (praadima) liha. 16. «Miks sa (laskma — *lihtmin.*) rebasel ära (jooksma)?» pahandas esimees. 17. Ta on siin küllalt logel—nud ja mitte (miski — *kaasaütl.*) tegel—nud! 18. Malle ei (oskama) veel kannelt mängida ega (andma) seetõttu kodusoli—aile ül—se rahu. 19. Ta armastas omaette (tegelema) ega (panema) teisi tähelegi. 20. Kirjandusringis (tegelema — *kse*-olevik) ka omaloominguga. 21. Sügisel on tööd küllalt: vili korista—a, kartul—d võtta, rehi (peksma).

6. *hakkama*-tüüpkonda kuuluvad muu hulgas ka sõnad *algama, hiilgama, hülgama, kaebama, kõlbama, oigama, pelgama, valdama.*

Niisiis: *algama, alata, alanud, alatud, alatakse*
hiilgama, hiilata, hiilanud...

Harjutus 323. Moodusta eespool antud (punkt 6) tegusõnade peavormid.

7. Pea meeles, et *nud*-kesksõna tunnuseks ei või olla *-nd.* Seepärast on keelevead niisugused väljendid nagu *kadund* (asjad), (olin) *väsind,* (vähe) *kogend* jms.

8. *tooma-käima*-tüüpkonna sõnade pööramisel eksitakse vahel *kse*-oleviku moodustamisega. Kui *da*-tegevusnimes **-d** puudub, siis ei ole seda ka **kse**-olevikus (ka teistes tüüpkondades on nii).

Seega on õige:

tuua, süüa, käia, müüa, lüüa, viia, olla, tulla — tuuakse, süüakse, käiakse, müüakse, lüüakse, viiakse, ollakse, tullakse.

Samade sõnade *kse*-oleviku eitavas kõnes on aga **-d**:

ei tooda, ei sööda, ei käida, ei müüda, ei lööda, ei viida, ei olda, ei tulda.

Ka teised umbisikulise tegumoe vormid moodustatakse *tud*-kesksõna järgi:

(kui) *toodaks, käidaks, söödaks, viidaks* ...

Harjutus 324. Kirjuta antud sõnadest näidises toodud vormid:

tooma, sööma, käima, müüma, lööma, viima, olema, tulema, panema, surema, minema.

N ä i d i s: *pesta — pestakse — ei pesta — pestaks.*

Harjutus 325. Harjutuses on kokku 34 õigekeelsus- ja õigekirjaviga. Kirjuta need laused õigesti ja tõmba parandatud keelenditele joon alla.

1. Noorsoo vestivalid on kaasa aidanud rahvaste sõpruse süvendamisele. 2. Oleks hea, kui nad järgi vaataks, missugune see põld praegult on. 3. Teistega asjatult jageledes viitis ta oma aja. 4. Ta ei rääkind oma kavatsustest kellegile. 5. Need defektid saame omal jõul kõrvaldata. 6. Kui laagri lähme, õpime ujumise selgeks. 7. Leilil käidakse sageli vastas. 8. Mõnele tuldakse ka hobusega järgi. 9. Nad tahaks, et neile tuuaks kõik kätte. 10. Me kass on varas, kuigi on saanud peksa. 11. Me ei jõudnud kõiki portsjone ära süia. 12. Uksele oli kirjutatud, et me teda ootaks. 13. Ta ei julenud klassi minna, sest tunnid olid alganud. 14. Oma hädast ei olnud ta kellegile kaebanud. 15. Eks see sulepea ole kadund asjade hulkas. 16. Millal mindki ekskursioonile viiaks! 17. Põllult viidakse vili otse küüni. 18. Koorem oli koduviimisel vähe viltu kaldund. 19. Pese ennem käed, kui hakkad sööma.

V. LISA.

1. KORDAMISHARJUTUSED.

Harjutus 326. Määra sõnaliigid (suuliselt).

Eksameiks valmistumisel pea kinni õpetaja poolt antud juhenditest. Pea meeles seda, et eksami abil pead saama tervikliku ning kujuka pildi igast õppeainest. Sinu ülesanne on osata aasta jooksul õpitud fakte kasutada, kui on tarvis anda vastust mõnele laialdasemale küsimusele.

Sageli tehakse nii, et hakatakse eksamiks õppima piletite järgi. s. t. püütakse ära õppida vastused igale üksikule piletile eraldi. See ei ole õige. Piletites on küsimused segi paisatud, mistõttu õpitakse iga mõiste, iga teema ja isegi alateema eraldatuna kogu ülejäänud õppematerjalist.

Õpilase peas peab aga kõik olema kindlas järjekorras, iga teema ja iga fakt peab olema seoses teisega.

Sellepärast kirjuta kõik piletite teemad ja küsimused enne sellises järjekorras ümber, nagu nad on aasta jooksul läbi võetud, ja alles siis hakka kordama.

Korrates juba õpitud materjali püüa teha nii, et leiaksid ka siin midagi uut. Näiteks grammatikareegleid korrates on vaja iga kord leida uusi lauseid, mis käivad antud reegli kohta.

Harjutus 327. Määra sõnaliigid ja vormid (suuliselt).

Vaod.

On ümber alles hämar agu
ja häält veel lõokene seab,
kuid juba pikka musta vagu
linttraktor uudismaasse veab.
On, nagu liiguks vaiksel merel
suurt vetevälja pidi laev
ja musti joomi jookseb järel
ning kapten seisab laevalael.
Hei, vaata, vastu kivi põikad!
Ning veereb näole higitilk.
Kuid mehel, kes seal pinnast lõikab,
on nagu teras — pihk ja pilk.

Ta kindla käe all käändub vakku
kõik muistne kõnts ja kuluhein,
mis määndub tuhandesse jakku,
et tõuseks rukis nagu sein.
Kus paadunumaks muutub pinnas,
seal vihasemaks saab veel ründ,
sest see, mis sünnib kündja rinnas,
on nagu enda lahtikünd!
Sest põld — see pole paljas esi
töötegijal ta silma ees,
ses kumisevad tasakesi
ju sootuks uued laulud sees.

Ja laul — see pole ainult künnist
ja viljatoovast uudismaast,
vaid uue inimese sünnist,
ta suurest, võimsast kodumaast.

(J. Semper.)

Harjutus 328. Kirjuta sulgudes olevad sõnad nõutavas vormis ja suur või väike algustäht ning täida lünk, kui see vajalik.

Sotsialistlik majandus ei tunne tootmise anarhia—, kon—uren—si, kriise, töötaoleku— ega sellega seotu— tohutu— tootlik—e jõudude raiskamist. 2. Kaliningra—dist Kuriili saar—eni lehvib võidukas (n)õukogude lipp, mille all saavutati (enneolematu) võite. 3. Ainult proletar—aat lõi sellise monolii—se jõu, mis pidas vastu kõig—le ekspl—ataatori—e pealetungi—ele. 4. Tuleb üles harida vähetootlik—e rohumaid ja muuta need kul—uurniitu—eks. 5. Saatke see kiri aadres—il (s)uure- (j)aani (v)abaduse puiestee 23. 6. Tartu (r)iikliku (ü)likooli (a)ulas esines kõnega (e)esti NSV (h)aridusminister. 7. Tutvusime (n)õukogude eesrindliku tehnikaga. 8. (Kuulus kirjanik — *mitm. om.)* mõt—ed on vananematud. 9. Teatri—es antakse nii (päevane) kui ka (õhtune etendus — *mitm. os.*). 10. Olen külastanud (iga-aastane põllumajandusnäitus — *mitm. os.*) ja (paljud võistlused). 11. Varumispunkti toodi (rukis, kaer, oder, kartul ja juurvili). 12. Meie metsades kasvab (mänd, kuusk, kask, pärn, haab, lepp, saar, vaher, jalakas — *mitm. os.*), paiguti ka (tamm ja lehis — *mitm. os.*). 13. (Peenar — *mitm. alalütl.*) kasvasid kurgid «(k)astekindel» ja «(t)ahkuranna». 14. Juba möödunud sajandil im—orditi (m)adalmaadelt (e)estisse (h)ollandi-(f)riisi tõugu veiseid.

15. (t)artu (r)iikliku (ü)likooli (e)esti (k)eele (k)a—eedri—juhatab tuntud pro—essor. 16. Alles (n)õukogude võimu kehtestamisel hakati hoolikalt suhtuma (e)esti rahvuslik—u kultuuripärandisse, mille tulemusel on asutatud muuseas mitmeid (memor—aalmuuseum).

Harjutus 329. Põhjenda kokku- ja lahkukirjutamist (nimeta reegel või tüüp).

1. Pärast mõnepäevast meelemärkuseta lamamist oli ta silmad lahti teinud. 2. Montaažitsehhis töötab kaks kommunistliku töö brigaadi. 3. Tuul vingus telefonitraatides. 4. Pealelõunane jalutuskäik oli ette nähtud kell 4. 5. Võtsin valveseisangu. 6. Juulikuus sõitsime Jõhvi tädi juurde. 7. Täitkem kõiki sotsialistliku ühiselu reegleid! 8. L. Koidula nimelise Pärnu 2. Keskkooli vanempioneerijuht hakkas edasi õppima Leningradi Herzeni-nimelises Instituudis. 9. Kooli spordiväljakut ümbritseb kolme meetri kõrgune kuusehekk. 10. Teatrihuvilisi oli palju kokku tulnud pealinna näitetrupi külalisetendust vaatama. 11. Kõik valimisõiguslikud kodanikud lähevad valimispäeval valimiskastide juurde, et täita oma kodanikukohust. 12. Juba on karjamaa puudel pungadki paisunud ja mõnedel paistavad isegi hiirekõrvasuurused lehekesed. 13. Plaanis ettenähtud kolmeteistkümne miljoni hektari asemel on üles haritud kolmkümmend viis miljonit hektarit uudismaad. 14. Mõisa õues oli 50-meheline soldatite salk.

Harjutus 330. Kirjuta sõnad kokku või lahku ja põhjenda.

A. Jälle nägemis rõõm, viie aasta plaan, kartuli vagudesse, teaduse saavutus, päikese paisteline, perspektiiv plaan, uue vaguni aknad, mõni sada, teadlaste maja, naiste jalgratas, maade uurijad, mõtte algataja, elukutse valik, pioneeride laulud, tolle aja, kümne aastane, sõidu palavik, kahe kümne kaheksa.

B. Kõik rähnid on kanged töö mehed. Juba koidu ajal on nad liikvel. Vanemad puud on neile kõige armsamad, need on nende höövel pinkideks. Oma jalgade abil võivad nad tüve mööda üles alla joosta; kaks varvast käivad neil ette, kaks taha poole. Rähni saba on lühike, aga saba suled kõvad; tööd tehes tarvitab ta neid tooli asemel, toetudes nendele. Ta kõva nokk on peitli taoline. Sellega raiub ta puu koorde augu ja otsib siis koore alt usse, kes seal elutsevad. Neid on seal sadade kaupa: nad võivad puu tüve nii ära uuristada, et oksad puu ladvas ära kuivavad ja lehed närt-

sivad. Aednikud ja metsa vahid ei näe neid usse ka siis, kui puu on kuivanud, aga rähn tuleb neile appi. Oma kõva nokaga lõhub ta vastu puu tüve, nii et killud lendavad. Äkki jookseb ta teisele poole tüve ja vahib teraselt igasse prakku. Miks teeb ta nii? Mõtleb ta, et auk on puust juba läbi läinud? Ei. Ussid ehmusid ta kopsimisest ja ronisid teisel pool puud koore alt välja; neid tahab ta nüüd sealt tabada. Ta keel on pikk ja terav nagu nõel, kuid kisuline; selle ajab ta koore prakku ja toob sealt putukad välja ning pistab kõhtu. Augud, mis rähn puudesse teeb, saavad tihastele, kuld nokkadele ja teistele lindudele elu korteriks, kuhu nad oma pesa teevad. Nii kannab rähn õigusega metsa puu sepa nime. Oma pesale vajab ta suuremat auku, laastud kannab ta aga pesa puust eemale, et pahad poisid ta pesa üles ei leiaks.

(C. R. Jakobsoni järgi.)

Harjutus 331. Kirjuta sulgudes olevad sõnad kokku või lahku ja põhjenda.

1. Sütiste on sündinud ja (üles kasvanud) (liht rahva hulgas). 2. Ükski (kutse kooli õpilane) ei saanud (mööda minna) seda (tähele panemata). 3. (Nelja teist kümne aastasena) läks ta (suurele maale) (omal käel) (leiba teenima). 4. Mõned (töö ees rindlased) täidavad oma (päeva üles andeid) (mitme kordselt). 5. Kolhoosis on tänavu (viiskümmend viis) hektarit (uudis maad) (üles haritud). 6. Maanteed palistavad (ühelt poolt) (mehe kõrgused) paplid, (teiselt poolt) aga rohkem kui (kahe meetri pikkused) vahtrad. 7. (Tihti peale) tormas ta (üle pea kaela) toast välja. 8. (Koera kutsikaski) jooksis (ühele ja teisele poole), kuid ei leidnud (välja pääsu). 9. (Lume vaip) (puude all) oli (pealt näha) endine. 10. (Töö juures) oli tal (iga päev) (kokku puutumist) teiste (oma suguste) (töö inimestega). 11. (Udu vihma) ei sadanud enam ja (pilve tagant) hakkas paistma (õhtu päikese kiiri). 12. (Kuuse metsa) tagant kerkis (määratu suur) (vihma pilv) ja liikus (mere poole). 13. Toots tuli, (kuumaks aetud) (tule tangid) ja (ahju roop) käes. 14. Tema (selja taga) oli (kuivale veetud) paat. 15. Kevadised (jõe veed) tõttasid (mere poole), viies endaga kaasa (jõkke varisenud) (oksa raage).

Harjutus 332. Põhjenda, miks tuleb järgnevad sõnad kokku, lahku või sidekriipsuga kirjutada:

Nõukogudemaa, Soome laht, Munamägi, Ristiku tänav, Põhja-Euroopa, Vaikne ookean, Vahemeri, Võhandu jõgi, Saaremaa, Emajõgi, Peipsi järv, Kilingi-Nõmme, Lenini-nimeline kolhoos, Ivan Mitšurini nimeline puukool.

Harjutus 333. Kirjuta järgnevaist lauseist liitsõnad välja ja märgi juurde tüüp *(kirjutuslaud, sõnaraamat, lasteaed, vanaisa, mitmevärviline, Emajõgi, üleskirjutatud, kolmsada, pikkamööda).*

1. Meie kolhoosi keskus on praegu välja ehitamisel. 2. Iga hommikune vaba aeg läheb toa korrastamiseks. 3. Kooli maja juures olev puu majake, milles asub kesk kooli puu töö tuba, on äsja remonditud. 4. Ränd lindude elu on ohtude rikas, sellepärast on meie kohus luua neile vähemalt siin head pesitsemis tingimused. 5. Oma ema keele kõrval tahan õppida vene, saksa ja esperanto keelt. 6. Teisel pool lumist rukki orast mustendab kuuse mets. 7. Kubjas oli aga hirmus vihane ja ähvardas kätte maksta. 8. Ta käskis emal ja tütrel vastu vaidlemata sööma hakata. 9. Juba lapse põlves ihaldas Peeter tootvale tööle, auru katelde ja trei pinkide juurde. 10. Kurgede parved läbivad Kesk ja Lõuna Euroopa. 11. Küngaste tipud ja majade katused särasid tõusva päikese kiirtes. 12. Minu esimene kavatsus täitus juuni kuu lõpul. 13. See juhtus siis, kui Maie sai 8 aastaseks. 14. Enam ei kuule akna taga lindude vidinat ja kõik on nagu välja surnud. 15. Samal ajal ilmuvad romaani tegelasel need iseloomu jooned, mida tekitab omandamis kirg. 16. Oktoobri kuu õhtul oli taevas sinakas hall. 17. Üks neist kahekümne viie tuhandest maale suunatust on kommunist Davõdov. 18. Kreutzwaldil on ka kirja viisi välja kujunemise alal suuri teeneid. 19. Taevas on paksus lume pilves ja vinge põhja tuul puhub Peipsi poolt. 20. Jah, tõesti palju võib jutustada see vana, võib olla juba aja jooksul kulunud kooli pink.

Harjutus 334. Kirjuta liitsõnad välja tüüpide järgi.

A. 1. Iga ühel on südames rõõm tehtud tööst. 2. Hommiku päike on juba üsna kõrgele tõusnud ja puude okstel siristavad laulu linnud. Tundub, et tohutu pikk sügis perioodki hakkab lõpule jõudma. 3. Oma jalg ratta matkal külastasime Tammsaare nimelist kolhoosi. 4. Olin umbes 11 või 12 aastane, kui vana isa mulle jalg ratta ostis. 5. Oktoobri laste 40 liikmeline mudilas koor esitas pioneeri laule. 6. I. V. Mitšurini nimeline kolhoos muutis mitme

ruut kilomeetrise soo vilja rikkaks põllu maaks. 7. Mai kuu alguseks oli pais valmis ja Võhula jõgi tõkestatud ning valge seinaline jaama hoone katuse alla viidud. 8. Kevad talvel hakkavad majade katuste lõuna poolsed küljed mustendama.

B. 1. Aastast aastasse tegid varesed selle paksude okstega kuuse latva pesa. 2. Iga päev käime ühe ja selle sama trepi astmeid mööda. 3. Rida realt, stseen stseenilt kasvab näidendi tegevuse pinge. 4. Päevast päeva toimus kooli kevadises aia töös brigaadide vaheline võistlus. 5. Ta tahaks kas või vahete vahel oma pead elada, kuid ta ei suuda teiste võimu alt vabaneda. 6. Teisel pool orgu paistis tihe kuuse mets. 7. Kalevi poeg käsib Alevi pojal Soome sepale mõõga võla ära viia. 8. Seda 200 lehe küljelist raamatut ei suuda ma ühe õhtuga läbi lugeda. 9. Mõni kord juhtub, et unustatakse aabitsa tõed.

Harjutus 335. Meenuta ühildumisreegleid, juhtides tähelepanu sõrendatult trükitud sõnadele.

1. Kõiki neid kirjanduslikke kujusid ühendab üks joon — rahvalikkus. 2. Tuul keerutas koltunud lehti. 3. Seda rohkem tulid talle meelde endised ajad. 4. Järsku hakkasid Mahtra poole viivatel teedel päikese käes helkima soldatite püssid. 5. Vead tuleb parandada järgmiseks tunniks. 6. Tammaru pererahvas kihutas Tiina minema. 7. Suurem hulk inimesi saab teada tõde. 8. Ta märkab tänaval kolisevat soomusautot «Vibuküti». 9. Sinna läks võõrasema ka oma tütardega. 10. Ilusatele ilmadele järgnesid ka tuulised ja külmad ilmad. 11. Sügisel sovhoosist lahkudes tänasid õpilasi brigadir ja direktor. 12. Matsi ja Kalju tahtejõud ületas kõik raskused. 13. Aeg on lehmad metsa ajada, et lõunaks oleksid lehmadel kõhud täis ja nad võiksid koju tulla.

Harjutus 336. Punktiiri asemele pane puuduv sõnaosa.

1. Ilusa... ilmadega käisime jõe ääres. 2. Tulime ekskursioonilt Läti NSV pealinn... Riiast. 3. Vana... meistritel on palju kogemusi. 4. Saada see pakk oma tädi... Amandale. 5. Anne oli vaimustatud uu... kingadest. 6. Meie õpetaja... Lainjärvel on väike poeg. 7. Kauni... suvepäevadel suplesime meres. 8. Neist õnnelik... tundidest säilib hea mälestus. 9. Tallinna kino... «Partisan» ja «Lembitu» jookseb uus film. 10. Oma onu... Madi-

sega saab ta hästi läbi. 11. Saabunu ... külalisi tervitas ametiühingukomitee esimees. 12. Need lilled on toodud lilleäri ... «Floora». 13. Õpila ... Luhastel on huvi muusika vastu.

Harjutus 337. Paranda toodud lauseis esinevad ühildumisvead.

1. Et noori kommunistlikult kasvatada, peab koolis olema kõrgema haridusega pedagoogid ja palju spetsialiste mitmesugustelt kutsealadelt. 2. Ema ütles, et tuleb õppida ja saada harituks inimeseks. 3. Romaani «Tõde ja õiguse» I osas käsitleb kirjanik maaelu. 4. Kordasin vanu reegleid ja harjutusi, mis oli suve jooksul ununenud. 5. Paljudel õpilastel oli tunnistustel head ja väga head hinded. 6. Tekkisid mitmesugused laulud, mis väljendas inimese unistust ja mõtteid. 7. Nõukogude ühiskonnas ei saa olla selliseid naisi, kes jääks elu pealt vaatama. 8. Tuul ulub kaseladvus ja keerutab mahalangenuid lehti. 9. Nüüd kuulub ka selle inimesele teiste lugupidamine. 10. Tarass ja ta polk põgenesid mitu päeva tagaajajate käest. 11. Ta on inimene, kellele võib rääkida kõigest oma muredest ja rõõmudest. 12. Mõisnikud kutsusid abiks sõjaväe, kes pidid nuhtlema vastuhakkajaid talupoegi.

Harjutus 338. Pane sulgudes olevad sõnad õigesse vormi.

1. («Tõde ja õigus») I köidet lugedes meenus mulle minu lapsepõlv. 2. Tahaksin näha (kõike) linna vaatamisväärsusi. 3. Seda vanasõna (armastavad) meie maa töörahvas. 4. Peenral (kasvasid) palju mitmesuguseid lilli. 5. Äkki märkasin, et taevasse (hakkasid) kogunema üha rohkem ja rohkem pilvi. 6. Suurem osa (alustavad) söömist. 7. Kui kõik tööd (oli) tehtud, lahkusime kolhoosist. 8. Mööda tänavat (lähevad) noor neiu koos kaheteistkümneaastase tütarlapsega. 9. Meie (oleks) pidanud rohkem harjutama. 10. Noormehel (oli) mustad kindad käes. 11. Palju inimesi (olid) kogunenud parki ja (jalutasid) kõnniteedel. 12. Osa võistlejaid (tulid) kohtadele võrdlemisi heade näitajatega.

Harjutus 339. Nimeta puuduvad kirjavahemärgid ja lausetüüp.

1. Kaski leppi mände ja kuuski neid puid näeme iga päev oma koolitee ääres 2. Müüris oli halle punaseid hallikaspunaseid ja pruune graniiditükke 3. Kas sa Päärn varsti linna sõidad 4. Ema oli tal vana haige ja jõuetu 5. Eesti NSV suuremad linnad on Tallinn Tartu ja Pärnu 6. O Luts on sündinud 7 I 1887 a Põhja-Tartumaal Palamuse kihelkonnas Kaarepere vallas Järvepera

külas Posti talus 7. Kaupluses oli müüa puuvillast linast villast ja siidriiet 8. Ootus lootus ja hirm see kõik tõstis ta ärevust 9. Madis oli ühtlasi osav sepp ja puusepp naljahammas ning kolhoosi pillimees 10. Reedel 8 märtsil pühitseme rahvusvahelist naistepäeva 11. Õie elab suures hallis paekivist majas 12. Onu elas kord Tallinnas kord Leningradis 13. Tule koju mu laps 14. See oli isesugune haarav hommikumaine muusika 15. Ülo kuulas tuttavaid hääli veiste ammumist karjakellade helinat tuule kohinat 16. Õpilased õpetajad kooliteenijad ja lastevanemad kõik võtsid aktusest osa 17. Tubli mees saab hakkama nii külas kui ka linnas kuival maal kui ka merel. 18. Maidu pinginaaber oli küll väike kuid arukas 19. Niiske külm udu hõljub heinamaa kohal 20. Päikese planeedid on järgmised Merkuur Veenus Maa Marss Jupiter Saturn Uraan ja Neptuun

Harjutus 340. Pane puuduvad kirjavahemärgid ja tarvita otsese kõne puhul suurt algustähte. Nimeta lausetüüp.

A. 1. Isa otsus oli kindel kui kalju 2. Miks peaksin ma ära minema küsis ta imestunult 3. Kui ema ise on juba puruväsinud ja ei jõua enam valvata siis tuleb vanaema 4. Juku ärkab ringutab hüppab äkki voodist välja ja hakkab võimlema 5. Lapsed hüüdsid jõudu tööle 6. Kui meie aeda läksime oli aed palju ilusam kui enne 7. Kus sa Tõnu nii kaua olid küsis isa 8. Tänu koskedele ja kärestikele pakub jõgi unustamatut pilti 9. Kusti arvab et asi pole korras ja küsib miks sa nii kuri oled 10. Tõusev päike kuldab vabrikute korstnaid puude latvu ja majade katuseid 11. Ta hüüdis ära lõõ looma 12. Sügisel kui lapsed kooli tulid olid klassid remonditud 13. Ta küsis kes selle joonistas

B. 1. Täiskuu hõbetab ääretut merd ning tiheda roheluse keskel valendavaid laagrihooneid 2. Taevas oli pilvine kui mättane maa 3. Aadu jooksis õue pani suusad alla ja sõitis väravani. 4. Pioneeridel on mitu moodust kuidas teha lõket mis põleb hommikuni 5. Poisid teele 6. Püstitatakse telk ning tuuakse metsast kuuseoksi 7. Ta mõtles et nüüd on paras aeg kätte jõudnud 8. Õpilased lugege häid raamatuid 9. Pargis kasvab kaski pärni vahtraid saari ja muid puid 10. Kui päev õhtule kaldus pidime suusad ära viima 11. Meie maal on palju ilusaid metsi mägesid orge jõgesid ja järvi 12. Siis ütles Ilme lähme parki jalutama 13. Pole viga sõber ma ei reeda sind 14. Ole terve memmekene teiseks terve taadikene

Harjutus 341. Nimeta puuduvad kirjavahemärgid.

1. Kuule Tiiukene pai laps sa võiksid mind õige natuke aidata 2. Mina Mesikäpp karu kuninga käsutooja tulen teile kuulutama et peate silmapilk kuninga kohtu ette tulema 3. Hermann Oras pikk valgevereline hobusemees sai koormast lahti vabastades koha järgmisele vankrile 4. Seeneleminejaid oli neli köster emandaga neiu Kaasike ja Madaras 5. Ah see olete ju jälle teie kurvakujuline rüütel 6. Lombaka jalaga Kiiratsi Mihkel rendikoha peremees ei kiidelnud just asjata 7. Tuba ja tarbeasjad ümbruses mõlemad kaaslased lõhn ja valgus ruumis kõik koondus üsna tavaliseks uudsuseta olukorras. 8. Noh ütleb köster noormeeste poole pöördudes nüüd siis hulga aja järel näeme üksteist jälle mu armsad sõbrad 9. Kõik oli nii valge seinad kapike nurgas toolid lina laual 10. Sina Karu Andres võta kakskümmend meest roni üle aiamüüri. 11. Õues puu kõrval seisis Kadaka Jüts Hinnu sõber. 12. Parteilased kommunistlikud noored ja pioneerid need on meie parimad inimesed. 13. Kupu-Kai ei näe just heameelega et Käe-Madli Villu ema ühe osa tema leivast ära võtab 14. Kuldnokk pääsuke ja ööbik kõik kuulutavad juba kevadet 15. Tasa tasa junkur Hans von Risbiter kostis Delvig pilkavalt naeratades 16. Puud põõsad rohi kõik olid veel niisked hommikusest kastest.

Harjutus 342. Pane puuduvad kirjavahemärgid ja sea taandread.

Kuhu sa lähed küsis Tõnisson ja pöördus ka akna juurest ära Vaja jõele minna Ma võtan magamistoast mütsi ja lähen vaatama mis nad seal teevad Ära mine Mis sa tühja lähed sinna Ma lähen vaatan Ära mine Mispärast Tule siia Kas tead Tali hakkas ta poolkogeldes kõnelema see parv selle lasksin ikka mina põhja küll Aga hoia et sa kellelegi ei räägi Mis nad siis käisid meie õues kaklemas need saksa närud Piitsad enestel kaasas ja peksavad aga Las nad nüüd olla ilma parveta kui nad tahavad Kas tõesti sina lasksid Kuidas sa said see on ju hirmus raske Räägi tasemini teised kuulevad Ma lükkasin parve kesk jõge panin paar latti üht otsa pidi kaldasse teist otsa pidi parvele ja kandsin nii palju kive parvele et ta läks põhja Kui ta juba hakkas vajuma tulin ise latte mööda ruttu kaldale ja viskasin latid kaugemale Alles tüki aja pärast kui nad olid seisnud vaikides akna juures torkas Arnole uuesti midagi pähe Aga kui Lible lastakse lahti mis siis Lible

võib ju ütelda et tema ei ole teinud arvas Tõnisson Nojaa ta ütleb ka aga kui nad ei usu Kui ta lastakse lahti siis siis on sinu süü Tõnisson ei vastanud Arno vaatas mõttes aknast välja.

(O. Luts.)

Harjutus 343. Loe tekst läbi, nimeta lause algus, kirjavahemärgid ja taandread. Millega avaldab kirjanik oma suhtumist järgnevas nimetatud tegelastesse?

noorhärra ja mina olime varsti laevadel tema uksel mina tõrre-kaanel sõit läks teivaste tõukel toredasti ja kui Ameerika mitte juba avastatud poleks olnud meie oleksime ta julgesti avastanud aga «ookean» oli meiesugustele kangelastele liiga väike ta oli meil varsti igast sopist läbi purjetatud ja me püüdsime meremeheelust uusi huvitavaid külgi leida leidja oli noorhärra ta hakkas mind oma teiba abil veega pilduma selles oli ta nii osav et mu õhuke sitskuub varsti nõretas ja porist mustakirjuks muutus noh kui meresõda tahad siis olgu meresõda mõtlesin iseeneses seadsin oma laeva lahinguvalmis ja panin suurtükid sülgama väike saks oli minu julguse üle esmalt kohmetanud hakkas siis appi karjuma ja palus viimaks sõjariistaderahu ma olin nõus aga kes rahu ei pidanud kes lepingu truudusetult murdis oli väike saks ta tõukas oma laeva minu omaga külg külje vastu me peatusime kalda ääres ja enne kui mina tema salalikku plaani mõistsin märgata oli ta mul teibaga mütsi peast vette virutanud kusjuures teivas nii valusasti mu pead puudutas et mul silmad tuld lõid see kelmus kisendas kättemaksmist haavatud lõvi vihaga kiskusin truudusetu vaenlase käest sõjariista hüppasin tema laevale ja nüüd algas käsitsivõitlus mille koledusi sulg tõrgub kirjeldamast mäletan ainult veel et kindel pind meie jalge alt äkitselt kadus et süsimustad paksud lained meie peade üle kokku lõid siis valitses tükk aega sügav vaikus kui mu silmad jälle veidi seletama hakkasid nõudis palju meeleheitlikku kraapimist enne kui niikaugele jõudsin nägin oma jalge ees sügavas poris midagi siputavat ja kuidas siputavat nii siputab ainult elukas kel surmahäda käes ja see elukas oli meie vaene noorhärra.

(E. Vilde.)

Harjutus 344. Loe tekst hoolikalt läbi, selgita tundmata sõnade tähendus ja pärast seda kirjuta etteütlemise järgi.

Leninlikku elektrifitseerimisplaani viiakse edukalt ellu.

On möödunud 40 aastat sellest ajast, kui VIII ülevenemaaline nõukogude kongress kinnitas V. I. Lenini initsiatiivil väljatöötatud plaani, mis nägi ette meie kodumaa sotsialistlikku ümberkujundamist rahvamajanduse laialdase elektrifitseerimise alusel — GOELRO plaani. Selle plaani kohaselt, mida Vladimir Iljitš nimetas partei teiseks programmiks, oli ette nähtud ehitada lähema 10—15 aasta jooksul 30 uut elektrijaama kindlaksmääratud koguvõimsusega 1,75 miljonit kilovatti.

«Noil mälestusväärseil päevil,» ütles elektrijaamade minister jutuajamisel TASS-i korrespondendiga, «kõlasid üle kogu maailma töörahva suure juhi ja õpetaja sõnad: «Kommunism — see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine!»»

Noor nõukogude vabariik astus tookord alles esimesi samme Esimese maailmasõja läbi tekitatud purustuste likvideerimise teel. Nõukogude Venemaa vaenlased nimetasid GOELRO plaani bolševike fantaasiaks. Kuid järgnevad aastad näitasid, et nõukogude rahvas, keda juhtis Kommunistlik Partei, suutis jagu saada raskustest. Viisaastakute ajal lasti meie maa eri piirkondades käiku kümned elektrijaamad. Suure Isamaasõja eel, 1940. aastal tootsid Nõukogude Liidu elektrijaamad 25 korda rohkem elektrienergiat, kui toodeti 1913. aastal. Sõjajärgseil aastail on nõukogude energeetikud partei ja Nõukogude valitsuse abiga taastanud sõja ajal purustatud elektrijaamad ja ehitanud palju uusi. Lenini ideed — luua kommunismi materiaalne ja tehniline baas elektrifitseerimise alusel — väljenduvad kujukalt partei direktiivides. Tööstuses on hakatud laiemalt juurutama uusi elektrit nõudvaid tootmisprotsesse. Suurele Vene jõele Volgale on ehitatud võimsad elektrijaamad. Hakatakse ekspluateerima Siberi jõgede hüdrogeneetilisi ressursse. On valminud Irkutski elektrihiiglane ja Bratski hüdroelektrijaam Angara jõel.

Harjutus 345. Koosta avaldus lk-l 172 toodud näidise eeskujul ja seleta selles esinevaid õigekirja- ja kirjavahemärkide tarvitamise juhtumeid.

Harjutus 346. Koosta oma elulookirjeldus ja analüüsi seda keeleliselt.

Harjutus 347. Kirjuta mõne oma kooli organisatsiooni koosoleku protokoll lk. 175 toodud eeskujul ja nimeta, mitu juhtumit esineb selles igalt õigekirjutuse või kirjavahemärkide tarvitamise alalt.

Harjutus 348. Paranda sõnastuselt (algul suuliselt, pärast kirjalikult) järgnev sissejuhatus kirjandile teemal «Sütti, laagrilõke!».

Ma olen tahtnud minna laagrisse mitmel korral, aga ei ole saanud, sest et ikka on mingid põhjused ees. Eelmisel kevadel aga oli võimalus. Ühel koolipäeval tuli meie klassi pioneerijuht ja küsis, et kes tahavad minna viieks päevaks Uljastele telklaagrisse. Ka mina avaldasin soovi. Enne minekut kutsuti kõik lapsed, kes tahavad minna, kokku, ja peeti koosolek. Meid oli ainult viis. Õhtul sättisin ma kõik vajalikud asjad seljakotti, et hommikul ei oleks enam sättimist.

Hommikul läksin ma juba varakult jaama juurde ootama. Varsti tuli meile dresiin järele, aga peale minu ei ole jaamas kedagi. Ma jooksin koolimajja ja selgus, et nemad ootavad mind. Me sõitsime Uljaste tee otsa, sealt edasi läksime aga jala. Teistel olid kaasas kohvrid ja kadestasid, et mul oli seljakotti nii hea kanda. Meid piinasid terve aeg sääsed. Mul oligi hea, sest et mul olid käed vabad ja sain hästi neid eemale peletada.

Kui me jõudsime Uljaste järve äärde, olid teistel telgid juba üleval. Telkide kõrval aga põlesid lõkked, kus keedeti süüa. Telkide keskel lehvis aga laagrilipp.

Harjutus 349. Harjutuses leidub õigekeelsuse, ortograafilisi, sõnastus- ja interpunktsioonivigu, mille arvu lauses näitab sulgudes olev number. Kirjuta harjutus õigesti.

Koidula-aegne Pärnu.

A. Sel ajal kui J. V. Jannsen Koidula isa tuli Pärnu koolmeistriks, Ülejõe koolimaja paiknes lagedate põldude keskel (4). Koolimaja on säilinud endisel kujul: vähe nõudlik ühe korruseline puumaja millel poolkelp kivikatus ja laudkate (4). Koidula isal tuli tegeleda ka põllumajandusega sest õpetaja naturaal palgaks oli 20 vakamaad põldu (3). Tol ajal valitses terav klassiline, kui ka rahvuslik vahe Pärnu südalinna ja äärelinna vahel (2). Kesklinnas elas Saksa rahvusse kuuluv jõukam kiht, mis ilmnes

ka sealsest arhidektuurist (3). Ent jõukate kaupmeeste ja ümberkaudsete mõisnikute toredate elamutega vaheldusid madalamad kivi ja puumajad, kus käsitöölised elasid (3). Koidula ajal oli säilinud kesklinna ümbritsevad Rootsiaegsed muldvallid bastionitega ja osa vallikraavi (3). Ülejõe linna osa oli eestlaste äärelinn, kus kumardusid madalad puumajad suurde aiakruntide ja heinamaa lappidega (4). Palju huvitavat pakkus Koidulale Pärnu jõgi, mis paistis üle Vana Pärnusse viiva maantee pea aegu aknate all (4). Et raudtee ühendust ei olnud liikus siin nii ranna rahva paate kui ka riia, tallinna ja välisriikidegi laevu (5).

B. Kui Koidula oli üheteistkümne aastane saadeti ta õppima saksa õppekeelega kõrgemasse tütarlastekooli, mille õpilaste enamik kuulusid jõukatesse perekondadesse (4). Kooli teel noor Koidula nägi hoopis teist pilti kui praegu (2). Ülejõelt kesklinna viis kuulus Pärnu «nahk sild» (2). See koosnes parvedest mis asusid otse veepinnal, ja oli ääristatud madalate käsi puudega (2). Pikki nahksilda ja sillutamatta kallast seisid paadid ja väiksemad laevad (2). Tuulise ilmaga sild õõtsus laintel ja vesi uhtus sellest üle, raskete koormate üleminekul aga ta vajus veealla (4). Kevadiseks jääminekuks tuli sild ärakoristata ja üle käimine katkestata (4).

Orduloss oli siis juba lammutud varisemisohtlikuse tõttu, olid säilinud vaid pooleteise süllakõrgused müürid (4). Seal samas aga seisis suur monumentaalne paekivist «Elevandi» ait, lossi eel kindluse osa, mida ümberehitatult kasutati 17 ja 18 sajandi vahetusel Pärnu ülikooli anatoomikumina (4). Edasi minnes paistsid vana tollimaja ja ilus barokk stiilis Katariina kirik (2). Praeguse varju rikka Lastepargi kohal paiknes turu plats (2). Praeguses Vanas pargis mängis suvel orgester (2). Sarnane oli Koidula-aegne Pärnu (1).

2. TARBEKIRJU.

Avaldus.

Avaldus on tarbekiri, millega üksikisik pöördub asutuse juhataja või ametiisiku poole mingi sooviga, näit. töö saamiseks, õppeasutusse vastuvõtmiseks, mõne küsimuse lahendamiseks jne. Avaldus kirjutatakse d i n n f o r m a a d i s valgele paberile ja paigutatakse nii, et vasakule poole jääks 5 cm laiune vaba äär.

Avalduses esinevad järgmised andmed:

1) s i s e a a d r e s s, s. o. asutuse juhataja või ametniku nimetus (paigutatakse üles);

2) a n d m e d avalduse esitaja kohta — ees-, isa- ja perekonnanimi, elukoht ja vanus, amet vm., mis on konkreetsel juhtumil vajalikud (paigutatakse paremale üles);

3) dokumendi nimetus — a v a l d u s (paigutatakse keskele);

4) a v a l d u s e t e k s t, mis koosneb kahest osast: esimeses osas märgitakse soov ja selle alus, kui vaja; teises osas esitatakse soovi põhjendus ja lühidalt paari lausega mõned vajalikud andmed enda kohta;

5) l i s a, milles loetletakse avalduse juurde lisatud dokumendid, märkides ka nende numbrid;

6) avalduse kirjutamise koht, kuupäev ja allkiri.

Näiteks «Rahva Hääles» ilmus järgmine kuulutus:

Paide rajooni Kreutzwaldi-nimeline kolhoos vajab lüpsjat-karjatalitajat ja agronoomi. Aadress: Koigi sidejsk., tel. Koigi 42-c.

Sellele kuulutusele võib kirjutada avalduse järgnevalt:

Paide rajooni Kreutzwaldi-nimelise kolhoosi esimehele.

Jaan Jüri p. Järv, eluk. Pärnu raj. L. Koidula nim. kolhoosis.

AVALDUS.

Kandideerin agronoomi kohale Teie kolhoosis vastavalt Teie kuulutusele «Rahva Hääles».

Olen lõpetanud Eesti Põllumajanduse Akadeemia 1966. a. ja töötanud 4 a. agronoomina Pärnu rajooni L. Koidula nimelises kolhoosis, kust soovin lahkuda perekondlikel põhjustel. Vajalikud dokumendid esitan siinjuures.

Lisa: 1) iseloomustus praeguselt töökohalt,
2) ärakiri EPA diplomist nr. 956.

Surjus 10. septembril 197 ...

J. Järv.

Ülesanne. Kirjuta avaldus ühele järgnevatest kuulutustest:

ETKVL Põltsamaa Põllumajanduskombinaat (Põltsamaa linnas) vajab tehnoloogi ja meistrit aed- ja puuviljakonservide tootmise alal. Avaldused saata aadressil: Põltsamaa, Tallinna mnt. 1.

Tartu rajooni majanditesse vajatakse praktikaga agronoome ja zootehnikuid. Teatada kirjalikult Tartu rajooni riiklikule kokkuostuinspektsioonile.

Volitus.

Volitus on dokument, mis antakse asutuse või isiku poolt isikule. Selle dokumendiga siirdakse teatud õigused ning nendega kaasnevad kohustused. Volituses peavad esinema järgnevad andmed:

1) dokumendi nimetus — v o l i t u s;
2) volituse väljaandmise aeg sõnadega kirjutatult ja koht;
3) kes volitab ja keda volitatakse (ees-, isa- ja perekonnanimi, elukoht);
4) mida volitatakse;
5) kui kaua volitus kestab;
6) allkiri.

Allkiri volitusel peab olema tõestatud notariaalselt või asutuse poolt.

VOLITUS.

Tuhande üheksasaja kuuekümne esimese aasta esimesel novembril Paide rajooni Kreutzwaldi-nimelises kolhoosis.

Mina, Jaan Jüri p. J ä r v, elukoht Paide rajooni Kreutzwaldi-nimelises kolhoosis, volitan oma venda Mihkel Jüri p. J ä r v e Pärnu rajooni L. Koidula nimeliselt kolhoosilt vastu võtma minu oktoobrikuu töötasu ja minu eest alla kirjutama.

J. Järv (allkiri)

Allkiri õige.
(Asutuse pitser)

Ülesanne. Koosta volitus poole kuu töötasu vastuvõtmiseks mõnelt asutuselt.

Allkiri.

Allkiri on dokument, mis antakse isiku poolt teisele isikule või asutusele tõendina rahasumma või eseme saamise kohta.

Allkirjas on vajalikud järgmised andmed:

1) dokumendi nimetus — allkiri;
2) allkirja andja nimi;
3) mille kohta on allkiri antud;
4) kellele on allkiri antud;
5) allkirja andmise koht, kuupäev ja allkiri.

ALLKIRI.

Mina, Jaan Jüri p. Järv, tõendan oma allkirjaga, et olen Paide rajooni Kreutzwaldi-nimelise kolhoosi klubilt ajutiselt kasutada saanud ühe kirjutuslaua, inv. nr. 69 (hind rbl. 60), ja pehme diivani, inv. nr. 96 (hind rbl. 85). Kohustan need esemed tagastama hiljemalt 25. okt. 197... või nende kaotsimineku puhul tasuma nimetatud asjade hinna.

Paide raj. Kreutzwaldi-nimelises kolhoosis
5. novembril 197...

J. Järv

Ülesanne. Koosta allkiri suuskade ja suusasaabaste laenuks saamise kohta mõne asutuse spordikollektiivilt.

Protokoll.

Protokoll kirjutatakse koosoleku käigu ja vastuvõetud otsuste fikseerimiseks.

Protokollis on järgmised osad.

1. Protokolli pea, mis sisaldab:
   a) nimetuse protokoll ja nr.;
   b) asutuse nime ja koosoleku iseloomu (üld-, komitee-, nõukogu- vm. koosolek);

c) kuupäeva ja koha;
d) koosolekust osavõtjate (vajaduse korral ka puudujate) nimed; kui osavõtjaid on palju, siis arvu;
e) juhataja ja protokollija;
f) koosoleku alguse ja lõpu kellaaja.

2. P ä e v a k o r d, milles esitatakse punktidena arutusele tulevate küsimuste loetelu.

3. K o o s o l e k u k ä i g u kirjeldus, kus märgitakse, milline otsus iga punkti kohta tehti. Vajaduse korral, kui tahetakse koosolekust üksikasjalikum kirjeldus säilitada, kirjutatakse üles ka k ü s i m u s e d ja s õ n a v õ t u d.

Iga punkt võidakse sel puhul jagada kaheks alapunktiks: k u u l a t i, kus märgitakse sõnavõtjad ja nende ütlused, ning o t s u s t a t i, kus antakse edasi tehtud otsus.

N ä i d e.

PROTOKOLL NR. 10.

Randvere sovhoosi a/ü. komitee koosoleku kohta 10. dets. 197... Koosolek algas kell 20.00 ja lõppes kell 21.30. Koos on sm-d J. Lepik, Ü. Põder, N. Sääsk, P. Vaarask ja U. Tomasson. Koosolekut juhatab J. Lepik, protokollib U. Tomasson.

PÄEVAKORD.

I. 197... a. IV kvartali tööplaani koostamine ja kinnitamine.
II. Komisjonide töö parandamisest.
III. Haiguslehtede kinnitamine.

I.

197... a. IV kvartali tööplaan kinnitati järgmiselt:

a) oktoobripühade pidulik tähistamine (vastutab sm. Põder);

b) nääripuu korraldamine töötajate lastele (vastutab sm. Sääsk);

c) kahe tootmisnõupidamise korraldamine (vastutavad sm-d Vaarask ja Tomasson);

d) a/ü. üldkoosoleku korraldamine detsembrikuus, kus ära kuulata komisjonide tööaruanded ja 197... a. perspektiivplaan.

II.

Komisjonidele otsustati teha järgmised ettepanekud:

a) kutuuritöökomisjonile — korraldada teatri ühiskülastamisi üks kord kuus, muuta ajalehed ja ajakirjad töötajatele kättesaadavamaks, samuti organiseerida ajalehtede ja ajakirjade individuaaltellimusi;

b) elamu-heaolukomisjonile — 1) aidata kaasa klubiruumide remontimisel, 2) välja selgitada töötajate vajadus tuusikutele 197... aastaks.

III.

Otsustati maksta sm. Valnerile haigustoetust haiguslehe seeria 5421 nr. 006285 järgi kuue päeva eest 90% ulatuses.

Koosoleku juhataja (allkiri).
Protokollija (allkiri).

Akt.

Akt on ametlik dokument, mis koostatakse siis, kui on tarvis täpselt kirjeldada mingit fakti või järelevaatuse tulemust.

Aktis esinevad järgmised andmed:

1) dokumendi nimetus — akt;
2) mille kohta on akt koostatud;
3) isikute nimed, kes dokumendi koostasid;
4) akti koostamise kuupäev, koht ja mitmes eksemplaris kirjutatud;
5) andmed, mis saadi järelevaatusel;
6) järeldused; allkirjad.

AKT

Rapla rajooni Randvere sovhoosi spordikollektiivi inventari üleandmise ja vastuvõtmise kohta 20. detsembril 197... a.

Inventari andis üle Villem Matsi p. Väinsalu ja võttis vastu Andres Peetri p. Sootna järgmiselt:

(inventari nimestik)

Üleandmise ja vastuvõtmise juures viibis Randvere sovhoosi pearaamatupidaja Mait Augusti p. Saaver.

Akt on koostatud kahes eksemplaris, millest üks jääb üleandjale, teine vastuvõtjale.

Andis üle (allkiri).
Võttis vastu (allkiri).
Juures viibis (allkiri).

3. KÜSIMUSED JA ÜLESANDED VIII KLASSI LÕPETAJA TEADMISTE PÕHIVARA KONTROLLIMISEKS.

Häälikuõpetus.

1. Nimeta täishäälikud ja helitud häälikud.
2. Häälda võõrsõnu õigesti ja leia sõnaraamatust nende täpne tähendus:

reportaaž, žargoon, blindaaž, režissöör, šovinism, montaaž, zoopark, zootehnik, žürii, kašelott, tiraaž, filmoteek, professionaalne, šaakal, brošüür, prožektor, tsoon, marsruut, ressurssidega.

9. Määra sõnavälde:

kõnelema, kibe, kirjutama, tragi, lakki, padjad, kapis, kaitsma, kütavad, paljudel, kukub, loe, vili.

4. Astmevaheldusega sõnadel määra astmevahelduse liik (välte- või laadivaheldus) ja nimeta vastupidine aste:

algasin, nugade, harjad, jalgu, korranud, sotsialism, ehitada, hüpe, kombineeris, viibida, kõlbab, kuub, käe.

Vormiõpetus.

5. Too näiteid kõigi sõnaliikide kohta.
6. Määra järgnevate käändsõnade tüüpkond ja peakäänded:

aken, korsten, seen, kolhoosnik, tädi, võimla, kabi, kalju, suu, pettus, virk, õpetlik.

7. Moodusta ainsuse ja mitmuse osastav:

lahtine auto, virk õpilane, kõrge pärn, hädaohtlik relv, lapsik otsus, märgatav kasu, osav onu.

8. Kääna ainsuse omastavas, osastavas ja alaleütlevas:

Tartu, Narva, Paide, Rakvere, Pihlak, Pihlakas, Jüris, Jürine, Kask, Kase.

9. Ütle ainsuse omastav, osastav ja sisseütlev:

4362., 525 636.

10. Ütle ainsuse alalütlev ja kaasaütlev sõnadest:
sina — sa, keegi, mingi, miski, kumbki, teie — te, kumb, kõik.
11. Nimeta kesk- ja (kui võimalik, siis lühike) ülivõrre:
teadlik, järsk, kõik, ülev, tubli, vaikne, rõõmus, laisk, truu.
12. Määra järgnevate tegusõnade tüüpkond ja peavormid:
suutma, kasvama, julgema, leidma, süttima, tõrelema, hiilgama, viilima, tõttama, lööma, viljelema, mattuma, vaevlema, kiskuma.
13. Ütle *nud*-kesksõna:
võimlema, tundma, oskama, lendama, töötama, võitlema, andma, tegelema, jooksma, hõikama, julgema, kõlbama.
14. Ütle lihtminevik:
käskima, laskma, hüppama, pesema, looma, võrdlema, sulgema, andma, panema.
15. Kuidas on umbis. tegumoe oleviku jaatav ja eitav vorm sõnadest *töötama, kerkima, taastama, müüma, looma, virelema?*

Lauseõpetus.

16. Määra lauseliikmed:
Ilus ning rõõmus on kevadine loodus. Puud ehivad end värskete lõhnavate lehtedega. Nad on terve talve külmetanud.
17. Tarvita täis- või osasihitist ja anna seletus:
Ära ava (aken), vaid ava (uks)! Kirjutame (see kirjand) valmis ühe tunni jooksul. Peetrile tehakse praegu (uus palitu). Kevadel korraldame (ekskursioon) Riiga.
18. Pane määrus õigesse käändesse ja anna seletus:
(Aprillikuu) alustasime tööd kooliaias. Käisime (maipühade aeg) kala püüdmas. (Üks päev) olime Arvo juures maal. Anne elab Vase (tänav).
19. Nimeta lisand ja komad:
Jaanus käis Toivoga hea sõbraga suvel oma kodukohas Võrus. Toivo kui hea kirjamees kirjutas sellest huvitava kirjandi «Võrut külastamas».
20. Pane vajaduse korral täiend põhisõnaga samasse käändesse:
ilusa ilmadega, kuivanud lehti, vallatu lapsi, tundmata maid, virga õpilasele, oma arvamustest.
21. Pane lisand vajalikku käändesse:

Mati tellis (ajakirja «Pioneer»). Oma (vend) Valdekult kuulis ta võistluse tulemustest. (Õde) Riinast sai loomatalitaja.

22. Muuda otsene kõne kaudseks:

«Kas lähed kinno?» küsis Õie. Toomas vastas: «Lähen spordivõistlusele.»

23. Pane sõnad õigesse järjekorda:

Kogu päeva usinasti tegime peenraid. Krista juba hommikul vara tuli koolimajja. Päeval päike palavasti paistab. Kui lõpetasid õpilased kirjandi kirjutamist, kell helises vahetundi.

Õigekirjutus.

24. Kirjuta sõna alguses *k, p, t* või *g, b, d*:

(k, g)itarr, (p, b)etoon, (t, d)raama, (k, g)rupp, (p, b)lankett, (p, b)agas, (p, b)allett, (t, d)ifteeria, (t, d)aatum, (p, b)otik, (k, g)reeklane, (t, d)aanlane, (k, g)ips, (t, d)opelt.

25. Kirjuta kriipsu asemele *k, p, t* või *g, b, d* ja nimeta reegel või tüüp:

kum—ki, väi—sin, ar—selt, kar—sid, tun—ke, lai—site, het—ed, hüü—sid, a—soluutne, uu—selt, vii—sime, kin—sepp.

26. Liida *-gi* või *-ki:*

telegraaf, telefon, tšehh, muuseum, tiraaž, kurg, leib, kaun, kepp, kõhn, lehm, vaik, latv, kitt, tund, kõrb, kosmos.

27. Kirjuta kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt:

mõt—eta, mõt—etu, hak—ab, huk—uvad, huk—ub, sat—ub, süt—ivad, tek—ib, hüp—ed, tel—iskivi, tel—ingud, üm—argune, tel—eskoop, paral—eelne, mikrosko—p, persona—l, psüh—oloogia, meh—anism, sul—e, kül—, aitäh—, res—urs—ide.

28. Kirjuta kriipsu ees olev kaashäälik ühe või kahe tähega ja anna vastav seletus:

tähelepanelik—ud, tähelepanelik—usega; vastastik—u, vastastik—une; kangelaslik—useta, kangelaslik—ud; paratamat—u, paratamat—us; hoolimat—ud, hoolimat—us; kärestik—une, kärestik—udel; humaan—e, modern—e, grandioos—ed.

29. Häälda järgnevaid sõnu ja kirjuta *f* ja *š* ühe või kahe tähega:

šef—idel, šef—id, tuš—iga, kuš—ett, finiš—isse, Irtõš—il, (mängis) harf—i.

30. Kirjuta *h* ühe või kahe tähega ja anna seletus:

tseh—id, Kah—ovka, psüh—oloogia, psüüh—iline, psüüh—ika, meh—anism, stiih—iline, almanah—, rah—iit.

31. Kirjuta viimase silbi täishäälik ühe või kahe tähega ja põhjenda:

limona—d, partisa—n, refera—t, tärpenti—n, tsellofa—n, brigadi—r, geogra—f, maskera—d, telegra—f, elektro—n, garderо—b, kontrolö—r, mikrosko—p, mikrofo—n.

32. Kirjuta konsonantühendis ühe- või kahekordne täht ja nimeta reegel:

kal—dad, täp—ne, kep—ki, kin—dad, pealin—lane, lin—gi, pealin—lase, us—jas, metal—ne, ehk—i, lep—lik, lil—gi, põm—di, kik—habe, pap—katus, sims—ki, mäs—lev, komps—e, mars—ruut.

33. Kirjuta sõna alguses *h*, kui vaja. Kui sõna on võimalik tarvitada *h*-ga ja *h*-ta, seleta sõnade tähenduslikku erinevust:

—agu, —allikas, —aganad, —ädal, —eided, —iilid, —ajameelne, —ulgumeri, —urtsik, —ubane, —aretama, —autama, —aavik, —ani, —ernes, —uba, —ais.

34. Kirjuta kriipsu asemele *i* või *j*, kui tarvis.

organaseeri—a, mateeri—a, deklameeri—a, uuri—a, (riide) *müü—a,* (oli tarvis) *müü—a, teekäi—a* (tahtis) *käi—a, famil—aarne, mater—aalne, puuri—a, kombineeri—a.*

35. Kirjuta ladina tähtedega järgnevad vene pärisnimed: Писарев, Ижевск, Кузнецов, Щедрин, Алексеев, Егоров, Горький, Михалков.

36. Märgi poolitamiskohad:

tuuakse, külguks, auditoorium, armastatakse, kunstnik, aerodroom, kajutisse, kaunistada, viletsasti, töölistel, onuga, aeduba, põldohakas, staadionil.

37. Kirjuta suure või väikese algustähega, pane vajaduse korral jutumärgid ja nimeta reegel:

(H, h)arju (R, r)ajoon, (V, v)õru (L, l)inna (T, t)öörahva (S, s)aadikute (N, n)õukogu, ajakiri (P, p)ilt ja (S, s)õna, (L, l)eedu rahvas, (L, l)äti (N, n)õukogude (S, s)otsialistliku (V, v)abariigi (Ü, ü)lemnõukogu (P, p)resiidium, (J, j)aanuar, (V, v)iljandi (J, j)ärv, (L, l)eningradlane, romaan (M, m)aa ja (R, r)ahvas, (T, t)artlane, (L, l)eedu (V, v)alitsus, (L, l)eedu (K, k)eel, (L, l)eedu kirjandus, (L, l)eedu jõed ja järved, (G, g)ru-

siinlane, (V, v)õidupüha, (N, n)õukogude riik, — valitsus, — inimene, — armee, — raha, — laevastik, — võim, — kirjandus.

38. Milliste reeglite järgi kirjutatakse kokku, lahku või sidekriipsuga järgnevad sõnad:

suvi ja tali viljad, põllu majandus, põllu ääres, lühi näidend, põlev kivi, põlev puu, ühis põllud, küntud põllud, sotsialistlik majandus, tuli punane, saksa keel, vene keelne, talve hommik, ette kandmine, Võrts järv, kolm sada kaks kümmend kaheksa, Peipsi järv, linna sõitnud (auto), Tootsi turba tööstus, kuiva turba vedu, vilja puu, vabadust armastav, kaasa võtmast, vigade parandus, kõige pealt, laste aed, kuhu poole, i mitmus, Must meri, 6 kuune, Koidula aegne, Nõukogude maa, tööle asudes, oli läbi loetud, pähe õppimine, kinni püütud (kukk), kodu poole, alla poole, külma kartlik, vastu tuult.

Kirjavahemärkide tarvitamine.

39. Pane lause lõpumärk ja nimeta juhtum:

1. *Kas klassijuhatajatunnis kõnelesite juba tööarmastusest*
2. *Kõige tähtsam meie elus on töö*
3. *Töö on mehe elu*
4. *Too õnne rahvale, me tubli töö*

40. Eralda üte:

Tänan teid mu tublid abilised! Laul helise ja üle maade lenda! Kõigi maade proletaarlased ühinege!

41. Pane koondlauses vajalikud kirjavahemärgid ja nimeta juhtum:

Poeg saabus merereisilt koju teisipäeval 15. mail. Toas oli kõik valge ja puhas põrand seinad lagi laud toolid laua ümber. Rand võrgumajad kuivama riputatud võrgud paadid kaldal kõik oli päikesest üle valatud.

42. Leia osalaused ja pane koma, kuhu vaja:

Aadule tundus nagu oleks ema talve jooksul noorenenud. Kõik need viisid mida seal vokivurina saatel lauldi sööbisid mulle kustumatult mällu. On parem kui me töö lõpetame. Mõte et teie siin toas peate istuma ei andnud mulle rahu.

43. Nimeta lauselühend ja pane koma:

Tulnud rannakülla tagasi nägi ta kõike hoopis uute silmadega. Üks töö lõpetatud alustas Linda kohe teist. Pea püsti hakkas mees kodu poole astuma. Mets taandus teest andes ruumi põllumaale.

44. Pane puuduvad kirjavahemärgid:

Ema astus mulle vastu vaatas siis pika kurva pilguga mu otsa ja küsis tasakesi

Joonas kuhu sa lähed

Minul tardus süda

Sa tead ju ema kogelesin ma pean minema.

Ära siis mine salaja see ei too head. Ega mina sind kinni pea kui su süda sinna kipub

Ja muutus kõik heaks

(J. Parijõgi.)

Sõnavaraõpetus.

45. Leia antud sõnade sünonüüme:

töötama, nägema, sööma, nutma, minema, põld, tuba, tool, ilus, töökas, kurb, aeglaselt, kiiresti, veidi.

46. Nimeta fraseoloogilised väljendid järgnevais lauseis:

Udu on rannameestele mõnegi tüki mänginud. Keegi ei hoidnud oma nahka. Mõni võttis jalad selga ja kadus laia maailma. See töö ei käi kellelegi üle jõu. Pole mõtet seda sündmust suure kella külge riputada. Peep ei jätnud ühtki võimalust kahe silma vahele.

47. Määra sõnaosad ja nimeta need:

töötamisest, laulja, küsides, vajatakse, inimlikud, vastutamast, võta, küsimus.

48. Moodusta tegijanimi ja seleta selle õigekeelsust:

tulema, minema, pesema, lugema, tegema, siduma, nägema, küsima, pugema, olema, surema.

49. Liida järgnevaile sõnadele *-lik* või *-line*:

ühiskond, poliitika, katse, tööstus, kurb, laine, seltskond, kangelane, kultuur.

50. Kuidas on õige:

säilima või säiluma, teenendama või teenindama, kostma või kostuma?

SISUKORD.

I. LAUSEÕPETUSE KORDAMINE JA SÜVENDAMINE.

1. Tegusõna käändelised ja pöördelised vormid 3
Öeldis 3
2. Öeldise ühildumine 5
3. Ühilduv ja ühildumatu täiend . 6
4. Lisand 7
5. Üte 8
6. Liitlause 10
7. Koondlause 13
8. Otsene ja kaudne kõne . . . 16
9. Lauselühendid 18

II. SÕNASTUSÕPETUSEST.

1. Vajaliku sõna puudumine . . 21
2. Sama sõnatüve kordumine . . 22
3. Sõna ebaõiges tähenduses . . 26
4. Mittesobiv grammatiline vorm või muu lauseehitusviga . . . 31
5. Eksimused sõnade järjekorras . 33
6. Fraseoloogilised väljendid . . 34
Kordamiseks 38

III. SÕNAVARA- JA TULETUSÕPETUS.

A. Sõnavara muutumine.

1. Sõnavara muutumise alused . 40
2. Laensõnad 40
3. Võõrsõnad 41
4. Murdeist saadud sõnad . . . 41
Kordamiseks 42

B. Sõnade tuletamine liidete abil.

1. Sõna koosseis 44
2. Käändsõnaliited 46
3. Tegusõnaliited 51
4. Määrsõnaliited 52
Kordamiseks 54

C. Liitsõna ja sõnade kokkuning lahkukirjutamine.

1. Liitsõnast 55
a) Liitsõna mõiste ja tunnused 55
b) Liitsõna koostisosad . . . 56
c) Liitsõna liigid 57
Kordamiseks 58
2. Sõnade kokku- ja lahkukirjutamisest 60
3. Nimisõnade kokku- ja lahkukirjutamine 62
a) Ülevaade liitnimisõnadest . 62
b) Täiendav sõna ainsuse omastavas 62
c) Täiendav sõna mitmuse omastavas 65
Kordamiseks 68
d) Kohanimede kokku- ja lahkukirjutamine 69
e) Omadussõna ja nimisõna kokku- ning lahkukirjutamine 72
f) Kokkuvõte nimisõnade kokku- ja lahkukirjutamisest . 73
Kordamiseks 74
4. Arvsõnade kokku- ja lahkukirjutamine 76
5. Omadussõnade kokku- ja lahkukirjutamine 77
a) Nimisõna kokkukirjutamine omadussõnaga 77
b) Käändsõna kokkukirjutamine *line-* ja *ne-*liitelise omadussõnaga 78
c) Omadussõna kokkukirjutamine omadussõnaga . . . 79
d) Arvsõna kokkukirjutamine omadussõnaga 79
Kordamiseks 81
6. Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamine 83
Kordamiseks 89
7. Muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamine 90
8. Sidekriips liitsõnades 94
Kordamiseks 96

IV. HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUSE TÄIENDAV KURSUS.

1. Vene nimede kirjutamine eesti keeles 102
Kordamiseks 104
2. Liitumise õigekirjutus . . . 105
3. Mõnede liidete välted ja õigekirjutus 107
Kordamiseks 110
4. Võõrsõnade ortograafia . . 111
5. Võõrhäälikute *f* ja *š* välted . 114
Kordamiseks 116
6. *h* mitmesilbilistes võõrsõnades 117
7. Järgsilpide vokaal võõrsõnades 118
a) Järgsilpide vokaal helitu hääliku ees 118
b) Järgsilpide vokaal helilise konsonandi ees . . . 119
Kordamiseks 120
8. Sõnade silbitamise ja poolitamise kordamine 122
Kordamiseks 124
9. Suur ja väike algustäht . . 125
10. Täiendavaid märkusi . . . 126
11. Kord suur, kord väike algustäht 127
Kordamiseks 129
12. Võõrsõnade astmevaheldus ja käänamine 133
a) Sõnavälde ja astmevaheldus 133
b) Käänamine 134
sepp-tüüpkond 134
Kordamiseks 136
seminar-tüüpkond 137
õpik-tüüpkond 139
Kordamiseks 141
keel-tüüpkond 143
Erijuhtumeid 143
Kordamiseks 144
tütar-, hammas- ja *mõte*-tüüpkond 144
kuu-tüüpkond 146
pesa-tüüpkond 146
kõne- ja *tubli*-tüüpkond . . 146
aasta- ja *number*-tüüpkond . 147
Kordamiseks 148
Pärisnimede käänamine . . 150
Kordamiseks 153
13. Raskemate tegusõnade pööramine 154
a) Tegusõna vormistik ja astmevaheldus 154
b) Raskemad tüüpsõnad . . 155

V. LISA.

1. Kordamisharjutused 159
2. Tarbekirju 171
3. Küsimused ja ülesanded VIII klassi lõpetaja teadmiste põhivara kontrollimiseks . . . 177

Карл Праакли, Йоханнес Валгма. УЧЕБНИК ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ VIII КЛАССА. Изд. 9-е. На эстонском языке. Художественное оформление С. Лийберг. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja E. Leibak. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja I. Vahtre. Korrektor T. Eriksoo. Laduda antud 25. II 1971. Trükkida antud 5. VII 1971. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 11,5. Arvestuspoognaid 10,25. Trükiarv 20 000. Tellimuse nr. 1286. Hans Heidemanni nim. Trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III.

Hind 21 kop.

7 —

21 kop.

A
31713
4195808

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00419580 8